

ЗМІСТ.

Із поезій Ганни Супру- ненко	97
ДМИТРО КАРДАШ: Буря	99
ГАННА БАРВІНОК: Правда в світі ніве- чить ся, а вже колись визначить ся	103
СТЕФАН ГАНУЩАК: Доля жартує (далі буде)	116
ВАСИЛЬ МОВА: Малюнки з натури	130
АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ: З ласки родини (далі буде)	142
ФРАНК НОРРІС: Вир	176
—	
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Австрійська соціальна демократія супротив італійської ірреденти..	105
О. ВИШНЕВСЬКИЙ: На переломі (далі буде)	112
І. ПЕТРУШЕВИЧ: English homo	123
М. В.: Листи з Росії	136
Др. Е. БУРАЧИНСЬКИЙ: Проміні Рентгена	141
І. КРЕВЕЦЬКИЙ: Бібліотека „Наукового Товариства ім. Шев- ченка“ у Львові	152
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Революція в Росії	158
ІВАН ФРАНКО: Дещо про нашу пресу	174
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Елізе Реклі	189
Хроніка і бібліографія...	193

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

1905.

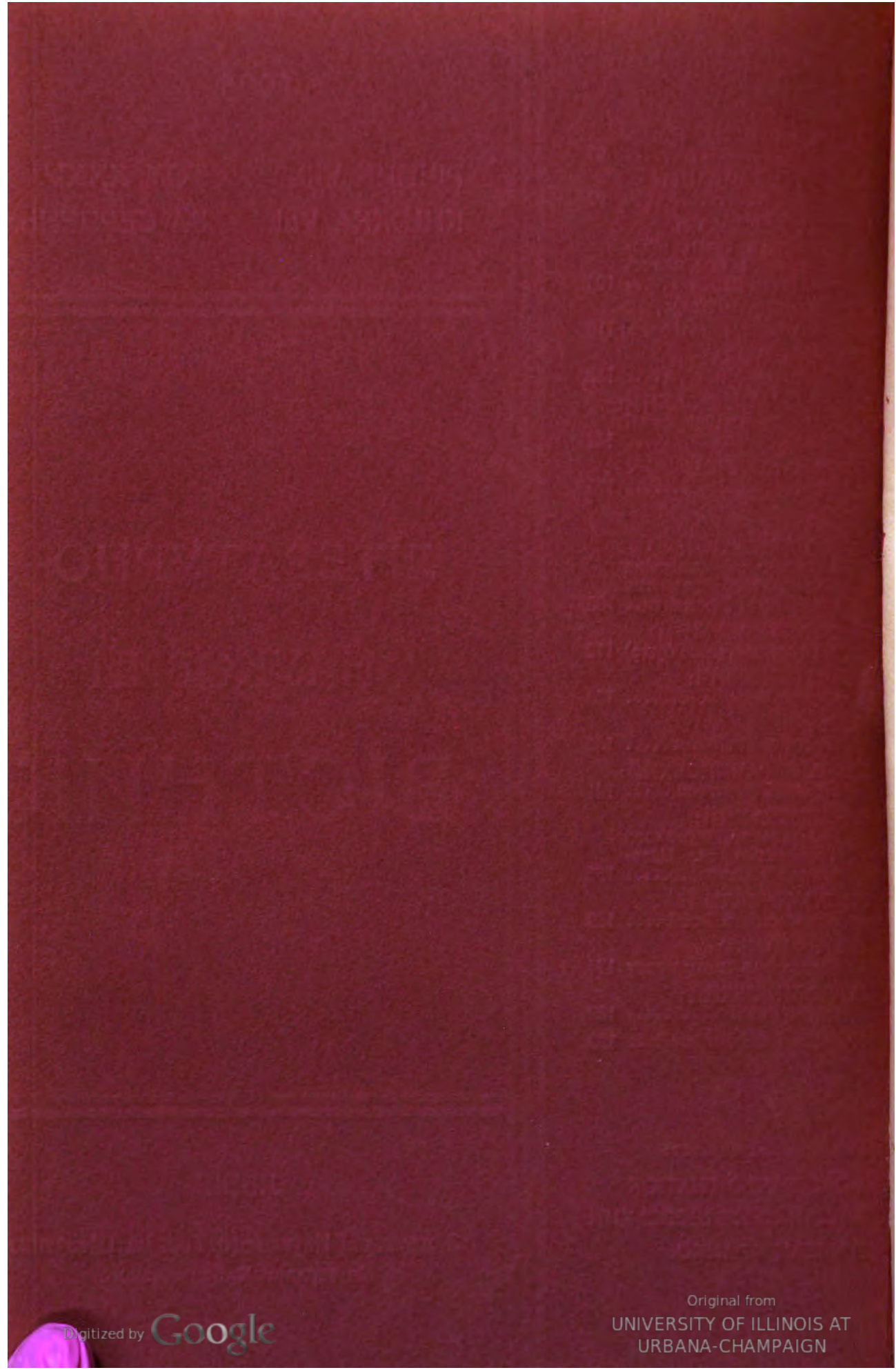
РІЧНИК VIII. ТОМ XXXI.
КНИЖКА VIII. ЗА СЕРПЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ІЗ ПОЕЗІЙ ГАННИ СУПРУНЕНКО.

I. РОБІТНИКАМ.

Ви, що робили од віку й до віку,
Ви, що терпіли без міри, без ліку,
Час вам повстати,
Кайдани скидати,
Волю дістати!

Вас пригнітали і ви похилились —
Та чи кому ви рабами вчинились?
Більш не скоряйтесь!
До бою збирайтесь
І прокидайтесь!

Сила й завзяття нехай вас не кида,
Правда за вами — ваша й перемога!
Не підлягайте!
Часу не гайте!
Вставайте!

Темнее царство скоріше руйнуйте,
Світле, нове на руїнах будуйте!
Годі-ж мовчати!
Час вже повстати,
Бій розпочати!

II.

Народе мій! Коли за тебе встануть
Твої змордовані, пригнічені сини?
Коли для нас хвилини ті настануть,
Що сквнемо ми в себе кайдани?

Я вірю — прийде час і вільна Україна
Життем широким, славним заживе,
І людськості своє промовить слово
Велике, виразне, сміливе і нове...

III. СПІВЦЮ УКРАЇНИ.

Співай про Україну!
 Співай про рідний край!
 Та не співай сумної —
 Веселої заграй...
 Ми й так зазнали суму
 Під гнітом чужини,
 Зазнали лиха досить
 України сини.
 Час иньший наступає,
 Не треба вже журби,
 Хай пісня викликає
 До бою й боротьби...
 Зміцни надію, віру,
 Піснями сили дай,
 Щоб ми сміливо вийшли
 На бій за рідний край!
 Ще бій один — і скинем
 Наругу навісну;
 Готуй же нову пісню
 Побідну, голосну.
 Пісень твоїх хай згуки
 Так западуть в серця,
 Щоб слава тобі стала
 Без краю, без кінця!
 Щоб Україна вільна,
 Без пут, без кайданів
 Вклонилась тобі низько
 Як кращому з синів.

Катеринодар.

Дмитро Кардаш.

В У Р Я.

Молодий професор сидів із жінкою при обіді.

— Казав тобі кланятись п. С. — говорила Маня, подаючи чорну каву. — Я й забула сказати.

— Був тут? Коли?

— Що йно вийшов перед тобою.

— Чого приходив?

— Ану вгадай.

— Шукав за мною?

— Ні. До мене приходив.

— По що?

— Щоб сама не нудила ся весь ранок у хаті — жартувала весело.

— Був тут пан С.? — запитав служниці.

— Був.

— Чого хотів?

— Не знаю.

— Довго чекав?

— Зо дві години.

— Що робив так довго? — звернув ся до жінки, дивлячись на неї остро.

— Бавив мене — усміхаючи ся жартувала по своєму Маня.

— Чорт бери твої жарти й твого пана С. — відповів люто, і кинув ся до свого покою, замикаючи ся на ключ.

— О розсердили ся пан, ще ніколи такого не бувало, — говорила до себе служниця збираючи зі стола.

— Не сподівала ся я такого кінця, а то була-б не жартувала. Що йому стало ся? — думала Маня. — Похмуро нині на дворі і в хаті.

Сіла на фотель і взяла в руки книжку. Не могла однак читати. Букви літали перед очима. Прочитала сторону, дві, й вертала назад, не знаючи, що прочитала.

— І що йому стало ся? Невже-ж я йому навкучила? Що він там робить?

Підійшла на пальцях до його дверей і подивила ся крізь дірку від ключа. — Стоїть коло вікна і курить — думала, і застукала легесенько. Відвернув ся скоро й сумними очима глянув у сторону дверей.

— Хто там?

— Маня.

Відвернув ся назад до вікна. Застукала в друге. Бачила, як здригнув ся, відійшов від вікна і задзвонив на слугу.

— Принеси мені пальто й капелюх із тамтого покою — крикнув на неї. — Не тими дверима! через кухню!

Маня подала річи до кухні.

— На підвечірок не прийду, — сказав до служниці і вийшов.

Коли прогомніли остатні кроки, відійшла Маня від дверей й сіла на софі, спираючи ся важко на подушку. Ріжні думки снували ся по її голові. Пригадалась їй уся минувшина. Пересунули ся сумні і веселі дні. Пригадали ся сирітські часи у мачухи й рожеві надії на спільне жите з улюбленим Ньюном.

— Що йому стало ся? Чи-ж се те жите, яке обіцював і малював колись у листах? Чи-ж уже скінчила ся погода на нашому подружньому небі?

Сльови тиснули ся їй до очей. Нервово стискала уста. Не хотіла плакати, та не вдержала сліз. Покапали на подушку. Скоро отерла їх і зірвала ся. Пересиділа дві години, а мала ще написати важний лист до сестри. Веліла служниці зайти до покою пана через кухню й отворити двері. Сіла коло бюрка, взяла перо в руки й важко задумалась.

— Що їй написати? Розвитує, як живемо?...

Написала пару слів, вложила в коверту, заадресувала й віддала служниці.

Довго довелось їй ждати в вечерю. О десятій положила ся до ліжка і думала дожидаючи. Коло одинацятої почула його кроки на коридорі. Чула, як увійшов до свого покою й задзвонив на служницю.

— Принеси вечерю! Чи пані спить?

— Сплять.

Знав, що не буде міг спати. Положив коло себе цигаро й почав поправляти задачі.

— Атрамент не затканий. Видко писала щось. Цікаво-б було дізнати ся, що?

Великі букви відтиснені на бібулі звернули на себе його увагу. Взяв зеркало і відчитав: „Дорога Нусю! В нас як звичайно. Добре й весело. Був нині п. С. Я розповіла йому про Тебе. Бажав би розмовити ся з Тобою. Він дуже добрий і щирий чоловік як Ньюю. Приїдь як найскорше. Буде всім весело! Ньюю цілує Тебе. Маня“.

Довго держав бібулу у руках.

— Дурень я. З нічого начинив квасу. А чому жартувала? Бідна Маня. Пес я! — говорив на голос, не догадуючи ся, що Маня не спить, але слухає й плаче. Згасив лампу, тихо отворив двері й на пальцях увійшов до темної спальні. Сів на своє ліжко й тихо зачав ровдягати ся. Ліжко Мані стояло під другою стіною.

— Мусить уже спати. Перша година.

Знов слухав. Не чув її диханя.

— І по що того всього треба було? — думав дальше. Положив ся на ліжко, та не міг заснути.

Взяв сїрники й підійшов до її ліжка. Засьвітив і високо підніс сїрник. Очи його стрінули ся з її синіми, отвореними, повними слів і жалю очима. Чим скорше згасив і запитав:

— Чому не спиш?

Не було відповіді.

Вернув ся на своє ліжко.

Ритмічно чикав годинник. Вибила друга.

По хвили почув, як устала. Зашелестіла її сорочка. Йшла до його ліжка. Станула на хвилю й слухала. Потім ніжно й тихо всунула ся під його ковдру.

— Ньюю, спиш?

Не відповідав.

— Ньюю, спиш? — повторила тихійше.

Тихо. Почув, як хотіла висунути ся і відійти.

— Ні — сказав.

— Гніваєш ся?

Не відповідав. Обняв лише її молодий стан і сховав голову на її хвилюючій груді, а вона пестила його волосся. Тихо лежали. По хвили почувла вохкість на грудях.

— Нюню, плачеш?

Тихо. Лиш чула, як слюви падали на її сорочку, проходили кривь неї й зрошували її груди. Піднесла його голову.

— Маю!

— Що?

— Гніваєш ся на мене?

— Ні — і впилаь горячими устами в його уста.

Були щасливі, бо жили житєм природи, якій не лише сонце, але й буря конечні до життя.

Ганна Барвінок.

Правда в світі нівечить ся, а вже колись визначить ся.

Ой тихими долинами
Пшениця ланами;
Нема більше роскішоньки,
Як у своїй мамі.

Мої милі співаночки,
Складані, складані, —
Ой де-ж я вас наскладала?
Та при своїй мамі.

Коломийка.

Дак ото зібрали ся до Просенка, Гнатового батька, хлопці гуляти. Федор Сокира і хвалить ся своєму товаришу Гнату, що засватав дівку хорошу, красиву й рухливу.

— На що мені — каже — та худоба, як жить не подоба. Мені в городі на тисячу рублів райли, а я й поїхати не схотів. А ся перед моїми очима стоїть, як ота Онилка, що з тобою Гнате читали, як у пана молотили.

— Поперед у волок диви ся, а тоді й рибкою хвали ся, — сказав Гнат товаришу його по молбчі. — А я й переблю.

Батько Гната ухмиляєть ся і усміхаєть ся з сих жартів.

— Ні — каже Федор, — не перебеш.

— Ну, давай, — каже Гнат, — у вклад, що я одібю — моя буде Евлаха Сенківська.

— Добре! На руб гроший.

— Се не в карти грать, що ти одбиваєш — каже Федор. — Хоч і на більше згоджаюсь. Хоч ти мені — хоч я тобі завинувачусь. Ха, ха!

Тут Гнатів батько засьміявшись і собі, розняв їм руки.

Ще увійшов і третій товариш по молочі, Лазор Синиця. Почувши про їх бесіду, — І я, — каже, — може кому переблю...

— Ні, Лазоре! ти вже мовчи, — разом обидва гримнули! — Тобі носа втерли не раз, ти по селах і по городах виганяв своїх старостів, то й тут не спосудить ся...

— Дак що! Мені ганьби ніде не було. Через те не йдуть за мене, що старші два брати не жонаті, то все кажуть: за старшого-б пішла, або за середульшого, а мене й обійдуть.

— То вже тобі в насьмішку говорять... Казати тобі правду, і твої брати обійшли мабуть увесь повіт, та ніхто й не знайшов ся... голову утопити. Тут главна річ — ліньки. Тебе нічого порочити, ти всіх їх краще, і на роботу беркий. А брати — тими ліньками і тобі путь заступили. Мабуть ви не жонаті так і востанетесь...

— Федоре! — каже Гнат — хибке твоє діло! Буде мій рублик і твоя молода. Я ще її ніколи й не бачив, да здаю ся на тебе, бо твої речі, брате, на мій смак зовсім впадають. І одіжна, і шовкова хустка, не валяка — сама собі заробила. А що красуня, то йде поголоска про неї по всьому селу.

— Ти думаєш, Гнате, що ти краєш моє серце... Ні, вона моя! „Що суджене, те не розгужене“. Вона і з матірю все змагала ся за мене прилюдно.

— Та добре-ж, — каже Гнат, — утік не втік, а побігти можна. А тільки от що — пригадавши твої речі з другого боку, що ти ще в клуні було говориш, то й страшновато становитись на вінець, бо як попадеться ся, кажеш, лиха невістка, то і старих наших батьків повигонить із хати, і чоловіка з'їсть. Було розказуєш жартуючи — да й тепер острах бере... А те, що вона була наймичкою, да все служила — се не опорок. Добре в люльми обіходилась, навчила ся, як у сьвітї жить. Иньше живе як у тюрмі. Нікуди його думкам розпростерти ся. Тільки в її тісній хаті сьвіт і Бог. Як чтить свою матір і батька, та до церкви піде, то вже все для міру зробила. А тепер не той сьвіт, не ті потреби, треба щось робити і пильнувати і за порогом хати, не тільки у себе у запічку. Иньша пестуха материна не знає як у чужій сім'ї й обійти ся. Да як піде замуж, дак усе рівно, що наш бугай з череди вискочить, що й очіпки з молодичь поздіймає, як побіжить по дворах по селу да застукає кого де в захисті.

— Добре, що хоч черепи цілі востануть ся, — каже Федор. — Да й лихі-ж бувають оті невістки... одну дочку рідний батько хотів одібрати у зятя і оддати у монашки. Що вона там проти старих виробляла, що й чоловік не впливав... І коло печі не помирилась, зараз одділяй ся! Да свекрусі не змовчить: вона слово — а та десять їй навпаки, та дверми лясь, так що й глина по-сиплеть ся, і на всіх козиром дивить ся... А як старі заробляли, та дожидали собі на старість підмоги, того, й знать не хочуть. А ся служила, то може буде уважлива дитина.

— Я й сам, — каже Гнат, — помічав, як ходив по людях по роботах, що в наймичок іще й кращі випадують хазяйки.

— Да не всяка-ж така буває, — каже Федор. — Иньша на улиці ввічлива, а стане хазяйкою, то крий Боже, як носа дере...

— Не лякай мене, брате, не одхиляй, — каже Гнат. — А ти Лазоре на чужий коровай очий не поривай. Ще в великий дзвін не дзвонено, тай малого не чуть.

— Як не чуть! — Лазор каже. — Ви вже про сватанне і в великий дзвін продзвонили, що й така і така дівчина, мабуть і змовини попили... А я подумав: може ще й я доскочу поки на вінець. „Сужене — кажуть — не розгужене“. Се так, але-ж я вам, браташа, по правді от що скажу: не поспішайте поперед батька в пекло. Моя буде, і не турбуйтеся... Обоїх за пояс заткну. У вас удачі такої як у мене нема. Як із дівкою поговорити, як обійти ся. Треба жвавенько і по образованному. Я ходив по світах, то й знаю, а у вас, браташа, хода воляча.

І пройшов ся поважно заложивши руки на спину по хаті — піднявши з горда голову і дуже ногою в перед виступаючи, і на повороті як вертнеть ся, то мало й носом не заорав, так що захитав ся, бо чоботи на йому шкапові і не бутилькові, а сільські, важкі, пахарські чоботи.

Ігнат каже: — А у тебе хода пнячча.

А Федор собі: — Лазоре! не дивись високо, бо запорошиш око.

А батько Гната каже: — Я й не зазнаю, щоб у моїй хаті да така сварка була між хлопцями. А тепер!... одно до ліса, друге до біса. Сього цвіту по всьому світу... пійдіть тай собі знайдіть; дарма, що мій син у се діло встряває, а я перек його йду. То були жарти, а се вже дуже вразливо діло зайшло, може в кого й накипає — се не по любови діло зайшло...

Лазар запалив ся... нікого не слухає, а своє провадить...

— Ну, що ж! ви ніде не бували, і судить вас ні за що.

Тут він із кишені виняв хустку до носа, висякав ся і так страшенно затрубів, узавши хустку в долоні, що луна пішла по хаті, а паперик, що лежав на столику, розлетів ся по хаті, мов мотилі.

У хлопців була така думка, хоч трохи таки жвавости переняти у Лавора, да як він затрубів, то й руки опустились, се їм здало ся дуже трудним.

Федор спокієн був, бо Євлашка сказала своїй матери прилюдно: „Ні за кого не піду, як не за Федора... Що ви мене, мамо, хочете на насінне держати?“

Бо мати, щоб вивідати ума у дочки, чи щиро вона кохає Федора, трохи перечила їй. Казала: „Маю пятьдесят рублів, то тобі й не дам“.

У суботу ще не сьвіт, не зоря, вже Гнат вичісуєть ся, вилizuєть ся. Купив у Жидівки й мила пахучого на два шаги і масла взяв у матери, примазав ся. Що й казати, гарний на взір, волосє золотом одблискуєть ся, сам білий, румяний, очи голубі, як небо прозористе. Він хоч і по заробітках ходить, та все копійку до копійки складає, то й одежа і до хліба є.

Федор не дуже красивий, рябоватий, та в душу влазить: такий же приемний, обихідливий в людьми і хорошої сїм'ї: слово їх кріпке і сьвідків не треба, як що пообіщає, і достатощний, як порівняти до маєтків молодой. Хату нову поставив і тягло своє має, маленьке, не перше на взір, да своє.

У неділю о пів дня луна пройшла по селу, що Гнат знов пішов до молодой. Ох, лихо! із жартів да й вийшла правда... Ігнат в Євлахою пішли в парі у город дещо купувати — уже лади.

Федор почувши се замер. Не рубля жалко, а наруги й хороших речей його про неї-ж — і вона таки йому дуже подобалась.

Ой колись були ярїї пшениці,
А тепер обліжки;
Ой колись було вірне товариство,
А тепер насьмішки!

Не їсть і не пе наш Федор, і нема у його ніякої сили... Гнат із нею ходив у город і купив їй квіток за рубля, а вона собі аж на вісім рублів нахвотала, то на спідницї, то на корсетки, то що...

А Лазар свої гадки теж не покинув, щоб перепинити двох женихів. Аж у город ходив підстригатись. Не так як селюх, а до піджака, ще й штани надів із широкими калошами, і попустив по-верх чобіт, так як сакви теліпають ся. Хустка до носа із кишені терчить, карти виглядають дама і туз із кишені — куди їм рівнятись! Він хоче все по образованному.

Гнат тут уже днів три як учащає, сидить там у молоді. Аж гульк, і Лазор „свого носа до чужого проса“.

— Здорові були — з неділею. Ось і я — каже — зайшов погуляти, почувши, що мій побратим і иньші тут гніздять ся.

Гната аж поморозило. Мсь запекло його... зарум'янів ся... посидів трохи да й подавсь із хати у прохолоду. А як же було тому Федорови! Хороші хлопці... мов яблучком перекидають ся, да ще й краденим...

Мати Євлашина одказує Лазорови: — Ми не цураємось нікого — просимо до гурту. — Він величаєть ся мов порося на орчику. Поснував трохи по хаті, ногу особисто в перед висовуючи, і сів до столу; а тут і Гнат переборов себе і вернув ся до хати.

— Ану, — каже Лазор до Гната, — грати в карти.

Сіли за стіл, і молода підступила подивитись.

— Я й не з'умію з тобою по образованному грати, — сказав Гнат. — На гроші не хочу, а на сїрники. Тепер нам багато треба на все гроший. Я вже й утративсь трохи. — Сим натякнув, що вже тут і лади — то нічого.

— Да ну-ж! пограєм і на сїрники: хоч по малій я й не звик грати...

І стали грати. Лазар підіймає руку висше голови, ляска по столу приказуючи: Король — шестерня! і вглядає на засвату дівку що разу і не даром, і поглядає з таким форсом і ляскотнею, усе приказуючи: — валетка — лясь, тузовка — те-ж саме. Весела дівчина потїшаєть ся з його зику і стуків, сьмієть ся весело.

Нагулявшись у вечері удосталь розійшлись. А на другий день молоду кортить такий жвавий веселий парубок. Євлашка посилає сусідського хлопця, щоб Лазор приходив знов гулять, а од Ігната стала одкидати ся.

Ухватки, хода неймовірно вразили молоду дівчину. Вона вже ухляєть ся од Гната, так міняє їх як яблука і йому першенство отдає по розуму і красоті: хоч у його у самого в хаті

звидні, бо він на останню пряде, хоч і ходив по сьвітах. Що за день заробить, то за ніч прогайнує, то в карти, то на булки програв, то на гроші.

Мати завваживши такі вчинки, стала свою пестуху корити і вимовляти.

— Ти сама утратилась і парубка звела.

— Я, мамо, все йому поверну, а моє при мені буде.

— Да поговор лунатиме!

— Що мені на те уважати!

— Отже, моє дитя, не бришкай: хоч їх і багато, а так і порвтікають ся, мов вода в гуски оббіжить... так отсі женихи.

— Що ви, мамо, мене лякаєте? Мабуть я вам надокучила?

— Не кажи-ж так гірко!... У тебе вихоплюєть ся гостре слово, а матери серце ниє.

— Се, мамо, не квітка, що як вирву, да як не до вподоби, то й покину. Се не найми... а треба вік із ним коротати... Не в вами, матусю, мені жити, а про своє кубло треба гадати. Ви думаєте, се мені не гірко? — І аж схлипнула і очи затулила рукою, бо сльози полились...

Так у її голова замакітрилась... очи розбігають ся по молодецькому квітовнику: і долю свою жаль доручити аби кому, і засидітись не хочеть ся, і матері жаль. Вона то на одного, то на другого приглядаєть ся.

— А я, моя матусю любя, як не вподобаю, то аби за кого і не піду. Я вас люблю і зря не проміняю на жениха, а собі підберу усім на завдрість.

Завваживши, що мати бліда стоїть як смерть перед нею, стала шуткувати, крутить ся, веселенько приспівувати, підтанцювати і у долоні плескати: у боки візьметь ся, знов у долоні плесне і у боки вхопить ся знов.

— Дивіть ся, мамо, чи я гарна у танцю?

— Коли ти свій норів переробиш, утіхо моя! — Мати сьмієть ся і плаче. — Коли-б же дав Бог, щоб ти хороше що виспівала собі...

— А то як мені, мамо, з ним жити!... Чи будуть вони мене так кохати як моя мама?... Скільки схочу, стільки сплю, скільки схочу роблю — до своєї любовости співаю — заквітчаю ся... піду співаючи гуляти... Золоті дні свої колись згадувати-му. А може

буду у припіл слъози збирати. Повеселюсь хоч тепер і мату-сеньку свою розважу.

Пішла у кімнату, достала рушник, підв'язала ся як молода, азиває дружок: прийшла до матері і положивши праву руку собі на груди, стала одклонятись по тричи і казати: — Просить батько й мати, і я прошу на весілля.

— Чи я-ж так прошу, мамо? Чи гарно, мамо?

І вештаєть ся по всіх чотирох кутках і все одклоняєть ся як молода. — А мені дружечки співають:

Ой летіли пчілочки по ярині,
Да ходили дружечки по стороні.
Да й прийшли вони до хати —
Стали матінки питати.

А молодому своїому ось якої величньої заспіваю:

Та засурмлено, та забубнено
В князя в дворі рано!
Та в'їзджайте ся, та збирайте ся
Всі бояре разом!

Та не будем брати, та не будем займати
Ні срібла, ні злата,
Тільки візьмем скриню та перину,
Та Євлашечку княгиню!

— Що-ж ти кепкуєш, моя дитино! Се все добре, що ти співаєш. Я-ж тобі за Федора вимовляла, що так не можна мордувати людей. Я тобі й погрожувала і казала, що і пятьдесят рублів тобі не дам, що для тебе-ж наабирала тулячи по копійці! Сім раз одмір, а раз одріж.. Так не можна, як ти кажеш, мов квіткою погратись... то-тож! Поверни оте саме до себе... Се-ж людина жива, з серцем... А й йому-ж трудно брать у свою хату ні-віль що! І матуся у його і татусь старі — як і твоя мати, привкли бути у повазі, у почесі, у спокою... і вже й обезсилені працею, робивши на сина і на сподівану молоду невістку... Оглядно роби, моя дитино. Ти йдеш підперти старі сили... Ти дивись, — я тобі ніколи нічого не казала прикрого — ти у мене жила як ківочка по волі, а тепер бачу, жартуєш мов із жижою — губиш другого і себе. На життя другого не можна дивитись як на жарти... бо ти-ж живу душу гальмуєш: супереки... як їзок стала коло млина, щоб протоку воді не давати! Хочеш комусь сьвіт завязати — се великий гріх, треба добре помислити над сим — а не то що —

огляділась тоді як наїлась. Бач, не було, не було судженого по нашому пір'ю, по нашим злидням, а тепер насунуло їх... На току хлопці як молотили, то як радились-замисляли, щоб не на десятинках женитись, а щоб по любови братись. Ти вибрала Федора, а він вибрав тебе: так і треба було міцно держатись, а тії хлопці собі не знайшли під пару, бо не самостійні на вдачу, а хибкі. От мені і про тебе кажуть тепер. Я дуже журю сим, що ти влізла в сі тенета. Я у тебе тоді ума вивідувала, чи ти вірно покохала Федора? А тепер боюсь, щоб доля не погордувала тобою так, як вітер горою, трава долиною.

— А мамо, моє серденьтко, не журіть ся так мною. Що вам тепер той Федор стоїть в очу!

— Я-ж тобі казала, що він був мені і тоді дорогий, а я випитувала правди твого серця.

— Мамо! я собі не ворог! піду за кращого.

— А я тобі кажу: не дивись на його вроду. За сим не поживеш, а диви ся на вдачу, тобі й стіни усміхати-муть ся, а хату сповняти-меш тими співаночками, що наскладала у своїй мамі.

Минула Пилипівка, минули і м'ясниці. Лазор походив, походив тай повіяв ся собі кудись у город. Гнат ображений і не навідував ся. Стали до Євлашки удовці обертати ся почувши, що хлопці ображені покидали її — бо насміялась. Повне село гомону про неї. Важко матери слухати його. Вийде на вулицю, то й треба у сїрка очий позичати. Гнат — кажуть — од неї одхилив ся, почувши, що посилая по Лазора, і подарки їй покинув... І Євлашка почула, що се не добром пахне, іще й мати почала докоряти.

— Тепер сиди тихо і мовчи. Бо вже удовці до тебе староростів шлють, на діти сватають... Мов на насінне тебе zostавили... се вже опорок...

— Що-ж, мамо, тепер робити? — змінившись у лиці і по-статі запитала Євлаха.

— Заварила таку кашу, що й старе зайде в голову. Інші казали Федорови: „От тепер знов посилай старости, усі вже одкинулись од неї“. „Не пошлю, — каже, — хоч і тяжко мені. Що се за вдача в неї! Вона і жінкою буде до иньших прикидатись, а мною лавки стирати. І вона і товариші мої мені огидли і весь сьвіт

із таким опором. Казали хлопці по дворянськи царуватись — без віна братись, тільки вірно до любови, — а зробили по зуйцьки...

— Що-ж, мамо, робити, — ламаючи руки в роспуці каже дівчина ходячи по хаті.

— Не знаю, моя дочко. От уже й м'ясиці пройшли і всі байдужні. Усі одсахнули ся од тебе, а то все село було стягнулось, мов до багатирки якої...

— Так оце мені так і сидіть?...

— Так і сидіть, — каже мати. — Не заганяй же мені женихів як зайців на полюванні.

— Мамо, мені якось прикро стало, що ви ніколи за цілий вік так не обертались до мене гірко, а тепер так жорстоко дотикаєте до самого серця попряоками... Мені й так сьвіт мінить ся в очу! — І впала в роспуки навколішки до лави ридаючи...

— А як же, донечко моя дорога, — кидаючись до неї і не менш заливаючись потоками сліз каже мати. — Поки були співи да гулянки — то на колиску, — то на весілле, то до божого дому убравшись, то до танців — то ти в мене перед вела; а як діло дійшло до життя-віку другої людини, то я в тобі не побачила ні розуму, ні норову, ні іскри доброго серця. Ти хочеш, щоб тебе любили, а сама і проміння теплого з серця не пропустиш. У мене в очах сьвіт затьмив ся, наче не моя дитина, мов сирого кусок мяса: і ради тобі не можу дати. Значить, ти ще умом несовершенна... того і граєш ся як кіт із мишою. Ти тільки дбаєш про своє щастє, про своє серце, а про те, що другий при тобі буде погибати — ти байдужна... Схамени ся, моя дитино!... Сиди та долі у Бога проси! от моя порада.

Сидить Євлашка ні огонь ні полумя. Сидить більш пів року. Удовцям усім одказувала. Не піду: то рушників не доткала, то скрині нема, то подушок іще не придбала, — усе одхилила і дуже дівчина звела ся... зажурила ся... а мати собі. Все дома сидять і од людей увільняють ся.

Федор же й на степ на заробітки не ходив, журба його зсушила. Пройшло більш пів року. Стали обоє трохи послі журби оправляти ся. І Євлаха співаночки свої на всі пів року поскладала на покуті у своєї мами. Стала більше марити і про життє дбати. Коли не зайдуть подружки на колиску звати, або дружок водити, то або заховаєть ся, або одмовить ся нездоровем, а то сидить дома.

От, думає мати, одспівала і одгуляла моя єдиная донечка, сама своє весілле, і дружечок поводи́ла.. Ох!

Одного разу Євлашка каже матери: — Мамо, чого се я иньша стала, як ви мене приборкали? Я все було тільки співаю та гуляю та шитки шию, а тепер... усе марити хочеть ся, і так мені добре, легко, як мене ніхто не чіпає... Я мов стала у себе у повазі трохи зупинивши свою вдачу.

— Про що-ж ти думаєш, моя доню?

— Про гірку долю свою, да і про вашу. Я знаю, вам не легко, що хлопці покинули до мене залицятись, а давай до мене на сміх удовців підмовляти, на діти сватати — до сімнацятилітньої дівчини.

— І правда-ж, що мені не легко, що на женихів затужавіло.

— А я-ж, мамо, ще-ж й похвалилась вам, що такого ви беру, що на задрість людям... Правду ви часто казали: Не дивись високо, запорошиш око! Я оце думала: і чого мені нестись... і жалко стало Федора... Він первий до мене залицявся, первий мене на хуторі знайшов, перву весну любощів мені відкрив, своєю доброю, ласкавою річчю.. такою ніжною — невимовно... Я тільки в піснях се почувала, така-ж його мова як весінне сонечко тепле, як весінній вітерець тебе лоскоче, обвіває... Хиба-ж я тоді хоч раз зглянула на його обличчя? Я речі його слухала, задихаючись ловила їх смак — я до серця його ухом приникала і слухала, а на вроду його й не замануло ся зглянути; такі речі його чарівні солодкі, такий він приємний... Чого-ж я, мамо, так із ним обійшла ся гордо і не по правді... спершу прихиливши ся до його і принадивши його до себе. Чим я краще од його? Убога наймичка, а він батьків син... У мене мов камінь тепер на грудях, як згадаю про свої вчинки. Я стиджу ся. Мов не я се наробила проти чесного чоловіка.

Мати почувши ті слова, та в плач.

— Чого-ж ви, мамусю моя, ридасте так і побиваєте ще більше мої гіркі сльози і каюття моїх дум? Я-ж їх зупиняла, щоб ви не побачили... Як би ви знали, скільки я їх у снігах за бовдурем, ховаючи од вас тугу свою, виточила сими часами, глядя тільки на вашу тугу! Я вам дякую за пораду! І ви повинні радіти, що самі в мене вдихнули сьвяті почуття і оберегли мене од великого гріха і неправди. Нема краще, як у мої мамі... Мене совість уби-

ває, за що я так обідила, одкинулась од Федора... Як би не стидно, то оце-б зараз до його поленула і повинилась би... Тепер буду сидіти, поки посивію... Я і сього чуття не розуміла, поки ви мамо мене не уговкали... Сама схибилла і повернула в бік... Як би-ж ще хто мені любіщий був... А то те все жартом перейшло без підклади — піною... балаки — пустомельство... Тепер мене мучить безмежне горе... Я й горювать перше не вміла до сього випадку, поки не стала думать, поки ви мене мамо не пригрустили за кривду. За чужу дитину — так гірко-дітжливо свою єдину, найріднішу пригрустили... Се мене запечалило і примусило марити, і я пів року тільки й думала про Федора. Він потроху із моєї душі, під впливом моїх мрій, як місяць із за хмари вияснює ся.

Ще дужше розплакалась мати слухаючи доччиної мови, а Євлаха на неї дивлячись і собі-ж. Розридали ся як малі діти, поки в матери голова не розболіла ся. Прийшлось Євласі бігти в город за хінним порошком. Пошла чим-дуж... надійшла уже третю частину дороги, аж бачить, щось у переді маячить: зовсім постать Федора... Ноги задріжали у Євлашки... серце стислось... Так би й полинула... та й ноги не несуть... кроків може зо три до його, ще наче тихше стали йти: мучить ся од знемоги... Аж Федор за-тримав ся, і сакви, що ніс, переложив на друге плече.

Мати його дала з пів пуда фасолі й масла продати на базарі, а на те купити олії і керасину. Повернувся, і йому вдалось, що то Євлашка йде. Серце тьохнуло... Здавалось: вирвав з душі — аж ні...

Вона хусткою обіпята, — думає, може його й не бачить, а її ноги не несуть; може вже й на десять кроків одстала... Став, стоїть Федор, тільки серце всю постать його здвигає, всі застібки на чемерці напружують ся. А вона все йде, все посовом, все тихше-тихше.

Він трохи підійшов до неї і каже притьма:

— Дівчино кохано, здорова була! Чи ще ти на мене та не забула?

Голос страшенно дріжав, змінив ся... нервово прозвенів він сі слова...

— Євлахо! Євлашко! — і голос рветь ся, хоч і басова струна, а серце ніжне, любяще — задихаєть ся, не може більше

вимовити слова. — Євлашко! чим ми прогнівили Бога, що од нас одвернув ся?

— Федоре! не край мого серця попрьоками... Забудь. Прости мені, мій голубе, я переступниця твоя. Я божевільна...

— Євлашко! сядьмо, моя зоре! ноги не стоять.

— Федоре! я переступниця... не варт твоїх святих речей... Суди мене як знаєш. А я вже над собою суд зробила.

Обняв він її, посадив, приголубив.

— Я ще й досі ні про кого не думав опріч тебе — дарма, що од тебе погордої одхилив ся.

— Не поприкай мене більше, а то я умру у тебе в обіймах. Нема найгіршої кари, як чоловік сам себе признає переступним. Я вже спокутувала за пів року сей великий гріх. Я не гуляла, ніяких веселощів не мала, а тільки думала про тебе і голубила тебе думкою.

— Ну, Євлашко, галочко моя, щоб доля знов не насьміялась над нами і нас не розпарувала, даймо слово перед єдиним Богом кохать, поважать одно одного і старих своїх! — І поцілувались при єьому міцно. Се було вимовніще слів.

— Євлашко! погугоримо-ж про своє життє. Обійми-ж мене міцнійше, щоб я тебе почув; щоб трави, жита заколихались, птиці васпівали од нашого солодкого, правдивого кохання. Коли ще люди задумають тебе зо мною розлучити, то лучше помрем тут у двох.

— Не кажи, не кажи! — і припала йому на коліна заривавши. — Ніхто між нами не стане. Бог бачить мое каяттє і мою найщиршу до тебе любов.

— Добре, мое серденятко, близше-ж до мене прихились... щоб і щилинки між нами не було, щоб і вітерець не шугав між нами... Мое серце! отак-отак. Тепер я вірю, що ти мене любиш... дай ще в очи поцілую. Боже мій! ти мене і в душу цілуєш... ти мене і в очи цілуєш... Я вірю, Галочко, що ніщо вже нас не розлучить. Чого-ж у нас у обох сльози капають? Ти руку мені обдила...

— Ходімо до своїх батьків, бо вони чимало переболіли за нас серцем. Купимо що треба скорій у городі і тоді до їх назад.

Посадками великим битим шляхом понеслись дві тїни поміж вербами. З міста скоро і до дому вернули ся. Дорогою Федір кавав :

— Заберу я і твою матір до себе. Будемо своїх стареньких поважати і доглядати і з честю їх догодуємо і поховаємо, як Бог нам сю справу повелїв сповняти, а самі кохати ся в правді!

Добре сказала Євлашка : коли-б скорій добігти до дому, щоб батькам своїм про згоду сказати!

Стефан Ганущак.

ДОЛЯ ЖАРТУЄ.

Драма в пяти діях.

О С О Б И :

О. Антоній Старух.

Любіна, його жінка.

Маня, їх донька.

Іван Липка, селянин.

Василько, його син, доктор прав.

Сьвітільський, його шкільний товариш.

Кася, служниця у Старухів.

I.

Кімната в парафіяльнім мешканю. Любіна, Маня.

Маня (нюхає букет; до виходячої матери). Дивіть, мамо, який гарний букет!

Любіна. То звідки такий?

Маня. То пан Сьвітільський прислав. Дивіть, які гарні рожі!

Любіна. То чемний хлопець! Як він памятав про тебе.

Маня. О, він чемний, дуже чемний. Що скаже, то так якось гарно, так ніжно; кожде слово, то так як аксаміт. Я так люблю слухати, як він говорить.

Любіна. Яка би то з вас пара була, тільки диви ся.

Маня. Та що ви мамо!

Любіна. А чому-ж би ні? Ти йому подобала ся, не бій ся. Як він дивить ся на тебе. А букет, гадавш, що він би післав кому будь?

Маня. Я вам щось скажу, мамо. Він мені таке говорить...

Любіна. Що таке, кажи.

Маня. Та різне говорить, так гарно, так ніжно.

Любіна. Та прецінь, що кавав?

Маня. Та як я то можу сказати? Він ріжне говорив, що я така... ей, та як я скажу?

Любіна. Казав, що тебе любить?

Маня. Так не казав, але инакше. Каже, що я як зірка, як царівна... та де я то повторю. Він то так гарно говорить.

Любіна. Ах, яка би я була щаслива, як би ви пібрали ся. То дуже добра партія. Він мусить бути богач, — здає ся, свояк дідича, чи щось. Видно, що пан, все у нього таке панське, ті рухи, та мова. То не Липка.

Маня. Але яка то ріжниця. Липка при нїм, то простий хлоц, що вбрав ся в сурдут. А мені перше здавало ся, що в нїм щось гарного. Або я виділа людий! Сиджу тай сиджу на селі, нікуди не виїду. Тато трясуть ся над крейцаром як жид.

Любіна. Чекай-но, Маню, ще маєш час. Вже сего року поїдемо на балъ. Я сама дістану від тата гроші, не бій ся. Таку тобі сукню справлю, що всі будуть завидувати. Ти у нас одна як око в голові. І тато тебе любить, тільки він не показує того. Тато має все свої примхи. Він не багато втік від Липки, то хотів би й тобі такого дати. Але того не буде, най хто хоче буде, але не Липка.

Маня. Мамо, а коли то балъ?

Любіна. В зимі, в мясниці. Маємо ще час думати над тим. Але на що тобі балю? От видиш, і на селі можна людий побачити. Ти гадаєш, що на балю щось ліпшого побачиш? Там самі такі як Липка. Хто буває на руських балах?

Маня. То добре, що пан Світальський приїхав. А як би був не приїхав, то кого би я виділа? Хлопів і Липку.

Любіна. Не бій ся, ще побачиш. Він тебе впровадить у світ. Коби я щє того дожила! То все можливе. І в цісарських родин женять ся в любови.

Ті самі, о. Антоній, Іван (входять).

О. Антоній (до Івана). Сідайте собі та поговоримо! (до Любіни і Мані.) А ви йдіть собі до тамтої кімнати, бо ми маємо собі поговорити в добродієм Липкою.

Любіна. Вже ми не будемо тобі заваджати, коли у тебе такі достойні гості. (Виходить з гримасою враз з Манею.)

О. Антоній. Ну, тепер ми самі, ніхто нам не стане на заваді, можемо говорити свобідно. Що-ж ви мені доброго скажете?

Іван. Та я прийшов до єгомосці порадити ся за сина.

О. Антоній. А що-ж синови?

Іван. Та нічого! Тільки, {що приїхав і сидить дома. Перше, то мало коли приїздив до дому, все кудись їздив по лекціях, а тепер сидить дома, далі рік буде. Ніби скінчив школу, а нічим не є, та вже й люди говоруть.

О. Антоній. А що-ж люди мають говорити?

Іван. От не знають єгомосць наших людей? Василько здав на того якогось дохтора, а вони не знають, що то за дохтір, гадають, що буде лічити. А тепер кажуть, що він чогось не вмів тай не може лічити. Тай ще не таке говоруть, хто би то всьо переслухав. Підсьміхають ся, кажуть: ото старий Липка вивчив сина на другий бік.

О. Антоній. То дурні так говоруть. Що ви їх слухаєте!

Іван. Та то правда, що дурні. Котрі мудрійші, то знають, як то йде, а дурні все своє.

О. Антоній. А що вам то шкодить, най говоруть.

Іван. Та то правда, що не шкодить, а все то ніяково, як сьміють ся. Вони вже досить насьміяли ся. Ще йно пішов до тих шкіл, то все бувало покепковують собі, кажуть: Липка вчить сина на ксьондза, коби тільки на злодія не вивчив. Я бувало слухаю, тай мене щось уколе. Ой, кільки то наслухав ся!

О. Антоній. Ну і що вам стало ся? Син вивчив ся і ще як, дай Боже кождому таку дитину.

Іван. Та як, єгомосць, вивчив ся, та най би шукав собі якогось місця, най хоть тепер перестануть говорити.

О. Антоній. Але-ж дайте собі спокій, що вам людські поговірки. А синови дайте спокій, він намучив ся, най відпічне, коли йому у вас добре.

Іван. Та воно так, най би відпочив, але все би лїпше знайти собі місце, аби якусь пенсію брав, а так що. Йому не треба було йти на тото право. Я кавав, іди на єгомосця, будеш хлїб їсти і нас старих поховаєш. І всі казали: йди, а він своє: не піду, тай не піду. І був би нині ксьондзом, а так що.

О. Антоній. Та що говорите! Всі не будуть ксьондзами. Хто має охоту на ксьондза, то добре, а ні, то най вибирає, що хоче. Нам треба всюди людей, і в школах і в судах.

Іван. Та правда, а все таки єгомостеви найлїпше.

О. Антоній. Так вам здає ся тільки. Пани по містах мають пенсію : прийде першого, бере своє і ніхто його не обходить, а я мушу той крейцар заробити і наторгувати ся. Кілько то наговорють, пасклинають, — гадаєте, що то добре?

Іван. Та то люди говоруть ріжне, а хто би то слухав.

О. Антоній. А отже ви слухаєте, що на вас говорють та на вашого сина.

Іван. Ей, то що иньше, що в'гомосць то не я.

О. Антоній. То так само, і вам не мило слухати і мені так само. То вам так здає ся, що сьвященикови найліпше, бо ви всього не знаєте.

Іван. Та може й так, в'гомосць знають ліпше. Я вже не кажу нічого, най вже так буде як хотів. Але чим він може бути?

О. Антоній. Та він може вступити до суду, або куди инде, але він має охоту йти на адвоката.

Іван. Та то, в'гомосць, він і мені каже : піду на адуката. А як же то в'гомосць кажуть, та то йно жида йдуть на тих адукатів.

О. Антоній. Але хто вам то казав? Що ви виділи одного або другого адвоката жида, то ще нічого. Але кілько то християн адвокатів, а кілько самих Русинів. Нам треба також мати своїх адвокатів. Ліпше вам, чи мені піти до свого Русина, ніж до жида.

Іван. Та так, але все то адукат людей здирає.

О. Антоній. Та як здирає? Як не підете до нього, то вас не зідре, а як потребуєте, то мусите заплатити, чи жидови, чи Русини. А в тім може надумає ся та вступить до суду. Він сам найліпше знає, куди має йти. Ви йому не перечте. Коли доси давав собі раду, то вже й тепер собі порадить.

Іван. Та вже так, най робить, як сам знає, він не малий, я там того не знаю, а він учений. Але я все таки не маю спокою. Люди сьміють ся, говоруть, тай мене сколотили. Гадаю собі : піду до в'гомосця, вони мені найліпше скажуть.

О. Антоній. Добре зробилисьте. Приходіть до мене коли будь, то ще поговоримо.

Іван. Та яка мені з в'гомосцем розмова? Я простий чоловік, знаю тільки плуг та борону. Я нині ледво прийшов, стидно було якось, але мене вже суюта брала ся.

О. Антоній. От не говоріть такого. І я вмю по простому говорити. Хиба ми не розмовили ся? Мій батько також не великий пан був.

Іван. То єгомосць з простого стану також?

О. Антоній. Мій батько був учителем на селі.

Іван. Ну, та все то пан, не хлоп.

О. Антоній. Ёй, хто там нині питає, чим був батько? Коби було в голові та в кишені. Чи думаєте, що вашого сина буде хто питати, якого він роду? От знаєте що, може ми ще будемо собі сватами.

Іван. Як то, єгомосць?

О. Антоній. А так по просту. Ви маєте сина, а я доньку, то можуть побрати ся. Я виджу, діти люблять ся, то хто їм буде на перешкодї, ані я, ані ви, неправда-ж?

Іван. Як то, єгомосць, ваші паннунці пішли би за мого сина?

О. Антоній. А чому-ж би ні?

Іван. Ёй та де би там паннунця хотіли мого Василька? Вони схочуть якогось єгомосця, якогось панича, єгомосцьового або панського. Все то свій до свого.

О. Антоній. Ёй, що ви говорите. Хиба що вашому синові бракує? Не одного панича застидає. І розумний і чесний, а притім добрий хлопець.

Іван. О що то, то правда. Що добрий то добрий, нема що казати. Я не чув від нього лихого слова, хоть він учений, а я простий, сліпий. Нераз кине ся, він трохи прудкий, але зараз заверне, перепросить. То правда, що добрий. Я не хвалю, що то мій син, борони Боже, але єгомосць самі кажуть, що добрий.

О. Антоній. Я кажу і буду казати. Я вже його добре пізнав. Вірте мені, що я не хотів би мати ліпшого зятя як він.

Іван. Та дай вам Боже здоровлє, єгомосць, що мене старого потішили. Небіщик єгомосць не такі були. Вони чогось не любили Василька, тай він не любив небіщика. А до єгомосця то так як прилип, відки вирве ся, то зараз сюди. Він би не сидів так довго дома, як би не то, я то знаю. Все то молоде молодого шукає, неправда-ж, єгомосць?

О. Антоній. Та добре, ми йому дуже раді, нехай приходить як найчастійше. І ви зайдіть коли до мене. Я ще не пізнав цілком ні села ні людей, то побалакаємо. І за дітий погово-

римо. Ви не кажіть нічого синові, нехай вони самі годять ся, а ми знов по своєму побалакаємо.

Іван. Та чому не прийти? Прийду, єгомосьць, ви такі добрі як рідний тато. Бувайте здорові, дай вам Боже всього доброго. (Хоче цілувати в руку.)

О. Антоній (вириває руку.) Дайте спокій, не треба. (Іван відходить.) Ану, господині, може підвечірок дасьте, бо я не маю часу.

Любіна (виходить враз з Манею). От зараз на розказ має бути. Добре, що Липки не запросив.

О. Антоній. А що-ж би то було дивного? Я таки думав запросити, але не знав, чи вже готовий підвечірок.

Любіна. Ще тільки того бракувало, аби мені хлопці наносили бо-лота до покою.

О. Антоній. А ти як думаєш? Ти мусиш привчити ся вже раз і до того. Ми таки мусимо старого Липку запросити, се прецінь Васильків батько.

Любіна. А мені що до того, що батько. Най собі йде до лиха зі своїм Васильком.

О. Антоній. Що ти збожеволіла нині, чи що? Хочеш мати його зятем, то мусиш поводити ся по людськи і з ним і з батьком не лише в очі, але і поза очі.

Любіна. Не потребує таких зятів. Маня вже його не хоче.

О. Антоній. Що? що? вже не хоче?

Любіна. Певно, що не хоче. Є на що лакомити ся, та на якогось Липку.

О. Антоній. А ти як гадала? Повинна Богу дякувати, що їй траф-ляє ся такий Липка. Таких женихів нині на дорозі не знай-деш. І чому їй так відразу відхотіло ся?

Любіна. А може й зовсім не хотіло ся.

О. Антоній. Ей, то здає ся тобі відхотіло ся скорше, а потім їй. Ти чому, Маню, не хочеш Липки?

Маня. Бо він мені не сподобав ся.

О. Антоній. Як то? То доси подобав ся, а тепер уже ні?

Маня. Мені тільки здавало ся так. Я нікого не виділа, тільки його.

О. Антоній. А тепер кого побачила? Ага! Певно Сьвітільського побачила? То він, бачу, засьвітив вам обом добре, і тобі і матери. Але він вам так засьвітить, що вам в очах по-темніє. Тільки не стережіть ся його! Я не дивую ся малій,

вона ще дурненька, але тобі стара дивую ся. Памятай, щоб не жалувала того.

Любіна. Як буду, то буду, ти вже тим не жури ся.

О. Антоній. І знайшли собі жениха, ну, диви ся, Сьвітильського!

Любіна. Та ліпший ніж Липка.

О. Антоній. Щоо? ніж Липка? Та він не стоїть за Липки один ноготь! ти знаєш се? Та-ж се пройди сьвіт якийсь, що людий дурних туманить.

Любіна. Та що ти говориш? То якийсь свояк дідича.

О. Антоній. Такий самий як твій. Вкрутив ся до хати так як і до твоєї, тай не вижене. У таких як він море по коліна.

Любіна. Та все він пан якийсь, коли має гроші їздити по сьвіті. Куди він не був!

О. Антоній. А ти знаєш, відки він має гроші? Може людий в карти обіграє або яку касу обікрав? Він на такого виглядає. Такі по сьвіті їздять, бо дурних людий много, то можуть жити їх коштом. Ну, Сьвітильський! Та він тільки вміє сьвігити таким як ти та твоя донька.

Любіна. А тобі Липка. Ти віддав би дитину і за простого хлопа, коби лише позбути ся.

О. Антоній. А ти віддаш за графа, за Сьвітильського, неправда-ж? Тобі, бачу, ще не вишуміло кляшторне панство. Добре тебе там навчили, а ти доньку так учиш. Але я тобі кажу, стережи ся Сьвітильського, бо можеш жалувати колись.

Любіна. Най тебе то не обходить, я знаю, що роблю. Я не дам дитини на поталу хлопам.

О. Антоній. Волиш дати Сьвітильському.

Любіна. Певно, що волю.

О. Антоній. Я знаю, що так буде. Ти гадаєш, що він думає по-важно? Так само! Заверне дівчині голову, збаламутить і кине людям на сьміх, а тобі на біду. Гадаєш, що він ожениць ся? Хиба був би дурний; йому так ліпше гуляти по сьвіті.

Любіна. Ліпше чи не ліпше, але він любить Маню.

О. Антоній. Хто? Сьвітильський любить? Він знає, що любов? Хиба по свому любить.

Любіна. А хто-ж, Липка, гадаєш, любить?

О. Антоній. Певно, що Липка.

Любіна. По хлопськи ; думає, що у тебе гроший повно. Ще може пришло сватів годити ся, кілько даєш за донькою, так як хлопцї роблять.

О. Антоній. Ти мені не говори, я ліпше знаю Липку. Так як він любить Маню, ніхто не буде любити, я тобі кажу.

Любіна. Як би любив, то вже був би осьвідчив ся, а він тільки нюхає, чи в тебе много гроший. Хлоп усе хлопом !

О. Антоній. А Сьвітільський вже осьвідчив ся, правда і то не раз. От видиш, я аж тепер дома. Вам треба на день десять разів говорити так як Сьвітільський, то вам подобає ся. Не дармо Ева послухала чорта. А ви не відродили ся від неї зні на волос. Але я тобі кажу : хто занадто язиком меле, то певно перемелює. Я тобі кажу : стережи ся, бо то скінчений блятер і дівчині вибий з голови, доки ще час.

Любіна. Десь ти все знаєш. Тобі тільки Липка вліз у голову, а більше не знаєш нікого.

О. Антоній. З тобою договорив би ся хтось до кінця. Дайте мені спокій, я своє сказав, а ви робіть як знаєте, побачимо ! (збирає ся до відходу.)

Любіна. Куди-ж ти їдеш, підвечірок даю.

О. Антоній. Вже ви мене нагодували, буде з мене ! (виходить.)

Любіна (до Мані, що підчас сварки плаче). Цить, Манюсю ! Не плач, дитинко. Я тебе не дам скривдити, доки ще жию. Не бій ся

Маня. Які ви добрі, мамочко ! (цілує її в руку, а мати її в лице.)

II.

Огород коло парафіяльного дому.

Маня, Василько.

Маня (сидить задумана, обриваючи листки ромену). Любигь, не любить, любить, не любить, любить !

Василько (надходить). Хто такий ?

Маня. Ах ! то ви !

Василько. Так, то я. А хто вас так дуже любить ?

Маня. Та не ви, не бійте ся !

Василько. Не я ?

Маня. Певно, що не ви.

Василько. А не можна спитати, хто?

Маня. Не будьте цікаві.

Василько. Чи можу сісти коло вас?

Маня. Як вам подобаєть ся.

Василько. Тільки так?

Маня. А так!

Василько. Се значить, що можу так само добре забрати ся відси.

Маня. Як думаєте!

Василько. Панно Маню! Я вас не пізнаю.

Маня. То що-ж я вам пораджу?

Василько. Чи ви не маєте для мене більше нічого?

Маня. Хіба що?

Василько. Теплішого слова?

Маня. Ні!

Василько. Що се значить?

Маня. Нічого.

Сьвітільський (надходить). Добрий день, веселої забави!

Маня. А! Пан Сьвітільський! Прошу ближше.

Василько (на пів до себе, на пів до Мані). Сьвітільський, а він звідки?

Сьвітільський. А може я буду на заваді, перерву любу розмову!

Маня. О ні, противно! Розмова не була зовсім люба.

Сьвітільський. Так? То дивно! Як може бути немила розмова серед такої поезії і при такій чаруючій сусідці?

Маня. Видко, що може бути.

Сьвітільський (хоче представити ся). Ах, то Липка. А ти звідки?

Липка. Нічого дивного. Я тутешний. Я скорше міг би тебе спитати про се.

Сьвітільський. А я тут у дворі. Дивна стріча.

Маня. Панове знаєте ся?

Сьвітільський. Але-ж знаємо ся, навіть добре, шкільні товариші. Але ти не змінив ся, той сам Липка.

Василько. Так як ти, той сам Сьвітільський.

Сьвітільський. Але-ж я тобі завидую.

Василько. Нема чого.

Сьвітільський. Не обиджай знов сусідки.

Маня. Се не повина! А правда, пане Сьвітільський, я вам обіцяла показати ті цвѣти; може хочете побачити.

Сьвітільський (встає за нею). Але-ж то моє одиноке бажанє. А товариш Липка?

Маня. Пан Липка вже бачили. (Маня, Сьвітільський відходять. Василько дивить ся хвилю за ними, опісля паде безвладно на лавку і попадає в задуму. Якийсь час тихо.)

О. Антоній (надходить.) А що ви робите, пане Липка?

Василько. Сиджу.

О. Антоній. Самі?

Василько. Як бачите.

О. Антоній. А де-ж тамті?

Василько. Пішли шукати свого щастя.

О. Антоній. А ви?

Василько. Я своє згубив.

О. Антоній. А ви чому не пішли з ними?

Василько. Я в засади не йду, де мене не просять.

О. Антоній. То зла засада; часом треба іти без просьби, а потім запросять. А то часом не знають, чи можна просити.

Василько. Так, то зла засада, я знаю; але мабуть кожда зла. Найліпше робити без засади.

О. Антоній. А що чувати з вашою працею, чи вже друкує ся?

Василько. Не знаю.

О. Антоній. Але певно буде друкована, коли так прихильно її оцінили в редакції.

Василько. Не знаю, се мені тепер байдуже, вона вже мене не обходить.

О. Антоній. Чому не обходить? Та-ж ви так нею тішили ся.

Василько. Так, тішив ся, коли доля усміхала ся. А тепер закпила собі в мене так люто, то нехай все пропаде.

О. Антоній. Чому в вас такий нині песиміст?

Василько. То хвилевий настроій.

О. Антоній. То не треба піддавати ся настроєви.

Василько. Не піддавати ся? А хто його устереже ся? Він злітає з хмар, з повітря. Як рій комарів обсяде мозок. Зженеш одного, прилетить другий, третій, десятий, тисячний і мучать душу немов тортурами.

О. Антоній. Треба себе перемогти.

Василько. Себе перемогти? Хто може себе перемогти? Другого перемаже, себе ніколи.

О. Антоній. Може заграємо в круглі?

Василько. Добре, будемо котити кулю. Вона так подібна до судьби; кого зачепить, валить на землю, а кого пощадить, той стоїть гордо і сьміло.

О. Антоній. Маню, Маню, ходи по сюди!

Маня (входить із Сьвітільським). Що татко скажуть?

О. Антоній. Будемо грати в круглі.

Маня. В круглі? Я не маю охоти. А ви пане Сьвітільський?

Сьвітільський. Ваша воля для мене розказом.

О. Антоній. От розрухаєте мене старого, а то валежав ся.

Маня. Та добре, як татко бажають собі.

О. Антоній. А як будемо, партіями, неправда? Ти Маню з паном Липкою, а я з паном Сьвітільським.

Маня. Я не буду з паном Липкою, я зле граю, а пан Липка також не добре. А ви, пане Сьвітільський, добре граєте?

Сьвітільський. Як з ким!

Маня. А зі мною?

Сьвітільський. Як артист.

Маня. То я з паном Сьвітільським, а татко з паном Липкою. Хто зачинає?

Сьвітільський. Та нам випадає дати першенство старшим.

Маня. Добре. Татко зачинають. Ходіть, пане Сьвітільський, ставити круглі (відходять за сцену.)

О. Антоній. Ходіть, пане Липка, чого ви задумали ся?

Василько. Служу.

О. Антоній. Хто зачинає?

Василько. Прошу зачинати.

О. Антоній (бере кулю). В ім'я боже. Ну, стоять круглі?

Голоси з за сцени. Стоять!

О. Антоній. Ану, раз! А кілько?

Голоси з за сцени. Три!

О. Антоній. То мало. Ану поправмо ся. Два! А кілько?

Голоси з за сцени. Два!

О. Антоній. Разом п'ять, ов мало. Ану три! О! псяюха вирвала ся, просто в діру.

Голоси з за сцени. П'ять!

О. Антоній. Пане Липка, ратуйте ситуацію. Беріть кулю! Ну — раз! Табо зле, куди кидаєте, в саму прогалину!

Голоси з за сцени. Бравооо!

О. Антоній. Ну поправте ся, дальше, два!... Та що робите, знов туди!

Голоси. Бравооо!

О. Антоній. Бійте ся Бога, зваліть хоть одного, буде сором для нас. Ну жваво, три! А я, яй!

Голоси. Ха, ха, ха!

О. Антоній. Та що ви робите, кулю закинули в корчі. Як можна так себе компромітувати, ще перед дівчиною.

Василько. Хто раз упав, то другий раз не впаде, доки лежить на землі.

О. Антоній. Але треба піднести ся, щоб хто не переїхав.

Василько. Годі піднести ся, коли зломить ся ногу.

О. Антоній. Ну ходім, ми вже скінчили своє. А що, в куля?
(відходять.)

Голоси. Є! є!

Маня (входить із Сьвітільським). Коби тільки таке не лучило ся, як пану Липці.

Сьвітільський. О ні! будьте певні. То лиш Липка такий спеціаліст.

Маня. Він усе такий був?

Сьвітільський. О скільки я його знаю, все.

О. Антоній (з за сцени). Ану! зачинайте там!

Маня. Зачинаймо!

Сьвітільський. Прошу кулю!

Маня. Ой, я щось бою ся.

Сьвітільський. Але-ж чого? Я поправлю. От бачите, щось чотири.
Кілько?

О. Антоній. Чотири!

Сьвітільський. Бачите, знаменито, ще мене застидасте. Ану в другої сторони! Ах, усї! Ні один стоїть, в самій середині. То для мене.

Маня. Я ще маю раз.

Сьвітільський. Але-ж добре! Тільки я прочуваю, що се для мене.
О, бачите, стоїть! То ваше серце, чи я поцілю.

Маня. Ану, ану, пробуйте!

Сьвітільський. Я все ціляв в само серце, чи тут мені щастє допише. Уважайте.

Маня. Браво! браво!

Сьвітільський. За що бете браво, що в серце поцілів?

Маня. Та ні, що кругля збили.

Сьвітільський. Ну, а з вашим серцем як? така була умова.

Маня. Ей, та бо чекайте.

О. Антоній (з за сцени). Стоять!

Маня. Ану всі нараз!

Сьвітільський. Тоді ваше серце ціле моє, неправда-ж?

Маня. Та бо не говоріть, лише кидайте! Бравооо! О! о! ще один, захитав ся і стоїть.

Сьвітільський. Видко, ви ще заховали в своїм серці один куточок для другого.

Маня. О ні! щітком ні!

Сьвітільський. Ану, чи вівьму той куточок?

Маня. Оо! стоїть!

Сьвітільський. Не взяв, видко сильно держить ся. А може то найліпший куточок вашого серця, що?

Маня. Та дайте спокій, щось ви взяли ся ворожити.

Любіна (приходить). А що ви тут так кричите?

Маня. Ах, мамцю, як пан Сьвітільський сьвітло грає круглі. Один однісінський стояв і того звалив, а потім вісім нараз.

Любіна. Аа! браво!

Сьвітільський. Не так знов знаменито, от один стоїть як сьвідок, що не міг збити.

Маня. Ну, все не можна, але перше один стояв.

Сьвітільський. Але то ви його лишили, тому я збив. Тут дуже мало моєї заслуги. Як би не ви, то я би половини не зробив того.

Любіна. Який з вас шармант, пане Сьвітільський.

Маня. А знаєте, мамцю, пан Липка ані одного не звалив, а на остатку як закинув у корчі кулю, то ми ледво знайшли.

Любіна (робить рукою рух легковажєня). Ну, Липка... Ходіть на підвечірок, прошу пане Сьвітільський,

Маня. Татку, прошу, на підвечірок! (відходять.)

О. Антоній (входить з Васильком). Ну, побили нас сильно. Нам не повело ся. Мені не йшло, а вам ще гірше. Але ми ще поправимо ся, як з'їмо підвечірок, наберемо сьвіжих сил.

Василько. Даруйте, отче, позволите, що я попрощаю ся з вами.

О. Антоній. А то як? Та ж на підвечірок ідемо, а потім кінчимо партію.

Василько. Даруйте, алё я не можу, я хорий. Прошу мене ласкаво звинити, а я мушу відійти.

О. Антоній. Як то, і лишаєте поле бою і то для побідника?

Василько. Дарма. Тільки божевільний бере ся, коли вітер в очи.

О. Антоній. Шкода, що відходите. Мені вас жаль. Але не тратьте надії. Ще може все бути добре.

Василько. Спасибіг за тепле слово, прощайте. (відходить.)

О. Антоній (глядить якийсь час за ним). Шкода хлопця! (відходить.)

Заслона паде.

[Далі буде].

Василь Мова (Лиманський).

МАЛЮНКИ З НАТУРИ.¹⁾

(З нотатки слідчого судді.)

На початку сімдесятих років довелось мені служити слідчим суддею в надкубанській країні, як раз на границі Чорномор'ї в Лінїю. Країна та багата на душоубства, розбишцтва, грабунки та влодійства, бо розледащїлі в нужди козаки переселенці та хижакуватї в натури Черкеси, не маючи поживи у вбогїй закубанській країні, безперестанку прокрадають ся і впадають живосилом на Чорноморїю і Лїнію і роблять людям шкоду, а слідчому судді завдають безперестанну роботу. Тільки три роки працював я на тїй слідчеській службі, а наприкрилась вона менї аж надто. Не маєш було відпочинку нї на годину, робиш не покладаючи рук. А як вибіжиш із своєї резиденції на яке „проїзшестя“, то вже скоро до дому не вернеш ся, бо не встигнеш захопити гаря-

¹⁾ Подаємо отсей інтересний уривок із посмертних паперів пок. поета Василя Мови (Лиманського). Се, скільки знаємо, одинокий відомий досї зразок його прози. Зшиток, із якого друкуємо сей нарис — 8 карток листового паперу великої 8-ки, писаний рукою автора, з поправками над рядками, робленими де чорнилом, а де оловцем. Остатня сторінка не дописана до кінця, видно автор урвав оповіданє на серединї розмови. На чолї першої сторінки над текстом самого Мови написаного рукою д. Вороного: Василь Мова (Лиманський), а якоюсь иншою рукою, може того, хто по смерти автора порядкував його папери, червоним оловцем покладено число 25. Значить, було подібних зпиточків таки немало. Може отся публікаційка пригадає людям, що мають доступ до рукописної спадщини пок. Мови, їх обовязок супроти пам'ятї покійника — опублікувати з нього хоч що найціннїйше. — *Ред.*

чих слідств по одній справі, як уже тобі й нова робота наспіла : або вбито кого, або замордовано маханицьким звичаєм, або пограбовано, — то й бігаєш в одного кутка свого округу в другий верстов за сорок, за пятьдесят, або й за сто верстов, і скрізь тобі клопоти, скрізь тобі робота. Така безперестанна вовтузня в злочинствах та злочинцями, зусильна фізична праця, клопоти без кінця й краю — усе те діє на твою душу якось гнітучо, навіть ожосточає тебе. Але не можна заперечити, що з другого боку слідчеська праця має на чоловіка й блага дійство : вона зазнакомлює його в виворотом народнього життя, помагає спізнати хмуру, ганебну та неприялечу його сторону. Яким би ідеалістом не був слідуваль, а напрацювавшись до ладу кільки років, з нехотя почувєть ся, що велика частина рожевої полуди в його поглядах на народ і народне життя кудись відпала, затїнивши ся поволокою зовсім хмурую. Замість чеснот і всяких иньших симпатичних прояв народнього духа на кожному ступні зустрїне він зледащїлїсть, розпуство, ганебні похони та потяги, зроджені і розплоджені нуждою, лихом та темнотою — наслідком ледачого суспільного строю. Але через те ще видатнїшими і гарнїшими здають ся справжнї народнї чесноти, — ті велико-симпатичнї прикмети людського духа, які виявляють ся в одрїзних трафунках, а таких трафунків теж багацько. В загалї кожному, хто попрацює на такїй посадї, народ з його життям осьвітляєть ся зовсім иньшим сьвітлом — менче барвистим, але бїльше натуральним — і таким чином погляд його набирає бїльше реальности. Але на сьому не кінчаєть ся блага дійство слїдчеської праці : вона збогачає фактами народнього життя, справжнїми, безперечними фактами. Не можна й уявити собі, скїльки людей з особистими владчачами, скїльки моральних образів пересунеть ся і перемигне перед очима слїдчого суддї. Для здїбного кунштаря то був би матерїал величезний і високої вартости, але на жаль у наших краях слїдчому суддї, хоча-б і небезкебетному, не до кунштарного малювання. Увесь час його затрачуєть ся на чисто судовий, юридичний розслїд ; він цїлком мусить аусередити ся на тїй сухїй роботї, таї та робота ведеть ся похапцем, на швидку : аби-аби хоч трохи осьвітлилось злочинство, виявив ся злочинець, вдовїднила ся його винуватїсть, то мерщїй і кидаєть ся справа в суд, як скорохвацько спряжений блинець на скорохвацьку їжу. Таке саме було й моє становище. Тїлько коли-не-коли, замїсь відпочинку, зацїсив я в но-

татку деякі явища з того життя, що розверталося передо мною, і регулював бліденькі нариси деяких образів. І переглядаючи тепер листки старої нотатки, переймаюся живим жалем: так мало захоплено в їх цікавого, характерного, та й те, що захоплено, означене так легенько, ріденько, мляво... Рахувалося, бачте, що подробиці збереже пам'ять, але з того часу у пам'яті перетряслося стільки всякого грузозду, всякого хабузу та хамла в людського побуту, що досконально пригадати ті подробиці і відновити до ладу образи — не сила. Але не рахуючи на кваліфікацію видатного кунштаря, зважився я от подати до друку кілька бліденьких нарисів з такою надією, що шановні читачі, вирікаючи свій засуд, мати-муть на увазі невеличкі претензії і добрий намір автора.

І. Три мандрьохі.

Одного разу пробігав я „по проізшестям“ тижнів зо два, напрацював ся, налютив ся, знемощів, та як прибув нарешті до дому пізно у вечері, то здалось мені, наче я сподобився у рай ускочити. Бо де-ж пак: господи гарненька, у кімнатах чистенько, ліжко мнякеньке та біленьке, блощиць не має — Господи, як то воно любо! Мерщій роздяг ся, обмив ся гарненько, вицив лежачи склянку гарного чаю, та й заснув міцним та солодким сном.

Другого дня прокинувся таки пізенько — уже сонце підбило ся. То був день празниковий, неробочий, і вже цього було досить, щоб я почув ся щасливим і щоб усе на світі на мій погляд покращало і помилійшало. На що погляну, все мені привітненько усміхається і любенько лоскоче мені серце, а тут іще в надолугу і ранок вибрав ся ясний та тихий. Сівши біля відчиненого віконця зі склянкою чаю, позирнув я на частину слободи, що була мені на видноці з широкими але вигинчастими вулицями і без ладу розкиданими хатами, на окопи старої фортеці, що зеленіли на горбі за слободою, на безкраю закубанську низину в темних лугами, і почув ся так гарно та любо, що краще й не треба. Але не довго довелось мені користати з сеї свободи та милувати ся природою. Незабаром відчинили ся двері з писарні і до мене вступив писар, тарабанячи обіруч цілу копицю пакетів, та як поєднав він їх передо мною на стіл, то в мене аж серце похололо. Щоб тільки прочитати ту копицю писаного паперу, то скільки того часу треба — прямо на день роботи! А пакети же давні,

між ними деякі пильні, багацько арештанських, а з ними гаятись не можна. Ніде було дітись! Пожуривши ся та посто-
гнавши, почав я перебирати пакети, затаївшись на тому, щоб той
день упоратись тільки з арештанськими, а инші вернути назад
у писарню аж до другого дня. Також й арештанських виявилось
чимало. За час моєї неприсутности при шістьох пакетах припро-
ваджено до мене аж десятих арештантів: сімох чоловіків і три
жінки. І усіх же треба без жадної загайки перепитати, про всіх
написати протоколи і постанови — лихо тай годі! Підняв-
шись на всі способи, щоб тільки вимудрувати собі як найбільшої
полегкости, поклав я ще так, щоб до обід перепитати тільки ареш-
танток, а після обід уже й за арештантів узятись. І от гукнув
я вістовому козакови, щоб збігав у „правленіє“ і велів при-
вести арештанток, а сам, похапцем допиваючи чай, почав розпеча-
тувати пакети. На одному окрім адреси написано було: „при сем
припроважаєть ся арештантка, що іменує себе козачкою Настею
Халабурдиною, та вона-ж і хрестянка Тетяна Недолужиха і мі-
щанка Марина Цокотуниха“; на другому: „припроважуєть ся ареш-
танка незвісного роду і племені, що іменує себе странницею бо-
жою“; на третьому: „при сем припроважуєть ся арештанка Орина,
що не тямить свого роду і племені“. Першу „припровадила“ ставро-
польська поліція і в переписки про неї видно було, що вона двічі
дурила поліцію на своєму, прізвищі і роді, а на послідок вия-
вила, буцім то вона козачка слободи Кореніївської. Другу піймали
без пашпорта в Ростові над Доном і не допитавши ся, де її рід
і яке в неї прозвище, припровадили до мене через те, що буцім
у ростовській поліційній тюрмі якісь арештанти з старців вия-
вили, що вона козачка слободи Березаніївської. Третю арештували
у Васюринській слободі і отаман тої слободи мішаною російсько-
українською мовою сердито писав про неї, що вона з'явила ся не
знати звідки і тиняєть ся по слободі і поза слободою з малень-
кою дитинкою на руках, ні з ким ні про що не розмовляє, на до-
питах нічого сінько не каже, а все мовчить тай мовчить, ні на
грівьбу не вважає, і очевидячки затялась на затаюванню свого
роду, чим і доказує явно свою неблагонадійність, а сидячи
у „карсі“ все щось белькоче та шепотить, ніби чаклує, і навіть
у хлібі сьвятому не має нужди, бо днів по три не їсть і ні у кого
не попросить, аж поки самі люди не дадуть, жалкуючи дитинку,

що їй у материних грудях зовсім молока не став, та тільки й допитали ся у неї, що буцїм то вона Оришкою зветь ся.

Таким чином усі три арештантки були волоцюгами чи мандрюхами, а за волоцюство, коли обвинувачений не доведе певно, хто він і відкіля, по закону одна путь — заслання на Сибір. Перечитав я папери, аж чую вже, що на рундуці піднялась тупотня чобіт і брякотня козацьких рушниць — ото знак, що арештанток привели. Незабаром почув ся давінкий та ляскотливий жіночий голосок:

— Та ну геть, я сама піду! На якого там біса калавурні!

— Стій, не ходи, поки покличуть! — казав сердитий козачий голос.

— Та геть же, відчепись, я сама піду! — залящав знов жіночий голосок, — чого там приказу дождитись? Велика цяця слїдуваль, та ще й нежонатий! Хиба мені вперве з ними розмовляти? Геть!

— Я-ж тобі кажу, стій не ходи! — озвав ся ще грізніш козачий голос. — Стій, кажу, бо такого тобі стусана дам, що аж на поміст чеберякнеш ся!

— От таки причепив ся, триклятий куркуль — ляскотав жіночий голосок. — Геть!

Після цього на рундуці розпочала ся метушня та грукотня — очевидячки козак вовтузив ся в арештанткою. Аж ось раптом розчинили ся із сїний двері і до мене в кімнату вскочила молодичка. Зупинивши ся передомною, вона жваво та сьміливо заляскотала:

— Драстуйте, господин слїдуваль! Які у вас калавурні дурні: не пускають до вас тай не пускають! На силу випручалась!

Чуючи, як нахабно коверзає на рундуці арештантка, я зовсім був розгнівав ся, але як глянув на неї тепер, то й тямки збув ся — така вона була молода та гарна. Се була середнього росту молодичка літ у девятнацять, темно-русява, з білим, пухкеньким та сьвіжим обличчєм, з карими блискучими очима, з рухливими бровами, з рожевими губами, що здавалось тільки в веселу ухмілку і вмїли складатись. Одягнена вона була по городянському і хоч не багато, але чистенько, штепненько і навіть джентуристо. Видко було, що вона одягла ся в празникове вбрання. І треба ще додати, що вся статура її в цю мить відбивала на собі слїд

боротьби в козаком: червоний платок кашемірської вовни зпав її з голови і без усякого ладу зобгав ся на плечех, дві здоровезні коси розкуйовдились і теж зсунулись аж до плечий, очи блищали, відренята жваво роздвигали ся, повні та тремтючі груди ходили ходором.

— Як тебе звуть та прозивають? — спитав я молодичку, розглядаючи її та дивуючись на неї.

— Та хйба-ж вам ів паперів не видно? — відказала вона, всміхаючись. — Адже я Настя Халабурдиха!

— З якого ж ти стану — чи хрестянка, чи міщанка, чи козачка?

— Я в діда-прадіда козачка! Таки найспражня чорноморська козачка, в давнього козацького роду Ростулиногів! — З сим словом молодичка навіть стукнула пальцем по столу, біля якого я сидів, аж стакан мій захитав ся таї хлюпнув ся з його чай.

— З якої-ж ти слободи? — спитав я далі.

— Та з Кореніївки-ж! Тамже й моє стерво живе, що чоловіком зветь ся!

— А ти-ж не дурни часом?

— Отаке ще вигадали! Навіщо-б мала дурити?

— Та ти-ж уже двічі дурила — і Недолужиною і Цокотуниною звалась.

— Еге, так ви-ж бо послушайте, що вам розкажу! Ото-ж, бачте, як причепив ся до мене у Ставрополі пристав, чому в мене пашпорта не має, — а й причепив ся тільки через те, що я не схотіла до його за покоївку стати — то я з переляку, щоб мене не відпровадили до чоловіка, збрехала, буцім то я хрестянка з села Лежанки, Тетяна Недолужиха. А Лежанка від Ставрополя недалечко, то зараз і довідались, що я збрехала. Тоді ивші арештантки й нараяли мені назвати ся міщанкою такого городу, що його й на сьвіті нема. От як привели мене до слідувателя, та як запитав він мене, хто я і звідкіля родом, то я й показала, буцім то я міщанка городу чи Гандибера чи Дендебера — уже й не згадаю. А слідуватель таки зараз і вгадав, що я збрехала, таї записав мене в волоцюги, а все-ж таки, спасибі йому, хоч в під арешту ослобонив — під надзор поліції. А потім, як спізнала ся я з ним гарненько — бо таки й ночувала з ним двічі — то він і розтовкмачив мені, що не слід свого мення таїти та начальство дурити, бо зашляють тебе, каже, як волоцюгу без

меня аж на Сибір. А ти, каже, вияви усю правду, та тебе, каже, хоч і відпровадять до дому „на водворенне“, то ніхто-ж тобі не боронить і знов утекти від чоловіка куди хочеш. Хоч десять разів, каже, тікай, та тільки коли попадеш ся в руки поліції, то не бреши, хто ти і звідкіля родом, а кажи правду, то лиха, каже, не багато. Так я ото розказала йому всю правду, а він одіслав мене назад у поліцію, а ставропольська поліція та відпровадила мене у катеринодарську поліцію, а катеринодарська сюди до вас, бо ви-ж таки, кажуть, над нашою Кореніївкою начальник, а яка мені далі випаде доля, то се вже я на вашу ласку скидаюсь...

— Чого-ж ти втекла від чоловіка? — спитав я з цікавості.

— Та як би-ж ви знали, який там чоловік! Там таке погане та миршаве, та таке вредне, трикляте, що з ним жити тільки сором та морока! Прямо-ж таки півтора нещастя!

— Навіщо-ж ти віддала ся за його?

— Віддаси ся хоч не схочеш, коли батько та мати наполяжуть, бо він, бачте, таки з багатенького роду. Та трохи таки я й сама винувата, бо не сперечала ся до кінця. А не сперечала ся через те, що дивлючись на таку нікчемну його постать, я собі думала, що воно хоч не мордувати-ме мене та хоч волю мені дасть. Аж воно виявилось таке вредне, що так за мною назирці й біга. Куди не йду, то й воно слідком за мною крадеть ся та підглядає. І коли вдрить, що з ким забалакала, або засьміяла ся до кого, то зараз і вчепить ся: „А ти чого з Денисом визгаєш ся?“ „А чого з Опанасом жартуєш?“ „А чого до Дмитра в кузню забігала?“ „А чого біля нашого двору хлопці мордують ся та тини ламають?“ А скажіть мені з ласки, чи ж я винна, що вони як скажені коло мене грасують? Мабуть таки гарненька собі вдалась, то й добувають ся... А тут іще свекор та свекруха напосідають на мою недоріку: „Чом ти її не вчиш? Та бий її, трикляту!“ А тут сусіди, усі наші куркулі, у в один голос герготять: „Та не дивись їй у зуби! Та бери її, капосну, за коси, та батогом її, таку сяку! Та привяжи її віжками, щоб не дровичалась та не грасувала! Та закуй її в заліза!“ І ото звідусіль туркають йому в вуха: бий та бий! То воно, стерво погане, й беть ся. Та ще як беть ся! Прямо-ж таки лупить чим попавши, як товарижу! І як тільки почне ото мій поганець зо мною бучу, то свекруха зараз і біжить йому на поміч, та мерщій мене за коси, та гепнуть мене на долівку та й бють.

І ото набють ся мене, як голої вівці, укриють мені все тіло синятиною, та ще і в комору замкнуть на цілу днину. А тут сусіди регочуть над моїм лихом та шкалють із мене, та допікають мені усякими прикладками — сказано, куркулі трикляті! — Тут молодця зітхнула важко і з невгоди навіть відвернула ся на бік. Користаючи з її перепочинку я запитав її знов:

— Скажи мені з ласки, молодице, що воно таке куркулі?

— Та то-ж наші козаки чорноморські, трикляті! — відказала вона з серцем.

— Завіщо-ж їх куркулями дражнять?

— А за те, що вони такі неодуковані! Бо вони звісно які: аби йому шматок хліба та миску борщу, то вже йому нічого більше й не треба, і вже він ні про що більше й не дбає, і вже про що йому не кажи, то все йому буде дурниця, все вигадки та ледачі примхи. І хоч иньший такий дурний, що тільки воза підмазати і вміє, а про себе думає так, що мудрійшого за його чоловіка й на світі не має. А жінка йому аби робила як товаряка, то й гарна буде, хоч нехай вона яка задріпа та нечепура. Так ото-ж за те, що вони такі неотеси та тупоглузді та затяті, їх куркулями й дражнять. А коли отакий куркуль та ще в додачу і невковирний із себе — такий, бачте, що й ходить коливаючись, як верблюду, і жлукта свого не вміє як слід навернути і рук не знає куди діти, бо тільки вилами та косою орудувать і навчивсь, то такого ще й к е в о ю дражнять. І ото-ж, бачте, які козаки служачого розряду, то тільки куркулі, бо вони все-ж таки по вояцькому обшталтовані й обмундировані, і все-ж таки якісь меткїйші та бадьорнїйші; а які не служачого розряду і зовсім уже не обшталтовані і неодуковані, бо тільки в землі риють ся та скотину пораяють, так ото вже не просто куркулі, а ще й кєви. З ними жити тільки мордуватись. Уже міщани куди кращі — ті хоч по празниках одягають ся штепнїйше, та повертають ся моторнїш, та на гроші не такі скупї...

— Так осе-б то й твій чоловік куркуль? — спитав я молодицю якось з нечева, аби її на дальше базїканнє підштовхнути.

— Та де там куркуль! — підхопила вона з запалом. — Як би пак справжній куркуль або хоч і кєва, а то-ж тільки куркулятини шматок. Там отакий завбільшки! — Халабурдиха пока-

зала рукою собі по груди. — Та ще таке таранкувате, та слиняве, та плюгаве, що гідко й скипками взяти. Сказано-ж, і сьміх і горе з таким чоловіком!

— Чи довго-ж ти прожила з ним? — спитав я знов.

— Ох, мордувала ся я з ним більш року! — проказала молодиця зовсім знизивши голос. — Мордувала ся поки сили стало... Та вже обридло, та вже огидло, та вже осточортіло воно мені, трикляте, так і нехай йому грець! Тай не самий він обрид мені — усе, усе чисто мені обридло й остогидло. На кого не глянеш — чи на свекра, чи на свекруху, чи на ятрівку, чи на свого миршавця чоловіка, то прямо-ж таки душу від їх верне! Та не то люди, а й стіни в хаті так мені остогидли та зненависніли, що прямо-ж таки аж плач бере ві злости та досади, і так тебе тягне, щоб утекти в сьвіт за очі. Так я ото перемогла ся другу зиму, а як настала весна, то спізнала ся з москалем-щитинником, що в нашу слободу нагодив ся, тай змовила ся з ним, щоб утекти. Усе добро своє кинула, захопила тільки одежинки трішки, тай пустила ся в мандрівку...

— Чи довго ти і чи далеко їздила з отим щетинником?

— Та проїздила з пів року. Їздила по Чорноморі, їздила і по Лїнії. А як заїхали у Ставрополь, то я покинула щетинника, та десять місяців у прислужницях служила — то до одного пана наймала ся, то до другого. І хоч як мені инколи приходилось круто, а все-ж таки на волі, то воно й гарно. А теперечки як згадаю, що треба вернутись до дому, в осоружну хату до осоружних людей, то в мене аж серце мре..

Розповідь Халабурдики і зачудувала і навіть засмутила мене трохи. Тай сама вона мабуть чула себе не дуже то мило, бо зразу якось помирнішала і похмурнішала. Обличчя її якось болізно-скривило ся, складки біля рота затїпались, на очах блиснули сльози. Кілька хвилини мовчали ми обоє.

— Погана ж твоя доля, молодичко! — промовив я нарешті мимовіль. — Що-ж ти думаєш робити з собою далі?

— Та се вже я питаю вас, господин слідуватель, що ви думаєте робити зі мною далі?

— А мені що? Моє діло звісне: пошлю тебе у Коренїївку „на водвореніє“.

— То-б то як? Осе-б то до чоловіка, чи що?

— Та вже-ж не до кого більш.

— Ні вже, сього не буде!

— Як же не буде, коли буде. Треба-ж „водворити“ тебе в Кореніївці на житло.

— Так удворяйте мене у батька-матері, удворяйте у моїх родичів, а чоловікови все-ж таки не віддавайте!

— Нема в мене, молодичко, такого права, щоб закон ламать та тебе від чоловіка відбирать. „Водворимо“ тебе у чоловіка, а коли ти сама втечеш від його до своїх родичів, то се вже твоя воля, а мені про те байдуже.

— Еге-ж, так то і втекти! Поки втечу, то вони з мене разів пять шкуру знімуть! Ні вже, як хочете, а чоловікови не віддавайте.. І таки насправжки кажу вам, не віддавайте, бо як віддасте, то він мене в купі з матірю вбє.. А коли він мене не вбє, то я його заріжу.. Прямо таки заріжу, або зарубаю, або задушу! От вам заприсягну ся, що коли доведеть ся мені з чоловіком жити, та ще й спати з ним на одній постелі, то я його власними руками задушу!... Тоді нехай мене хоч і на Сибір зашлють, я й на Сибірі вживу!

Не знаю, чи дійняв би Халабурдисі віри хто другий, але я прийняв її грізбу насправжки, бо в мене вже був такий випадок, що вернули молодицю до чоловіка на житло, а вона у тую-ж таки ніч і відрубала йому голову сокирою.

Поміркувавши трохи над справою Халабурдихи, списав я протокол її признань про те волоцтво та меновання себе чужим менням і зупинив ся на постановленіі. А Халабурдиха тимчасом сиділа похнюпившись на канапці та смикала без ніякої нужди кутаєи свої шалі.

— Так от що, молодице, зроблю я з тобою, — сказав я на послідок, — оце пошлю тебе в Кореніївку, та коли справді признають тебе там за кореніївську козачку Настю Халабурдиху, то справа про волоцтво на тому й закінчить ся. Але крім сього іще судити-ме тебе суд за меновання чужим менням. Кара за цю провинність буде невелика, то тобі нема чого й журити ся. І поки сточить ся над тобою суд, то я віддам тебе під дозор кореніївської поліції, а щоб не було тобі мороки з чоловіком, то — віде дітись! — накажу вже поліції, щоб тебе від батька-матері до чоловіка силоміць не гнали. Так се тільки до часу, поки сто-

чить ся суд, а як закінчить ся суд, та відбудеш ти арешт, то тоді вже ратуй ся від чоловіка як сама знаєш.

— Спасибі й на сьому! — промовила Халабурдиха зітхнувши. І знов замовкли ми обоє. Я кінчав постановлення, а Халабурдиха, віддувши гарні свої губки і втопивши очи в діл, ще жвавіш почала смикати за кутаси. Вона очевидячки була взхвилювана, щось мала на думці, щось хотіла сказати чи зробити — і вагалась. Аж ось бачу, що вона тихенько підвела ся з канапки, підступила до мого стола, оберла голову на лікті і якомсь хитро дивлячись та солоденько усміхаючись промовила стиха:

— Паниченьку!... Голубчику! Ось послухайте бо, що я вам скажу!

— Кажі, молодичко, — відказав я не покидаючи свого писання.

— Навіщо ви посилати-мете мене у ту трекляту Коренїївку? Зоставте мене краще у себе, — промовила вона далі, трошки засоромившись. — Я вам і поперу, і приберу, і самовар настановлю. Я вам догожати-му, як тільки зумію... А вже-ж служила у панів, то якомсь таки зумію й вам догодити...

— Чудернаста-ж ти, молодиче, як я бачу, — відрік я, не відриваючись від своєї роботи. — Не вже-ж таки справді в тебе думка отаким чином поліпшити свою долю? Ну нехай би взяв я тебе до себе, то не вік же ти жила-б у мене?

— Та навіщо там вік? — згукнула Халабурдиха. — Ви придержте мене тільки так, поки суд закінчить ся, та поки я не набридну вам

— Ну, а далі-ж що?

— А далі я знайду собі другого.

— А потім і третього?

— Та може не то третього, а й пятого і десятого!

— Що-ж воно з того буде? І до чого-ж воно дійдеть ся?

— А хіба по вашому краще просто в лайдачарню запродадись?

— Навіщо-ж запродаватись? Не треба запродаватись нікому і нікуди!

— Так навчіть мене, як на сьвітї прожить!

— Як на сьвітї прожить? — перепитав я Халабурдиху тай замняв ся. Навчати моралі совісному чоловікови завжди якомсь ніяково, а моралізувати перед людиною явно зледащилою здалось

мені зовсім уже неподобним. Отже треба було щось відказати Халабурдисі і я знехотя зайшов у педантерію.

— Живи, молодице, чесно, працєю і заробляй, сама себе годуй і зодягай, то й будеш справді вільною. Нікому не завиниш, то нікому не будеш і підкорятись. А коли трапить ся, що полюбиш кого щиро, то заходь ся з ним і живи чесним робом. З любовю і нешлюбне подружжя чесне, а без любови... якого-б ти собі пана не знайшла, то все таки будеш ледащицею...

— Ну, наказали-ж ви теревені-венів! — промовила Халабурдиха, віддувши з невгоди губки. — Зліпили щось таке, що й на голову не насунеш!

— Уся сила, молодице, в тім — провадив я далі, — щоб не быть ледацюгою, щоб тебе кожен шанував і поважав як чесну людину!

— Ні! — перехопила Халабурдиха, — уся сила в тім, щоб було що їсти, пити і хорошо походити, щоб життя було веселе та гарне... Щоб хоч і підкорятись, та знати кому, щоб хоч і любити, так любити не дарма!...

— Он бач, яка ти! Так ти кажи вже навпростець: щоб не любити дарма, а щоб продатись гарно!

— А хоч і так, то хіба-ж що? Що-ж тут такого поганого чи незвичайного? Чим же нам, нещасливим жінкам, і купить собі щастя та долі, як не тим... за чим люди гонять ся, своєю красою.

— Так ти-ж бо не заличкувай правди, а кажи вже навпростець: чим же нам і купити собі щастя, як не своєю жіноцькою честю!

— Ет таки торочать! — промовила Халабурдиха з невгодою і підвела ся від стола, — знайшли честь — *(Кінця не дописано.)*

Андрій Чайківський.

З ЛАСКИ РОДИНИ.

П О В І С Т Ь.

ІХ.

Надійшла весна, а з нею нещасливий у нашім краю сезон „провізорок“, комісій і хлопської тяганини по судах.

Журавський додержав слова і ділив ся провізоріяльними процесами з Копачем. Та Копач не радо їздив по комісіях і намагав ся поладити справи в судї. Та мусїв в жалем переконати ся, що його добра воля розбивала ся о завзяте темних селян, які без комісії на ґрунті не знали процесу. Деякі почувуючи себе в праві для того лише домагали ся комісії, аби тим більше нагнати коштів своему противникови, які потім продавали за що будь Жидаїм, а ті стягали їх екзекуціями до послїднього гроша безпощадно. До того взялось кількох Жидків, які з того мали виключно свій зарібок, а селяни вже знали, до кого зайти, аби собі купив кошти.

Копач знав про се, а що не міг того спинити, то намагав ся всіми способами не допускати до великих коштів. Тому-то коли вже мусїв їхати на „ґрунт“, то там уже й кінець був процесови, бо за одним заходом переслухував сьвідків на місці і видавав рішенє. Його писар так уже до того привик, що вибираючи ся з Копачем на комісії брав з собою крім мапи катастральної ще й хрест, який був потрібний для заприсягання сьвідків.

Копач завважив у своїм урядованю, що Журавський лишав для себе провізорки панські, а йому лишав провізорки хлопські. Та раз трафило ся так, що Журавський занедужав, і на ко-

місію Андрія Свердана против двора в Гайворонці мусів поїхати Копач.

Коли того дня Копач ішов до суду, побачив, як з подвіря виїздив вишнівецький ґазда, який заєдно їздив з Копачем по комісіях.

— Семене, а ви куди? — питає Копач. — Пождіть, я ще папери не забрав, тай писаря ще нема, — впрочім то ще час.

— Та бо, прошу папа, мене возний відправив, казав, що нині пан поїдуть на комісію в панськїм поязді, що овтам стоїть. — І він показав бичівном на подвіре і усьміхнув ся іронічно...

— Ні, ні, ви заждіть, я з вами поїду так як усе.

Потім Копач підходячи ближше побачив під липами гарний фаетоник запряжений панськими кіньми в чистій упряжи. На козлах сидів фірман у двірській ліберії з блискучими гузиками. На голові його сторчала фірманська шапка вкрита цератою, бунчучно натиснена на ліве вухо. Він держав у лівій руді напруго неспокійні коні, а в правій просто стоячий батіг, який опер собі на правім коліні.

Він балакав щось з возним.

Побачивши Копача він заткав батіг у назначену на те шкірянку, обернув ся прожогом і зняв шапку.

— Я приїхав по вельможного пана.

— Я маю свою фіру, — каже байдужно Копач, прямуючи до свого бюра.

— Ясновельможний пан дідич казали вельможному пану кланятись і привезти до Гайворонки, бо на возі буде не вигідно.

— Кланяй ся ясновельможному пану і скажи, що мене не стало їздити такими повозами, а дурничок я не хочу, тому поїду хлопською фірою.

Дворак договорював дальше:

— Вельможний пан переконують ся, що повозом далеко вигіднійше їхати, як простим возом, прошу лише раз спробувати.

Копача взяла лють на безличну влізливість дворака.

— Казав раз, що не поїду з тобою. Гей Семене, заїздіть!

Пішов до бюра, де вже ждав на нього писар з пачкою мап катастральних і паперами.

За той час Семен завертав на судовім подвірю не заховастані ковї, гукаючи на них та заохочуючи по своему до поспіху.

Копач як раз вийшов на поріг на те, як двірський фірман глумився з мужика.

— Чому не заховтаєш своїх цуків? Та вони либонь такі вчені як воли, що на сам голос соб! цебе! йдуть без поводів...

— Які є, такі є, але то його власні коні, — обізвався Копач і полів на фіру прикриту білою плахтою.

Він станув на довгий патик привязаний від середини воза до кінця задньої осі і вже був на возі. Сів на високу купу гороховянки і поправився на сидженю. Біля нього сів писар. Семен оглянувся, чи все в порядку, плюнув у руки і вїо! Помахав батогом і віжками, а коні навчені до того пустилися шпарко дорогою.

За ним пустився двірський екіпаж. Фірман хотів кілька разів виминути хлопський віз, кілька разів розганяв його, та Семен кожного разу зацмокав губами на свої шпаркі, добре відживлені конята, і вони пускалися як вихор і не дали себе перегонити.

Дворак розлютився і став уже евкати, аби йому хлоп уступився з дороги, та Семенові ані в голові не було.

— Семене, — каже Копач, — та вступіть же біді з дороги, най їде наперед.

— А-во! А чому не може хоч раз їхати ззаду за хлопським возом? Хиба-ж панське мусить бути все впереду? Йому все наш брат мусить уступати з дороги, хоч і врів заїхати треба, най хоть раз вибачить... А ні, то най їде боком, борздами.

Але фірман не брався їхати на поле, куди бігли борзди до дороги, аби не поломати рисорів. Їхав отже лютий на хлопську зухвалість за возом. Семен став сьміятися...

— Семене, не дрочіть його, аби вас коли не скривдив.

— Овва, коли я з паном, то не боюся.

До Гайворонки недалеко і заїхали зарав.

При дорозі, що вела до села, стояв гурток людей на полі під панським ланом. Коли Копач наблизився, виступив з громади селянин середніх літ, уклонився шапкою і задержав фіру.

— Пан судія позволять, то вже тут. Я Андрій Свердан.

— А зі двора нема нікого? — питає Копач.

— А во, — обзивається один мужик, — там чекають на пана з кавою, тому і не кваплять ся.

Селяни були страх раді, раз для того, що приїхав їх с е н д я, а по друге, що не приїхав панською повозкою, лише таки хлопським возом.

Тимчасом двірський фірман хіснующи ся тим, що Копачева фіра станула, помчав ся стрілою до двора.

— А чуєш ти на! — кричали мужики, — скажи там панови, що приїхала комісія!

— Тото зробить пан дідич великі очи, як поїзд приїде в порожні, — каже один мужик знимаючи крисаню. — То у нас як село селом такого не видано, аби комісія приїздила хлопським возом. Бувало, прошу пана, як приїздив тамтой пан рац, то заїхав просто до двора, а там таку собі зробив забавку, що Господи! Бенкетують бувало аж до вечера, пють, звичайно як пани, а люди чекають на поли голодні, бо біда знає, як воно буде, коли приїдуть, та ще контрамас зробить... То бувало жінки виносять чоловікам обіди на поле, як би в жнива або в сіно-коси, а я!

Мужик сплюнув крізь зуби. Він поглянув з під лоба на Копача, чи не всердив його своїм хлопським говоренєм. Але Копач не сказав нічого. Він поглянув на годинник і став проходжувати ся по поли.

То була весна в перших початках. Болото попідсихало, збіжа зазеленіли ся, де-де орали плуги, а жайворонок геть високо під блакитним небом виводив свою пісеньку, аж заходив ся. Біля Копачевого вуха пролетіло брєнєчи кілька пчілок, немов витали знайомого.

Копач відітхнув повними грудьми і був дуже рад. Хоч він тут перший раз, то все тут йому знайоме: і небо синє, і жайворонок, і ті зеленю попереїзувані поля... І Копач нагадав свої дитячі літа, як він радів, коли під весняним сонцем стали таяти сніги, як вода журчала в потічках, ровах і бороздах, як він [перший раз гонив товар на зелену пашу з своїми товаришами, як батько ладив під шопою плуг, як він драпав ся на коня... Все те стало йому ясно перед очи і здавало ся, що він на рідній ниві в своїому селі, під тим самим небом, і дихає тим самим повітрєм. Копач з яснїючим лицем звернув ся до селян.

— А що, газди, як той рік показує?

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXXI.

10

— А що-ж, прошу пана, гаразд буде, коби Бог ласкав, озми-
мина вийшла гарна...

— Може би я ласкавому пану сказав, о що тут іде, — за-
говорив Андрій Свердан вдіймаючи шапку.

— Заждім ще трохи, бо ще тої години нема, нехай пан
приїде...

І в тій хвилі нагнала вихром від села панська повозка, а за
нею друга. На першій сиділи два пани, на другій, підлійшій при-
містила ся двірська служба, яка звичайно в таких справах мала
свідчити за паном.

На першій повозці сидів при ногах панів гарний расовий
пес з довгими клапатими вухами і довгим блискучим, вичесаним во-
лосем. Він поглядав уважно і розумно. Другий пес біг перед по-
возкою, а коли зблизив ся до купи мужиків, став страшно гав-
кати і хотів хапати за полу. Мужики поздіймали смирно шапки
обганяючи ся від панської собаки палицями.

Коли приїхали до гуртка людей, скочив один пан із повозки
і поміг злізти другому. Сей другий держав у руці стрільбу, яку
потім ідучи завів на плече, і оглянувши з горда громаду селян,
що кланяли ся йому до землі, попрямував до Копача.

— То пана превеса нема? — спитав здивовано.

Копач не відповів на те запитане нічого. Пан зблизив ся до
нього і прикладаючи з легка руку до свого капелюха з пером
проговорив недбало:

— Я Галецький, властитель Гайворонки.

— А я авскульптант судовий Копач.

— Я гадав, що пан презес, — заговорив Галецький.

Копач замість відповіді обернув ся до громади і закликав:

— Андрій Свердан! О що ви жалуете ся?

— То дуже зухвалий хлоц, — каже фаміліярно Галецький
наближаючи ся до Копача, заки ще Свердан виступив з громади.
Копач обернув ся до нього, немов би не чув його слів.

Свердан показав свою ниву, яку йому пан сеї весни пере-
орав на пів сяжнї і прилучив до лану. Він показав межу, до якої
ще тамтої осени зорав. Копач розложив мапу, дав людям довгий
мотуз і став міряти. Потім начеркав цілий плян на папери і по-
значив. Потім почав знов рознитувати Свердана, а далі звернув ся
до пана з чемним запитанєм, що має на се сказати.

— То всьо неправда, — каже Галецький поправляючи стрільбу на плечах. — Я як перше орав, так і тепер зорав...

— Ми будемо всі на те присягати, — обізвав ся один з гуртка двораків.

— Передовсім, мій пане, — каже Копач, — відложіть стрільбу, бо ви тепер не на польоваю, і я не стерплю, аби споряча сторона являла ся перед судовою комісією узброєна — дуже прошу... А ви паноньку — звертаючи ся до двораків — коли не питаю вас, не сьмійте мені відзивати ся і перешкаджати, бо можу вам наказати звідси видалити ся, а навіть замкнути!

Копач вимовляв кожде слово з такою повагою і так твердо, що ніхто не сьмів реплікувати. Пан Галецький страшенно збентежений сказав лише: „перепрашаю“, зняв стрільбу з плеча і подав одному з двораків, який заніс її до повозки.

Тоді запитав Копач сторони, чи мають сьвідків на те, що говорять Сьвідків візвав, аби собі добре затирили, о що тут розходить ся,

— А тепер поїдемо списувати протокол, — каже.

— Пан судія буде ласкав моім повозом, — каже Галецький кланяючись.

— Дакую, я маю свою фіру. Гей люди, сідайте котрий і покажіть мому фірманови, куди тут до громадської канцелярії.

— Але-ж пане судіє, — каже Галецький, — я на те не поаволю. Там задуха і тісно, прошу до двора...

— Даруйте пане, але я в гостину сюди не приїхав, лише в урядовій справі, і для того я вибираю місце, де буду урядувати, а мені розходить ся о те, аби місце було неутральне.

— Але мені се байдуже, перепрашаю, я лише для вигоди. Сам мій противник не буде о те перечити ся... Правда, Свердане, що ви не хочете, аби потім наша судію боліла голова...

— Дай Боже пану судії здоровля доброго, але я таки воїю, аби в громадській канцелярії.

Копач рішив ся їхати до уряду громадського і казав евому фірманови завертати.

Громада раділа. Усі набрали до нього необмеженого довіря, бо він не тримає з панами, а піде по правді за хлопом.

Копач мав уже сідати на фіру, коли нагадав собі щось і пішов на спірне місце.

— Свердане! Де, кажете, була межа вашого ґрунту?

Свердан скочив на місце, став міряти кроками від своєї другої межі і станув твердо серед рілі.

— Акурат тут, прошу пана.

Але межі не було знаку. Вся нива була чисто заорана і за-скороджена бороною.

Копач пішов на те місце і став порпати руками в землі.

— Гей люди! А дайте по сюди лопати.

Один молодий парубок пігнав вихром до найблизшої хати, а тимчасом усі ждали мовчки. Копач стояв стовпом на тім самім місці і нетерпеливив ся.

— Дайте тимчасом якої палиці або колика.

Збігло ся з десяток селян з палицями і стали порпати рілю; коли її розкопали, показало ся кілька купок травяного коріння.

— Ось прошу пана стара межа, — каже Свердан підносячи грудку землі з зівялою травою. Його поважне лице сяло радістю задля неминучої побіди.

Тимчасом дідич сидів уже на фаетоні і лише з чемности ждав на судію.

— Прошу пана пізаного сюди, — закликав Копач. — Тут щось нове показує ся...

Дідич хоч чув, про що йде річ, удавав, що не розуміє, о що ходить. Він вліз нерадо в фаетона і наблизив ся до Копача.

— Що пан судія прикажуть?

— Ось прошу поглянути. Люди відпорпали стару траву, немомов з переораної межі.

— Пуста робота, — каже пан, — минулого року тут був обліг, тому то і трава росла...

— А коли-бо неправда, — відзиває ся Свердан, — бо тут росла пшениця, най люди скажуть...

— Пшениця як ліс, — загула громада. — Я сам тут жав, — обзиває ся хтось з гурту. — Як можна таке говорити! Пан тай не соромить ся так в живі очи брехати, — гукнув хтось із заду...

— Тихо! — каже Копач, — не вільно нікого зневажати, а правда покаже ся зараз...

Пан не говорив нічого, лише почервонів з досади і заку-сив губи.

В тій хвилі надбіг парубок з рискалем. Він сильно засапав ся і зіпрів. Лице його палало.

Свердан плюнув у долоні, хопив рискаль у руки і став копати. З під рискаля виходили цілі шматки землі з густим корінням трави. Люди стали відвертати землю і складати шматки біля себе так, що межа була вовсім видна.

— Копайте даліше, — каже Копач. Свердан змучився, то його виручили інші. Натрапили на корінь якогось вирубаного корча.

— Сей корч ріс на моїй межі, — каже Свердан.

— Копайте тепер тут, — каже Копач поступивши кілька кроків на бік.

Копали різко, але трави не було, лише чорна земля. То було на Свердановім боці.

— Що ви тут торік мали?

— Бараболю, прошу пана...

І справді натрапили на билину бараболянки...

— А тепер тут копайте, — каже Копач поступаючи на сторону двірську.

Тут відкопали стерню...

— Прошу пана мені се пояснити, — питає Копач пана. — Ви сказали, що тут був обліг. Звідки тут узяла ся бараболянка, а тут стерня, і нема сліду облога, себто трави, або бадилля, хабуя?...

— Ся стерня в перед торік лишила ся і перестояла обліг, а бараболянку могли сюди в осени пастухи занести — збрехав пан не заікнувши ся...

— Ну, а сліди з облога?

— У мене ріля справляє ся добре, я орю, скороджу, бороною і гакую так, що земля мусить бути чиста...

— Я пана мушу вивести з блуду, — каже Копач. — Вам певно здає ся, що я дитина з великого міста і ніколи не видів облога. Отже так не є. Я вихований на селі під хлопською стріхою і знаю дуже добре, що таке обліг і що на ньому росте. Та коли ви пане так старанно вичищуєте поле, то прошу мені пояснити, чому ось у тім місці ані не вискороджено, ані не вигакуюно трави, лише вона лишила ся ціла під землею? Отже прошу таких замітів не підносити, бо вони сьмішні...

— Чи я тут який винуватець, чи кримінальник, щоб мене так на спитки брати? — крикнув пан побагрянівши і випростувавши ся зухвало перед Копачем. — Я вже бачу, що хлопська

дитина мусить із самої навички за хлопом тягнути. Але я шляхтич і обиватель земський випрашаю собі...

— Прошу мовчати, — сказав твердо Копач. — Я тут судія і маю дослідити правди, бо по те я приїхав. А ви мене обидили закидаючи мені сторонничість, хоч іще ні ви ні я не знаєте, яке буде кінцеве рішення. Ото-ж за сю зневагу суду засуджую пана на 50 зл. гривни в дорозі лісціплінарній... А тепер прошу до громадської канцелярії сторони і свідків в цілі списання протоколу льокальної візії.

По сих словах він попростував до свого воза.

Пан стояв як вкопаний. Його взяла страшенна лють. Як то, його, пана села, шляхтича такий хам перед цілою юрбою його „підданих“ поважив ся зневажити і покарати? Та-ж то нечувана річ! Він заприсяг помстити ся, та лише в тій хвилі не знав ще, як. Найпростійша була-б річ так десь у кутику веліти льокаям простерти його і всипати йому 25 відливаних, але се не уходить, бо пахне криміналом. Тай та юрба проклятих хамів рознесла би його. Он як посьміхають ся під вусом і раді в того.

І справді хлопці були страшенно раді...

— Ото судія! Гей, гей! Змив пана без води, вчесав без гребеня та ще й штроф вліпив. А який він мудрий! Межу то мов занюхав, хоч пан не аби як позагладжував.

Копач уже сидів на фірі, заки пан отямив ся. Він пішов лютий до свого фаєтона і дав фірманови в карк, заки крикнув: „вїо до двора!“ Коні пігнали вихром. Приїхавши до двора він не міг слова промовити. Жінка налякала ся, бо вже давно не бачила його таким.

— Що стало ся? — питає. — Судії нема?

— Чорти-б йому вязи скрутили! Дай мені лаврових капель, бо мене влість розсадить. .

Він ходив великими кроками по кімнаті і страшенно соїв. Заки жінка принесла каплі, він звелів принести фляшку зимної води і пив склянку за склянкою. В міру як заспокоював ся і намагав ся забути сю немилу приключку, брала його досада на Журавського. Та шельма, старий лис умисно захорів, буцім-то, аби не приїхати, умисне післав мені того неотесаного хама, аби мені збитка зробити, упокорити перед хлопцями... Але пожди, голубе, я тобі відплачу ся, понамятаєш ти мене!

Йому лекше стало, коли міг свою лють вилити на голову не-присутнього приятеля Журавського.

А тимчасом Копач був уже в громадській канцелярії і ладився до списання протоколу. Він присів біля стола і став рисувати плян ситуаційний на аркуши паперу, значачи замітні точки буквами. Писар виписав на другім аркуши наголовок протоколу, а дальше не маючи що робити виписував на листку паперу різні каліграфічні викрутаси. Громада стояла мовчки біля порога дивлячи ся з подивом і пошаною на молодого судію.

Цілою тою подією, що викликала в селі таку сензацію, Копач ані разу не збентежив ся. Зробив те, що повинен був зробити, а се така сама звичайна річ, як перевести багательну розправу.

А подія пішла луною по селу. Люди чудували ся, бо такого ще не бувало. В їх очах дідич уходив за такого велиття, що йому ніхто нічого не може зробити. Над нього в їх уяві не було нікого старшого, хіба сам цісар. Він держав громаду в страшнім терорі, грабив за ліс, за шкоду в поли, як йому подобало ся, вибив або казав вибити, кого йому захотіло ся, а перед ніким було пожалувати ся, правди знайти. Хто жалував ся в суді, то ще його до арешту замикали, або висьміяли, а пан робив дальше, що йому подобало ся. І так ішло десятками літ. Люди старіли ся і вмирили, пан те-ж підтонтав ся і посивів, але вдачі своєї панської не змінив і не подобрів ані на волос. Люди до того навикли, бо інакше не могло бути, бо таке відай цісарське право, аби пан старшував і людей гнобив.

Пан не пошанував і чужого добра, і де йому треба було закруглити свій ланок, то робив так, як ось із Сверданом. Заорав, заволочив, прилучив до свого і кінець. Хлоп ішов у право, а пан ставив на свідків своїх двірських слуг, які боячи ся втратити службу присягали на сліпо, що пану було треба. Таким рабівничим способом пан позакруглював свої лани і не трафіло ся, аби програв який провізоріяльний процес. Коли його який „зухвалиї“ хлоп запізвав і заплатив з посліднього „комісію“, пан посилав по судію гарний фаетоник, привозив його до двора і так по шляхоцьки угощав, що хлопни або не могли діждати ся на полі комісії і відходили до дому, а тоді наступав „контрамас“, або судія так справу повів, що хлопові свідки не вміли нічого сказати, хіба

заяккане : „ая, ая, ніби, або я вже тямлю“, а панські співали одно і те саме як соловії.

Тепер мало все те вивернути ся до гори дном. Старий звичай мав переломити ся раз на все. Той молодий чоловік, то післанець божої правди. Він поважив ся наскочити на пана, ось як би і на простого мужика, та ще й штроф задиктував. Такий молодий, тай анї разу не злякав ся пана, хоч старшого чоловіка. А як би так хто другий, тоби йому казав пан таки на тій відкопаній межі визолити 25, і люди в першій хвилі навіть того побоювали ся, знаючи панову натуру... Але не посьмів! Замовчав, мов води в рот набрав... Бо то цісарський судія і його не вільно доторкнути ся, бо... вони всі були-б станули в його обороні і булиб рознесли пана. Най би був лише попробував, то і стрільба булаб не помогла. А чому-то другий судія, той старий пан „рац“ так не робить! Та він теж цісарський, бо таку шапку комісарську надягає, як і сей, а чому тамтой за паном руку тягне, а не пантрує цісарського права?

Так міркував мало що не кождий десятий мужик гайворонецький. Ті що були в канцелярії та стояли мовчки, думали те саме. Вони дивили ся на себе значучо і один одному говорив те саме очима. Ті що були на дворі, говорили між собою на той лад оповідаючи собі, як то було там на ґрунті. І кожде було цікаве подивити ся на того незвичайного чоловіка. Люди з цілого села збігли ся під громадську канцелярію, товпились у сїнях заглядаючи иншим понад голови, або крізь вікно. Якась стара бабуня озвала ся нараз :

— Голубята, дайте і моїм старим очам подивити ся! Поступіть трошки, най хоть перед смертю подивлю ся на справедливого „сендзя“. Господоньку сьвятий, чому ти його скорше до нас не післав, не одну сльозу був би він нам осушив... Як мене той кат зкатував за дві підпеньочки!... а знайшла я право? Ще мене засудили, що я вкрала...

Люди розступили ся перед старою. Вона поглянувши своїми старечими, заплаканими очима крізь брудні шибки до середини на Копача, перехрестила ся і стала шептати молитви.

Ціле поведене бабусі зробило на присутних іще сильнійше вражінє. Се вже не була якась мстива радість над невдачою ворога, а радше побожне вдоволенє, що діждали ся божої правди...

X.

Копач так був зайнятий своїм рисунком, що не зважав на гамір довкола хати.

Скінчивши рисунок він оглянув його ще раз, а потім глянув на присутніх.

— Зачнемо описувати місце спору. Прошу уважати, що я диктувати-му... А де-ж пан?

Пана не було ще в канцелярії...

— Прошу зараз пійти до двора і прикликати пана, бо не-ма часу.

Ніхто з громади не ворухнув ся.

— Є тут начальник?

— Я є, прошу пана сендзя, вїйт, — сказав один мужик виступаючи з гурту...

— Чулисьте, що я казав? Най хто піде до двора і скаже пану, що вже зачинаю сьвідків слухати.

— А... та хто-ж піде, прошу пана?

— Пішлїть кого.

— Не піде ніхто. Пан лютий і готов післанця скривдити...

— Не вже-ж? То підїть ви самї...

— О ні, прошу покїрно... Моя шкіра те-ж не гірша від иньших...

— Та-ж ви урядова особа...

— У нас таке не водить ся... Я раз пішов до двора в справї урядовїй, то мене пан дїдич так виурядував, що я відлежав двї недїлі...

— А ви не позивали до суду?

— Чому би не позивав? Та що з того! В судї сказали, що мое урядованє в громадї, а там на обшарї дворськїм то менї зась...

— Що ви говорите? — каже здивований Копач.

— Таки правда, прошу пана, — каже другий мужик. — Присхло як на собацї... Та то ще не то, прошу пана, що ось наш пан вїйт вазнали ганьби, але бо наш пан не пожалує ні старого, такого що над гробом, ні малої дитини... там нема шпасу...

— Ну, то не піде ніхто?

Мовчанка.

— Йдїть ви, — каже Копач до писаря... Скажїть, що я буду ждати найбільше чверть години.

Писар устав і пішов. Йому те-ж не хотіло ся йти по тім, що люди говорили,.. Треба бути обережним. Пан хоч його добре знав, бо він їздив на комісії до Гайворонки з начальником суду і тоді сидів за панським столом — був тепер лютий як чорт і міг забути колишнє. Тому уложив собі, що до двора не піде, лише скаже комусь із двораків, кого лише придибле..

Писар читав колись Міцкевичевого „Пана Тадеуша“ і тепер нагадав собі ролю польського возного, порівняв її зі своєю ролею і став страшенно сьміяти ся. Ішов боками так, аби з вікон двора, що стояв на горбі, не можна його доглянути. Коли прийшов під браму, вихилив обережно голову і став псикати на кількох двораків у ліберії, що вештали ся по подвірю. Один приступив до нього :

— Скажи пану дідичови, аби зараз ішов до громадської канцелярії, бо пан судія хоче писати протокол...

— Та йдїть, скажіть йому самі, — каже фатас.

— Овва, нї, я не маю часу, а пан як хоче мати контумацію, то най не йде... Я своє зробив... А потому, як прийде що до чого, то я засьвідчу, що виразно тобі сказав, аби пан ішов до канцелярії.

Писар махнув мерщій назад до канцелярії. Йому мов камінь з грудий упав. Все-ж то було не конче безпечно лїзти в вічі сьому вовкови, а чим ближше канцелярії, тим більше почував себе безпечним під охороною Копача і цілої громади... Тим менше почував себе безпечним льокай. Він був між молотом і ковалом. Скаже пану в такім приступі скажености, може його пан скривдити, не скаже, то знов буде вле... Та в тій хвилі явив ся на ганку двора завідатель і він побіг йому сказати.

Завідатель завернув і відхиливши з тиха двері де лежав на софі пан, сказав півголосом :

— Прошу ясновельможного пана, нам час до комісії.

— Йди до чорта... най зачекають...

— Судія прислав уже...

— Чорт його мамі! марш! не піду! — закричав люто пан.

Завідатель проте втиснув ся до кімнати.

— Най ясновельможний пан змітігують ся, він лише того хоче, аби ми не прийшли і дідько знає, що понапише в протоколі на нашу біду... Ще так вле не є, аби ми мусїли програти. Я маю двох певних сьвідків: Юрко і Василь посьвідчать як дріт... Впрочім ясновельможному пану треба коньче поїхати завтра і погово-

рити в Журавському. Ми не можемо програти того процесу, бо потім усе хлопство розаухвалить ся і все розшарпають... Ми мусимо бороти ся всіми силами..

Пан став добріти і підніс ся з софи. Завідатель говорив далі підлещуючи ся:

— По таких острим слові, яким мене ясновельможний пан привитали, я повинен був відійти, але мені лежить добро ясновельможного пана на серці, як би моє власне, і для того я рішив ся навіть і потерпіти, аби лише змити́гувати мого добродія. Прошу таки послухати мої ради...

Він приблизив ся до пана і вклонив ся йому до колін, а потім поцілував його старопольським звичаєм у рукав понизше ліктя.

Пан цілком подобрів і поклепав його по плечи.

— Знаю, що ти мені вірний, мій Юркосю (завідатель звав ся Юрковський) і маєш рацію: треба боронити ся всіми силами, бо далі хамство виросте нам понад голову, а як ще знайде підпору в таких синах як сей — як він там називає ся — то повторить ся 46 рік. Шелі повиростають як гриби по дощи... Гей там! Закладати коні! — гукнув пан крізь вікно. — Я завтра поїду до Вішнівчика і змию голову тому старому синові, що мене попамятає. Їдьмо, Юркосю!

Коли входили до громадської канцелярії, Копач кінчив описане пляну льокальної візії. Пан навіть не кивнув головою до судії, лише присів на лаві. За ним втиснули ся завідатель і два польові: Юрко і Василь. Вони станули серед хати попереду других.

Копач диктував протокол не зважаючи на нікого.

— Тепер прочитайте в голос, каже до писаря.

Писар прочитав протокол сухим, урядовим голосом.

— Чи мають сторони що завважити? — питає Копач.

— Прошу пана, — каже пан — там щось написано за стару межу, а там межі жадної не було, на те я маю свідків...

— Свідки своєю дорогою, — каже Копач, — але я списав лише те, що я на власні очі бачив. Яких свідків маєте, Свердане?

Свердан виступив на середину і вичислив кількох господарів.

— Яких свідків мають пан? — питає Копач звертаючи ся до лідича, — і що вони посвідчать?

— Мої польові присягнуть, що я на тім місці тамтого року сїяв пшеницю...

— То вже не було там облога? — питає іронічно Копач...

— То є тамтого року був обліг по пшениці, що була перед тамтим роком...

Уся громада дусила ся від сьміху... Копач подиктував до протоколу оборону, репліку і дупліку і оголосив, що допускає всіх покликаних сьвідків. Поставили на столі хрест і Копач ви-кликуючи сьвідків по одному проводив їм присягу. Сьвідки гово-рили, що межа була на тім місці, де її при комісії відкопали, що на Свердановій ниві була минулого року бараболя, а за межею на панові боці пшениця, яку люди жали минулого літа.

Тепер звернув ся Копач до пана.

— Чи пан усе ще хочать, аби ваших сьвідків слухати?

— Натурально.

— То що ви будете сьвідчити? — каже Копач звертаючи ся до польових.

Польові поглянули трівожно на пана.

— Будемо сьвідчити, що минулого року на тім спірнім місці....

— Був обліг — гукнув пан.

— Так є! був обліг, — кажуть польові...

— Прошу пана сьвідкам не підповідати, — уминав Копач і обертаючи ся до польових каже: — І ви присягнете на се?

— Присягнуть, — каже пан.

— Як іще раз пан поважать ся в той спосіб відіавати ся, буду змушений пана звідси видалити — сказав твердо судія...

Пан побагрянїв і закусив губи...

— Про мене присягайте, але я обовязаний звернути вашу увагу на те, що за фальшиву присягу і Бог карає, і суд карає криміналом від одного року до пяти літ...

Польові поблідли як стїна стоячи перед хрестом. Копач обер-нув ся до пана в тій хвилі, як він давав їм знаки головою, аби не дали баламутити себе і присягали..

— Я обовязаний ще сказати, що не лише той буде покара-ний, хто ложно присягнув, але і той, хто намовою, наукою, або приказом наклонив другого до ложної присяги... Як бачу, люди, ви не маєте своєї волі, ви чогось лякаете ся... По тім, що тут сьвідки вже говорили, і що я сам знайшов на поли, годї, аби вам

хто повірив. Впрочім як хочете... Ставайте перед хрестом. Отже упоминаю вас, що будете присягати на те, що скажете щирю правду на кожне моє питанє...

По присязі Копач велів одному польовому вийти, а другого став питати. Бідний чоловік аж прів під яструб'ячим поглядом свого пана, м'яв ся, поправляв, а далі розплакав ся на голос і каже :

— Пане судіє, я душі губити не буду... межа йшла так, як пан судія її відкопали. На Свердановім була бараболя, а на панськїм пшениця...

Пан аж засичав з лютости.

Прикликали другого польового. Той був твердшого серця і дивлячи ся на пана говорив про облїг.

— Буду змушений донести до прокураторії, бо то очевидна брехня, що ти говориш. Навіть твій товариш буде против тебе свідчити... Ось тобі прочитаю.

Коли писар прочитав візнання попередника, свідок пробуркотів крізь зуби :

— Так було, як тамтой каже.

Пан лютий як сатана встав із лави і хотїв відходити.

— Позвольте, пане, ще хвилинку. Подиктуйте свої втрати нинїшної розправи...

— Не маю жадних!

— А ви Свердане?

Свердан почислив, що заплатив Жидови за написанє жалоби, кїлька видав на комісію, ну тай свідкам треба за день заплатити... Списав писар усе до протоколу.

— Видаю рішенє таке, — каже Копач. — 1) Пан Галецький нарушив Андрія Свердана в спокійнім посїданю ниви за березою в той спосіб, що дня 15 цвітня сього року казав заорати і заволочити її в просторі означенім на пляні ситуаційнім буквами а б ц д. 2) Андрія Свердана удержую на дальше в спокійнім посїданю того простору, а півзаному заказую яке будь непокоєнє того посїданя під загрозою гривни 500 зл. або 20 днів арешту, 3) півзаний має заплатити до 14 днів під загрозою примусу судового кошти того спору в квотї 18 зл. 25 кр. Рїшенє прийде на письмі. Надто на підставі §. 10 і 11 патенту провізоріяльного удержую Андрія Свердана в тимчасовім посїданю спірної парцелї аж до правосильности.

— Прошу підписати протокол.

— Я не підпишу, — каже уперто пан.

— Пана, я бачив лише, що хлопці не хочуть часом підписувати протоколів, але їм нема що чудувати ся, бо вони неписьменні і недовірливі, але нечувана річ, аби письменний чоловік не хотів протоколу підписати... Може думаєте, що написано що инше, як я диктував? Прошу, прочитайте собі самі...

Пан не читаючи підписав дрожачою рукою і вийшов не кивнувши Копачеві головою..

По відході пана громада відітхнула свобіднійше. Почали шептати між собою.. Писар складав папери, а Копач став збирати ся в дорогу...

— Прошу ласкавого пана, тут ще такої комісії не було...

— Що говорите? Тут що тижня комісія була...

— Та була, прошу пана, але не було такої, аби хлопець виграв на пана. Господи, що тут було людської кривди, що тут люди наплатили ся коштів панови, а пан свого не дарував, а злупив зі шкурою..

— Бо певно пан мав рацію, тай мусів виграти, а вам лише так здає ся...

— Таку саму рацію, як би й нині... От напасть... Оті два збуї присягали все геть чисто, та й така правда була. Аж нині якось їм совість не дала...

Копачеві гидко було слухати таку мову на свого товариша судію. Соромно йому було перед тою ганьбою, яку прості люди кидали в вічі тій інституції, при якій він служив, яку полюбив цілою душею. Він попрощав ся мерщій з людьми і вийшов на двір. Коли сідав на віз, фірман звернув його увагу:

— Прошу пана осторожно, бо там з правого боку я сховав покладки в мішочку.

— Які покладки?

— А от той газда прийіс копу для пана...

— Свердане!

— Гир!

— Заберіть собі зараз покладки, аби я їх не видів...

— Та я се даруночок для пана судії приладив, на сьвята придасть ся...

— Чоловіче, не будьте дитиною. Урядникови не вільно брати ніяких дарунків за його роботу, се наказане і загрожене криміналом.

Свердан засоромлений приступив до воза і випорпав мішочок з яйцями.

— А чому то всі так не роблять? — каже старший газда.
— Є такі, що й самі кажуть собі давати... абим так дихав...

Се була знов немила колючка для Копача, він гримнув на фірмана: вїо! Коні рушили, а громада поздіймавши шапки гукнула в слід за Копачем:

— Дай вам Боже гаразду і доброго здоровля!... благослови вас Боже...

— І вік звікував, і посивів, а такого судії не бачив, — каже один сивий дідусь у кожусі і в смушковій шапці. — Аби пан так ладно до хлопа говорив.

— Таке то непоказне, а так укусить як оса...

— Але-ж бо пану втер носа... Будемо мати якийсь час спокій від напасти...

— А що то стало ся, що старий „рац“ не приїхав? Він так любив Гайворонку, що що тижня навідував ся до двора.

— За хлопську комісію на панське вино приїздив.

— Він щось хорій.

— Людська кривда боком йому вилазить...

— Бодай він зігнів за життя...

— А той то наш...

— Кажуть, що він походить з нашого стану, таки з мужицького...

— Я ще такого не чував, аби хлопська дитина на такого пана вийшла...

— Та чому? вийти може й вийшла, але потім цурала ся свого брата...

— А не знать, якої він віри...

— А вже-ж нашої... Я сам бачив його в церкві в Вишнівці... Три рази хрестив ся... бігме!

Коли так мужики балакали, Копач в'їздив у ліс. Ліс був старий з високими дубами. Долом росли корчі, що стали пускати вже зелені пупінки. Всюди пахло весною, а в корчах аж кипіло від співу пташви, що заходила ся класти свої гнізда. Копач повеселішав. Він забув про ті зневаги, які почув від мужиків під адресою

суду. Йому здавало ся, що саме нині він привернув добру славу судови, направив те зло, яке накоїли його попередники. А коли він так усе робити-ме, тай інші такі стануть побіч нього, тоді забуде ся давнє лихо.

XI.

Другої днини зараз рано властитель Гайворонки пан Галецький був у Вишнівчику. Він заїхав перед суд і пішов просто до Журавського, що ще лежав у постели недомагаючи подагрю, яка його від часу до часу нападала.

Не оповідаючи ся нікому він зайшов просто до його спальні. Був такий лютий, що й капелюха не здохмив.

— А! — сказав Журавський сідаючи на силу в постели і підпираючи ся подушками — ранні гості, ранні, здоров...

— Слухай, Журавський! — заговорив Галецький червоний на лиці як буряк. — Що ти собі гадаєш? Що ти зробив в учорашньою мою комісію?

— Або що? Не була? Яж виделегував авскультанта...

— Чорт бери і тебе і твого авскультанта... Коли так дальше будеш мені збитки виправляти, то квіта з нашою приятнею, а не знаю, хто гірше на тім вийде...

Журавський вибаранив на нього очи, а він говорив дальше придавлюючи свій голос, що виходило на шишине гадюки...

— Що ти мене коштуєш на рік, то лише ми оба знаємо, та коли тобі здавало ся, що се я в приятни для тебе даю і печене і варене, то дуже помиляєш ся. Я плюю на твою приятнь... розумієш... ти мені зовсім не пара, бо я дідич, а ти скриба, розумієш? Але я даю за те, аби ти мені робив так як треба мені до удержаня хамства в цуглях...

— Я ще не розумію, що стало ся, — сказав наляканий Журавський. — Хибаж не було комісії, чи що?

— Була, була, — сказав з погордою Галецький наслідуючи голос Журавського, — та той твій хамський авскультант наробив мені такого сорому перед хлопями, що хоч із села втікай...

— Хиба-ж ти програв?

— Не лише програв, та ще мені вліпив 50 зл. гривни за обиду його хлопського маєстату.

— Господи Боже! — застогнав Журавський, — що той чоловік виробляє!... Бог мені свідком, що я не міг їхати сам, мене так хопило напрасно...

— Ти не свідчи ся Богом, бо тобі чорт як раз добрий на свідка... Дідько мені до твоєї хвороби... Коли ти не міг сам їхати, то було справу відложити, а тепер усе пропало...

Галецький став ходити по хаті великими кроками, а Журавський сильно затурбував ся...

— Хиба-ж він таки зараз на них перепитав свідків і видав рішенє? — спитав несміло Журавський.

— Будім ти того не знаєш?!

— Звідкиж мені знати? Се мені саме дивно, бо так не робить ся... Я гадав, що той варіят лише зробить візію льокальну, спорудить плян ситуаційний, а решту то я вже зроблю сам, а тим часом ось що вийшло...

— Не показуй невинного! Ти сам того хотів, аби мене упокорити, аби мені показати, що без тебе я не обійду ся... Але ся комедія лише тобі самому пошкодить...

— Стійже чоловіче добрий і не горячи ся! Треба щось порадити... Ну, а твоїх свідків не було?

— Чому не були? А чи їх допустив? Насамперед переслухав хлопів, а потому як став моїх страшити пеклом і чортами, то жаден губи не отворив... То скінчений гайдамака. Коби то було в иньшій місці, я би собі інакше порадив, але його шапка з болячкою хоронила, то годі було зачіпати...

Галецький зміркував, що Журавський справді нічого не винуватий, що він може ще діло направити і жалував того, що так остро напер на нього, хоч не хотів до того признати ся. Навпаки, він намагав ся ще дужше подразнити Журавського, але з иньшого боку...

— Пропало, небоже! Що той ланець мені приліпив, то і твоя презесівська сила нічого не порадить...

— Ет, пусте, побачимо, ще не пропало. Одно біда, що я не в силі відіймити тобі тої гривни, бо то була кара дисциплінарна, а о те тобі либонь найбільше ходить...

— Я внесу рекурс...

— Саме би над тим подумати... Скажи мені виразно, на чім тобі більше залежить: на провізорії, чи на тій карі?

— Кара, то в ґрунті річи пусте, а важнійша мені провізирія, то саме такий шматок поля, якого я конечно потребую. Він врізає ся в мій лан... Я хотів його купити, та хлоп затяв ся і заправив таку ціну, як за рідну маму... Мені о те розходить ся...

— В такім разі ти рекурсу від карі не роби... То така річ. Коли авскультант прише мені свій реферат до апробати, то я маю право як начальник суду все перечеркнути і написати так як сам хочу... Хлоп певно рекурувати не буде, бо вони в тій закутні ще того не навчили ся... Впрочім як се зробить який покутний писар, то можна не предложити висшій інстанції, і так би усе пришло; коли ж би ти зробив рекурс, то акти пішли би висше, а тоді могли би наступити немилі для мене комплікації, і я би того не зробив...

— Знаєш, Журасю, ти спритний чоловік, — каже сьміючи ся Галецький уже цілком придобрений, — роби як знаєш, а я рекурсу не буду вносити...

— Так, так, добре буде, — говорив Журавський буцім то до себе, — так можна робити, але можна при тім і попекти собі пальці, а сього мені знову дуже не хоче ся. Я там маю таких приятелів, що як би раз таке виловили, то пігнали би мене там, де перець не росте... нема дурних. Сього не можна зробити не то за кусник поля, але й за цілу Гайворонку...

Журавський ляг знов горілиць на подушки і став постогнувати від подагричного болю. Він був мистець у відгалуваню людської пристрасти. Знав він гаразд, що показавши Галецькому точку виходу з тої матні розпалить його пристрасть, підбадьорить його самолюбство, і він не пожалує ніякої жертви, аби лише на своїм поставити... А в такій грі можна чимало виграти і зробити на тім не злий інтерес. Він знав його шляхоцьку амбіцію і тепер читав у його душі всі його бажаня, як в отвертій книжці... Галецький приступив до постелі і вплив у нього палаючі жадобю очи...

— Журасю! Ти мені сьмів би відмовити? А наша приязнь...

— Саме нині ти мені її виповів, і сам сказав, що з нами квіта...

— Журасю! Не будь такий обидливий... Мені здає ся, що між нами не повинно бути церемонії. Мені, бачиш, сей твій голопятий авскультант допік до живого, і не диво, що я забув ся

трохи... Впрочім ти мене знаєш, що я горячо купаний... Я... жалую того і перепрашаю тебе...

— Твої перепросини радо приймаю, але з того не виходить, аби я мав задля такої дурниці наражати свою кар'єру... то не може бути...

— Ти-ж казав перед хвилию, що так може бути...

— Воно всьо може бути, але то велике різико, що не стоїть в жадній пропорції з еквівалентом... шматка поля в якого, розуміє ся, мені нічого не прийде, хоч би ти мені його дарував на власність..

— Але зрозумій мене, чоловіче! Остаточно шматок поля, то дурниця, але моя амбіція подразнена... подумай, який то небезпечний прецеденс на будуче. За що мене хлопцї мати муть? Я був до тепер всемогучим, хлопцї знали, що мені нічого не зроблять, і тому бояли ся мене мов огню, і я міг робити, що мені подобало ся... А тепер? Моя авреоля всемогучости упала би цілком. Хлопцї дивили ся на те, як мене сей молодик знівечив, як мені кару вліпив, як соромно я програв справу... Тепер роззухвалене хлопство може мене з села вигнати, з димом пустити... Я мушу на своїм поставити, аби мене не знати що коштувало...

— А я знов не гадаю своїми руками чужі бараболі з огню вигортати, — сказав Журавський і знову став постогнувати...

— Журасю! Ти мені відмовляєш тої прислуги?

— Гм... Остаточно не відмовляю, але моє різико мусить мати свою ціну...

— Ага! Ти хочеш заплати...

— Прошу мене, мій пане, не ображати, — сказав Журавський і повернув ся до стіни..

— Ніби я мало надавав ся тобі! Нічим обиджати ся, ми-ж говоримо без свідків...

— Тамте робив я, а се робив мій авскультант. Хиба-ж я мушу сам усе робити? За його роботу він сам відповідає...

— Але-ж чоловіче, та тамтой нічого не візьме... На моїм фаєтоні не хотів їхати, а телепав ся на хлопськїм возі; до двора ногою не поступив, аби не дати повору до сторонничости, а ти хочеш, аби я тій злючій собаці рукою хліб подавав?

— Не вдавай недотепного, бо до вечера не порозуміємо ся, а шкода часу на пусте балаканє...

Галецький помовчав хвильку а потім каже :

— Кілько жадаєш ?

— На те нема ціни, говори сам, що твоя подразнена амбіція варта.

— Сто !

— Моє рівіко варто більше...

— Сто пятьдесят...

— Чи се ліцитація ? — питає Журавський повертаючи голову до пана.

— Двісті пятьдесят.

— Твоя амбіція, як видно, не така дорога...

— Ну, триста, чорт бери... на ! — Він виймив мошонку і став добувати гроші...

— Посмотри, будь ласкав, — каже Журавський, — під мою подушкою, чи є там ключики. Не тямлю, де я їх положив...

Галецький догадав ся, які то ключики, і встромив під подушку три стогульденові папірки...

Журавський зачувши під подушкою шелест паперів повернувся знов на хату.

— Ти певно голодний... поснідаємо... Та прошу тебе, здійми капелюх з голови, прийде служба і не випадає так... Гей там ! — крикнув Журавський, — сюди хто !

Галецький здійняв капелюх і верхній одяг, заки прийшла слуга, якій казав Журавський принести коняку, вина і дещо закусити. „Закуска“ протягла ся довго, мало не до обіду...

XII.

Копач сидів у своїй канцелярії вже о 8. рано. Мав трохи роботи, яку хотів тої днини викінчити, не маючи ніяких термінів з люльми.

Відчинили ся двері і ввійшов по тихо мужик, став коло порога вижидаючи, коли його Копач завважить і заговорить до нього. Але Копач не завважив його. Він не надіяв ся нікого нині у себе і був зайнятий роботою. Аж як мужик закашляв, він підвів голову...

— Яке маєте діло ?

— Слава Суєу Христу !

— На віки! А, то ви Свердане? Чого вам треба?...

— Поради, справедливості мені треба, ось що... Я так тішив ся, Богу дякував, службу божу наняв за панське здоров'є, свідків мав добрих, справедливих, а таки хлоп ніде права не знайшов тай не знайде, як світ світлом...

— Чого ви чоловіче хочете? Вигралисьте процес, маєте кошта, чого вам більше треба?... Хіба пан знову вас непокоїть?...

— Тай я був певний, що виграю... службу божу наняв, Богу дякував, ціле село раділо, а воно показує ся так: хлопцу що иньшого говорить ся, а що иньшого пише ся...

Копач знав з досвіду, що люди часто не розуміють судового стилю і беруть річ навпаки, як вонз є. Свердан чоловік неписьменний дав якомусь на пів письменному прочитати, тай вийшла дурниця.

— Давайте сюди письмо...

Свердан виняв із за пазухи вложено письмо і приступаючи до стола передав його Копачеві. Сей став читати. В міру як читав, він поблід на лиці, потім почервонів, став терти чоло рукою, як той, якому робить ся недобре... Букви письма тавцювали йому перед очима, мішали ся, потім ставали в порядку рядком і йому здавало ся, що се якісь збиточники хлопці поставали і глумлять ся в його, язика йому показують... Копач аж душив ся і не міг промовити слова. Потім устав прожогом із стільця і держачи в руках голову став бігати по канцелярії.

— Чортівська мана! Се не може бути! — говорив до себе голосно.

Отягнувши ся трохи він побіг до реєстратури і казав вишукати собі акти. Тут не було ще урядника, лише сидів при столі писарчук, Жидок недоліток, і щось писав. Проворний Жидок метнув ся до шафи і виймив акти...

Заки ще обернув ся до Копача, сей вихопив йому папери з руки і побіг до свого бюро. Розгорнувши їх він осатанів... Його реферату не було, а натомість пан начальник написав друге, в яким удержав пана Галецького в спокійнім посіданю ниви за березою, а Свердана віддалив в жаданем провізоріяльного позву.

— А чорти би йому маму дерли! — скрикнув Копач і заскреготав зубами. Потім обернув ся до Свердана.

— Чоловіче, коли вам се письмо приніс возний?

— Перед учора...

Копач пошукав в актах за доказом дорученя, а дата дорученя показувала 14 днів в зад...

— Тут стоїть, що вам доручили тому дві неділі...

— Аво! Які дві неділі? Як раз перед учора... Так: учора була п'ятниця, а то було в четвер... Я тоді був як раз на похороні у старій Варгачки... пан її не знали. Вона вже дев'яносто літ в роду...

— А люди виділи, як вам доручували?

— Та чому не виділи... Кажу-ж, що се було на похороні, при людях.

— І ви зараз давали читати кому письмо?

— А таки зараз прочитав мені такі там під вербою Гладкий, він знає добре читати, бо був вахмайстром при уланах, щось десять літ. Я так утішив ся тим письмом, як рідною мамою, прикликав ще й сусідів, кажу: ходіть, послухайте, як я навчив пана мореса, а Гладкий прочитав, тай каже: виграла пані-матка, бо й буками набрала і в арешті сиділа... Ти, каже, програв, а нива таки панова... Я аж задеревів, в очах мені почорніло... Мені здавало ся, що то не Варгачці співають „со сьвятими“, а мені, що то мій похорон... А люди не могли в дива зійти...

— То, чоловіче добрий, така справа: мусите робити рекурс, і то зараз...

— Та я вже хотів робити рекурс, і вчора лавив за тим, днину втратив, та того Жида Майорка, пан знають, що то робить письма до суду, десь не було цілий день, я шукав за ним і він тут є, лише ховає ся чогось... видно і він боїть ся пана...

— То Майорко тому носа не втре... Тобі зараз їхати до Тернополя до адвоката, розумієш? Ні до кого більше... Розповідж йому все до чиста, як була комісія, що говорили сьвідки і що сказав я, скажи, що тобі передав возний письмо як раз перед учора при сьвідках і поклич ся на Гладкого...

— Ой прошу пана, тяжко то мені їхати, я не маю крайцара, тепер передновок. Я во на комісію позичив у Жида, коралі жіничині заставив... тепер страшенно тісно...

— Мусиш їхати! — гримнув Копач і тупнув ногою. — Твоя справа добра і мусиш виграти! Ага! скажи ще адвокатови, що

в паперах написано, що тобі передали письмо як раз дві неділі.. розумієш?

— Не знаю, прошу пана, як воно буде, бо бігме не маю з чим їхати... Навіть не знаю, кілька грошей треба...

— Треба найменше десятку...

Свердан ударив себе по полах.

— Я не маю десяти шісток...

Копач уже хотів виїхати десятку і дати мужикови, але здержався. Чи йому се випадає? Коли-б се вийшло на верха, взяли-б се за інтригу против його настоятеля. Се взяв би хто за переступлене против обов'язків стану... Так не можна. Хочаби ставати до борби з таким чортом, треба мати чисті руки хоч би від найменшої пилінки, бо се взяли би за велике пятно, і він упав би в тій чесній боротьбі... А знов не допомогти хлопови, то все задавнить ся, пропаде. Пани будуть тріумфувати, але хлоп стратить до суду і те маленьке довірє, якого саме через нього став набирати...

Копач ходив безрадий по хаті. Тепер заняло цілу його душу одно питанє: відки роздобути хлопови грошей, яких сам не може йому дати, а які так конче потрібні в інтересі? То вже не була боротьба хлопа Свердана з паном Галецьким за шматок поля, то була боротьба против цілої лайдацької системи, яка загніздила ся в судівництві, боротьба за добру славу наших судів, за правду. Коли-б се мало устояти ся, він перший буде сьміяти ся з девізи: *justitia fundamentum regni*, він перший наплює на ту інституцію, якій посьвятив усі свої сили. І успіх тої боротьби залежить тепер від одної десятки. Така десятка сидить в його кишені. Лиш її виняти і діло скінчене. А він того зробити не може. Копач уявляв себе тим героєм, що стоїть на високій скалі і дивить ся, як долиною переходить вороже військо. Стругити би скелю в долину, і вона розторощила би ворогів... Але та скеля падаючи розторощила би і його голову... Чи він сьміє вагати ся? Чи сьміє в так рішучій хвилі дорожити своїм життям? Так герої не роблять. Геть з ворогом, на те і життя не шкода... Ну, і що стане ся, як дізнають ся, що він, судовий урядник, намовив сторону і дав гроші на рекурс против резолюції свого шефа? Се можуть трактувати дисциплінарно, і його кар'єра в суді може бути запечатана. Чорт бери! Коли-б із за такого благородного діла прийшло ся по-

кутувати, то начхать на цілу інституцію, на всьо. Він тоді не хоче її знати і пошукає собі иньшого занятя. Ся гадка навіть подобала ся Копачеви. От буде нагода пересвідчити ся, чи в судовій інституції є правда, чи лише мертва формалістика. Може всі його погляди були лише мрією, що так би повинно бути, але воно так не є? Треба спробувати.

Та чи йому можна покидати сю важну позицію, на якій його поставило провидінє? Покидати так, щоб самому без потреби наражати себе на небезпеку? Коли ще був у Самборі при трибуналі і не стикав ся в простим народом, то полюбив судівництво за для правди, справедливости. Коли-ж пішов на повіт у такий глухий кут, коли пересвідчив ся, кільки то лиха виходить для народа, то полюбив суд як інституцію потрібну для народа. Коли би такий суд полишити самим Журавським, було-б се великим нещастєм для його братів-селян. Він ходив по канцелярії роздумуючи над тим, а в слід за ним дивив ся безрадний Свердан, дивив ся на нього, як на свій одинокий ратунок...

Копачеви приплила добра гадка в голову. Він пішов до стола і на візитовім білеті написав таке:

„Прошу сему чоловікови дати конечно титулом позички 10 зл. Коли-б він не віддав, то се мій довг. Я йому дати не можу, хоч гроші у мене є. Причини поясню устно“. Отже так подумав Копач: і камінь упаде, і ворога роздавить і я остану цілий.

— З тою карткою підіть зараз до тутешнього пароха, він позичить вам гроші... З Богом!

По відході Свердана Копач став тверезійше роздивляти ся в тім, що стало ся. Він перевів розправу, видав засуд справедливий, упокорив гордого панка, постояв за хлопською справою. Одним словом, він сповнив як слід свою місію. А вмшав ся в діло один ледащо без чести і віри і попеував усе. І як би так хлоп не припильнував усього і прийшов по часі, в якім можна вносити рекурс, усе би пропало. Пан дістав би даремне ниву, а хлоп з закицілою під серцем кривдою ходив би до гробової дошки нарикаючи на неправду.

— Чи допоможуть що мої зусилля? — питав Копач сам себе, — чи пораджу я що против корупції таких Журавських? Кілько мене здоровля коштує такий день як винішній, а ся жертва зроблена для одної справи. Певне, таких як я не багато, а таких справ більше. Хиба-ж тому ніколи кінця не буде? Бо що-ж з того

всього вийде? Чи сей злочин буде як слід покараний, так щоб злочинник не міг більше грішити? Ледви. Піде рекурс, ухвалу знесуть, змінять, хлоп виграв, а Журавський скаже: овва! не вдало ся раз на кілька літ, се ще нічого не значить. Що він мене не пішло більше на такі хлопсько-панські комісії, то певне, і що більше не буде в таким положеню, аби мої засуди змінювати, се також певне... І на тім буде конєць. Одно лише, з чого може вийти свинство, то текстель-мехтель з тими реверсами. Свердан на щастє має сьвідків, коли йому доручили, а той факт, коли був похорон, посьвідчить урядово сьвященик... Коби лише схотіли за тим пошукати. Але я прецінь цікавий, що з тим реверсом.

Копач придивляв ся ще реверсови, як до його канцелярії ввійшов той самий возний, що доручував...

— Пане Чубинський, коли ви були в Гайворонці з дорученнями?

— Передучора.

— А тому дві неділі ви там не були?

— Ні. Тому дві неділі я був у Бурканові, в Котузові, Іщкові, в тамтім боці...

— А чого-ж ви написали, що 14 мая ви доручили ухвалу провізоріяльну Галецкому і Сверданови в Гайворонці? От прошу...

— Копач показав Чубинському реверс...

— То не я писав, прошу пана. Я того не міг навіть написати, бо як кажу, то було перед учора. Пану доручив я в дворі, а хлопви таки на вулиці, тоді якусь бабу ховали...

— А хто се міг змінити?

— Не знаю, я віддав реверси до протоколу подавчого.

Возний відійшов, а Копач набрав пересьвідчення, що то Журавського робота. Він упав в очах Копача ще низше, бо сей уважав його за звичайного злочинця, що надужив свої урядові власти, що кваліфікує ся під ключ. Копач хотів зараз піти до нього і сказати йому слова правди і зараз нині написати до президії, що в такими драбами служити не буде. Але вгамував ся. Що би з того вийшло? З нього зробили би авантюрика, що нападає своїх настоятелів, а тамтой за той час поховав би кінці в воду... Хай ще пожде, аж справа вяснить ся. Вже силка наставлені, хай порядно засилить ся. Прийде рекурс. Коби лише добре написаний,

за днём доручення мусять слідити, переслухають людей, возного, і все піде своїм ладом..

Копач затамив собі добре день, коли рекурс мусів вийти. Той день проминув, а рекурсу не було. Копач був лихий на хлоцьку байдужність... „Помагай-же йому, коли він ледар не хоче свого діла пильнувати. Хлоп уміє лише на долю нарікати“.

Минуло вже два місяці, а про ту справу не було чути. Аж раз якось явився з иньшими гайворонецькими людьми Свердан, а Копач побачивши його таки не втерпів, аби не спитати :

- Ну, робилисьте що?
- Цевно що робив. Зробив мені адукат у Тернополи...
- А революції ще нема зі Львова?
- Ще нема.

Копач пішов до реєстратури і тут довідався, що акти забрав пан презес до себе ще перед двома місяцями і держить у себе...

— То вже чортівська справа, пропадуть акти і все пропаде.

Сверданови велів заждати, аж усі порозходять ся. Не втерпів, аби не сказати йому :

— Свердане! з вашою справою робить ся свинство. Їдьте зараз до Тернополя до вашого адвоката і скажіть, що ваш рекурс ще лежить тут і нікому не снить ся відслати його до Львова. А як ваш адвокат називає ся?

- Лучаковський.
- Ну, добре, зараз їдьте...

Свердан став чухати себе в потилицю.

— Та бо, прошу пана, мене вже тільки коштує той антерес...

- А кілька варта ваша нивка?
- Варта зо 200 срібла...

— Знаєте що... даруйте її пану, тай будете мати супокій, не треба буде лавити по судах, їздити до Тернополя. За нивку не бійте ся, не осиротіє. Пан зоре, засіє і голубити її буде як рідний тато...

— Та де, прошу пана, я би не подарував, абим мав їхати до самого Найяснійшого пана...

— А видите, до Відня їхалибсьте, а до Тернополя вам за далеко...

— Зараз пополудни поїду...

І дійсно поїхав.

Адвокат зміркувавши, що тут щось нечисте, подав ургєнс до висшого суду у Львові. Написав, що рекурс внесений ще перед двома місяцями, що се провізорія, що не знає, що робити з полєм під осїнь. З того письма виходило таке, що ось то сам верховний суд залягає з полагодженєм справи... І зі Львова прийшло в підписом самого президента, аби акти предложити до трьох днів під відвічальністю...

Журавський став мов неживий. Він апеляції бояв ся страшно, і заки розпечатав яке письмо, що з відтам походило, діставав трясці... Ходив весь день як зварений, передумуючи над тим, як би вийти з тої біди...

— Овва, не вдасть ся. то стане на тім, що Галецький програє, а я вже виграв, бо чейже не буде такий безличний, аби жадав звороту того, що дав. А впрочім я додержав обітницї. Має прихильну резолюцію, а за решгу я не відповідаю. Хто-ж міг предвидіти, що хлоп буде такий зухвалий? Майоркови я наживав, аби рекурсу не робив, а за Тернопіль мені й не снило ся.. Гільтаї, йойкає олин з другим, що не має що їсти, а до Тернополя телепає ся, а потому голод... Я всьо предвидів і обдумав, а про те не повелось.. Чому ні? Рекурс спізнений і баста, бо внесений уже по 18 днях. Хлоп буде кричати, що ні, та ба, най собі знайде свідків на те, коли йому доручено на правду, тепер, як минуло вже два місяці... Пожди, мудю, виграєш дудка на костелі!

Журавський заспокоєний таким міркованєм виймив акти з шуфляди і став читати ще раз рекурс...

— Шельма, остро пише, видно, що не боїть ся мене. То дідько видумав тих адвокатів. Чи ми не дали би собі ради без них? Буде не легка справа. Та ще як хопить се в свої руки той кривоногий президент, то готов мені вязи зломити...

— А може би таки не послати актив і зробити реляцію, що пропали десь? Таке нераз трафляло ся на свїті. Ба, але всі посвідчать, що я забрав акти з регїстратури і сховав до шуфляди. То ще гірше, небезпечно... Ей що там! Пішлю! Най тішать ся. Моя зьвізда ще не погасла і не погасне задля такої дурщиці...

Він написав справозданє, казав зараз переписати і вислати.

За тиждень прийшов наказ із апеляції, аби авскультант Копач переслухав возного і названих у рекурсії людей на те, коли доручено рішенє... Тепер уже Журавський справді налякав ся... Чому його поминули і ту делікатну місію поручають судії підрядному? Видно, що йому не вірять. Коли-б він сам питав сьвідків, то питав би так, щоб нічого не тямили, а вже возний, то би таки мусів сказати так, як мені треба... Та нічого не поможе, хіба зробити прийдіте поклонімо ся тому паничеві... Ото-б я собі наробив!... То то би їздив по мені, як по лисіч кобилі... Най слухає, а мені здає ся, що і його ніс тут нічого не вицюхає...

Але Копач мав уже все приготоване. Він не лише візвав сьвідків, але й зажадав від уряду парохіяльного посьвідчення, коли був похорон Варгачки. Коли так зібрав усе до купи, післав зарав до Львова...

І не трівало знов тижня, як прийшла резолюція така, що Свердан виграв провізорію з Галецким, а начальникови поручили виправдати ся в цілої тої загадкової справи...

Галецький діставши в суду таке письмо, аж пінив ся зі злости. Велів запрягти коні і митю приїхав до Журавського. Війшов до бюро лютий, знов з капелюхом на голові, і держачи письмо в руці тицьнув ним під ніс Журавському.

— Що се значить?

— Прошу собі прочитати. Апеляція змінила моє рішенє і признала право мужикови...

— А ти від чого?

— Що-ж я мав робити? Їхати хіба до Львова і агітувати за моїм першим рішенєм?

— Не моє діло, як і що, але ти взяв за се...

— Я нічого не брав, мій пане... Але, але, ви пане забули здіїжити капелюх. Звертаю вашу увагу, що тут не гумно, але цісарський суд...

Галецький станув як пес над іжаком. Хотів його вхопити зубами і вколов ся болючо в морду... Приїхав сюди, щоб того лукавого скрібу зчесати, виганьбити, та ще й гроші відібрати, гадав, що Журавський зігне ся перед ним у дугу, буде оправдувати ся, просити прощення, та може ще яку раду знайде, а він горіжить ся, немов то не він узяв 300 ринських, а хто иньший.

— Якже тепер буде? — питає збентежений...

— Капелюх, пане, капелюх з голови, то найперше...

— Журавський! Ти здурів, чи жартуєш? Мені не до жартів.

— Мені те-ж. Я тут, добродію, не Журавський, лише начальник у своїм бюро...

— Чорт тебе візьми з твоїм бюро!.. Я зараз їду до Львова і навчу тебе... ти... А ні, то зараз віддай, що взяв...

— До Львова не бороню їхати, але звертаю увагу, що після нашого права не лише той іде до цюпи, що бере, але й той, що дав. Отже прошу їхати, посидимо оба в однім покоїку і буде нам веселійше. А від наслідків, то і шляхоцька корона не оборонить. То судили би присяглі, а там засідають і хлопи, а вони охитнійше засудять пана, ніж такого худака як я... Прошу їхати, щасливої дороги... Впрочім я нічого від вас не брав...

Журавський вимовляв кожне слово з натиском, немов підив крізь густе сито, а воно вривалося в душу шляхтича. В своїй шляхоцькій буті і простоті він не знав, що й давати не вільно, не припускав, аби був який суд на нього. А тут Журавський, старий юрист, показав йому таку чорну перспективу як ніч. Він, гербовий шляхтич перед судом хлопів, хамів, яких він лякав ся і ненавидів! Він знав, що вони би його спалили, зарізали, як би його закон не хоронив. А що-ж було б, як би закон віддав його хлопам під суд? Чи пожаліли би його? І то все за дурних триста ринських? Чорт їх бери. Ліпше того муравлиська не розпорувати...

Галецький змяк відразу і заговорив:

— Журасю, радь, що робити?

— Нема ради. Можна би ще до Відня, але ані я, ані ти не хотіли-б того. То бачиш готово бути зле... От мені роблять... дисциплінарку за те, що я так безпідставно змінив рішення мого підвладного, що я так зволікав з предложеном рекурсу, а найтяжший пункт, то з тим дорученням...

— Отже кажи виразно, що тобі воно ненаручно, аби справа йшла до Відня, а не мені...

— Ой ні, вибачай, ми вже держим ся разом, по братерськи! Разом наварили пива, то й пиймо брудершафт у купі... Ти хоч би й як відхрещував ся спільництва, то таки я буду держати ся твоєї могутчої поли. А за тим промовляє ще й те, що я для себе нічого не робив... Ти мене розумієш?

— Ну, то вже не буду нікуди писати... пропало!

— Твоя роля ще не скінчена. Зачинай уже від тепер. Ти шляхтич і мавш у висших сферах конексії. Ще не минув той час, що шляхтич, єзуїт і баба трафлять усюди... Отже ти поїдь, серце, до Львова і старайся ту справу затушувати... Подумай, що би сталося, як би вони там сю річ розбабрували. Як кажу: коли мене будуть тиснути, то я тебе не попусти, обом нам буде легше. А друга річ така... Хоч би мене самого лише усунули, або перенесли в відси, то суд таки тут остане. І прийде на мов місце другий, із тих уже новомодних судіїв, бо такі як я, що з мандаторів вийшли, вже виводять ся. Такі то не схочуть іти вам панам під лад. А тоді хлопці рушать ся на вас з процесами цілою хмарою. Тоді то й адвокат який може на безпечно тут осісти, і буде мав що робити. А табулі тут ще нема, нема й табулярного трьохлітнього засидження. Отже все те, що ви шляхтичі-обивателі з таким трудом в протягу не цілих трицяти літ придбали, все хлопці відберуть назад.. Я-ж помагав вам провізоріями лише, а се така фастрига, що вшивши добрий процес, можна її без труду випороти... Порозумій сю фатальну перспективу... Отже ти, серце, постоявши у сильних сього мира за мною, зробиш також в інтересі своїм власнім, цілого півіта... Почисли, що коли-б такі Копачі, — а їх уже що раз більше по судах, бо сюди шляхта не хоче вступати, лише демокрація, — коли-б такі Копачі стали судити хлопські справи, то домініюм гайворонецьке утратило би яких 120 мортів ґрунту на користь хлопів, а се було би трохи за притяжко, правда? Отже боронячи мене, борониш тим самим себе і всю шляхту сього закутка. Борониш давню систему... Послухай, коли вже на те зговорило ся. Ти мене вважаєш підлим, кубаняром, що за гроші продав би маму, а то несправедливо. Я лише бороню системи. Так. Я виховав ся в тих часах, коли лише шляхтич був чоловіком, коли тенденцією уряду було йти шляхті під лад, бо вона називала ся виключно підпорою державного ладу і трону без огляду на те, чи на троні сиділи Габсбурґи чи Цясти чи Ягайломи. Шляхта це крила ся з тим, що неvigідну собі династію може змінити, і тому вона була небезпечна, і тому треба було їй годити як болячці, аби не взяли шляхту за чуб демагоги... Надто я служив як мандатор панам і привик не лише робити для них, але і брати від них як і давніше... Отже я змагав ся і змагаю ся допомагати шляхті, і тому так поступаю з принципу за для системи: пан мусить держати хлопа в карбах, бо інакше сьвіт переверне ся...

— То все може бути правда, лише то неправда, щоб нам австрійський уряд догоджав.. Ми досить натерпіли ся від нього. Нас вішали, наші привілеї повкорочували...

— Бо часи змінили ся, і демагогія напирала, але тепер то ви таки горою...

Галецький не сказав уже нічого. Розстав ся з Журавським мирно і обіцяв поїхати до Львова.

(Далі буде).

Франк Норріс.

 В И Р.

Повість із американського життя.

III.

— Ось, здаєть ся, і все — сказав вкінці Гретрі, висуваючись із за стола і встаючи.

Оба вони з Дждвїном розмовляли в кімнаті на третьому поверсі, у „Великій Тихоокеанській гостинниці“. Була третя година ранку; оба вони були без сурдугів і камізельок; стіл, за яким сиділи, був завалений листами і телеграмами; коло Дждвїна стояла лякерована тацка, покрита недогарками папіросів і сірників, між якими стояла склянка з водою і ледом.

— Так, -- згодив ся Дждвїн розсіяно, пробігаючи телеграму очима, — се все, що ми можемо зробити, поки не вияснить ся гра Крукса. Я буду у вас у конторі коло осьмої.

— Йду у свою кімнату — сказав маклер вдягаючи сурдуг — постараю ся заснути. Хотїло-б ся знати, як ми будем стояти завтра в такий час.

Дждвїн порушив ся нетерпливо.

— Чорт вас побери, Сем, перестанете ви крикати, чи ні? Коли боїте ся, то йдїть в Богом. Мало у мене турботи і без вас?

— Стійте! Гамуйте ся, гамуйте ся, старий приятелю — вговорював його маклер обидженим голосом. — Ви буваєте послїдними часами страшно роздразнені, лаєте ся як розбійник, — говорив дальше Гретрі, — я за двацять лїт не чув від вас стїльки лайок, як тепер за день.

— Поневолі будеш лаяти ся, — відповів Джедвін — коли у тебе сорок мільонів кірців пшениці, і ти кожної хвили мусиш знати, де обертаєть ся кожда її мірка. От ми сьогодні рано розмовляли про наш „корнер“ у вас у конторі... але діло в тім... ну, не хочу вас більше задержувати. Думаєте, що ми можемо довго скривати факт істнованя нашого корнера?

— Не думаю, — відповів маклер, надіваючи шапку і ховуючи листи в бічну кишеню. — Коли ми упораємо ся з Круксом, корнер стане звісним, і тоді се не буде мати жадного значіня. Ми, здаєть ся, маємо в руках усі продажі.

— Я особливо хочу спіймати Дева Скенеля — завважив Джедвін. — Сподіваюсь, що він вліз по шию в наш корнер... Коли вліз, то клянусь всьім на світі — я доведу його до банкруцтва, знищу його до тла...

— Що вам зробив Скеннель? — запитав здивований Гретрі.

— Нічого; але я недавно довідав ся, що старий Гаргус — бідний, старий, в голоду примираючий Гаргус! — от сей Гаргус зруйнував ся через Скенеля. Вони оба з Гаргусом провадили велике діло, знаєте, — минуло вже много літ від тоді — і Скеннель продавав проти нього. Великий Боже, се-ж найогиднійша, найпідлійша зрада, яка лиш може істнувати! Скеннель забогатів, а що-ж тепер Гаргус? Страховище! А у нього там маленька сестрінниця, яку він удержує Бог знає як. Я бачив її — дуже мила дівчинка. Ну добре: я хочу віддати пятьдесять тисяч кірців пшениці Гаргусови, і ще є у мене плян для нього. А коли Скеннель попаде мені в руки — коли я спіймаю його в корнері — святий мучениче Мойсею — він запищить у моїх руках!

Гретрі притакнув, бажаючи показати, що він розуміє і одобряє.

— Здаєть ся, що ви вже спіймали його, — буркнув він. — Ну, піду спати. Добраніч, Дже.

— Добраніч, Сем. Рано побачимо ся.

Ще не замкнули ся за Гретрім двері, як Джедвін знов сидів за столом. Він провірював свій плян точно, пильно обдумуючи ще раз кожду дрібницю, зміняючи, комбінуючи, передивляючи записки, телеграми, безконечні ряди цифр. Минула година. Вкінці Джедвін висунув ся із за стола, випив склянку води з ледом, устав і простягнув ся.

— Господи, здало ся-б заснути! — промовив він.

Він скинув убранє, і положив ся, але ледви здрімав, як крізь вікно, яке забув замкнути, став доходити до кімнати шум пробудженого міста. Шум був неозначений, доходив мов віддалений рокіт; потім став наближати ся і виразіти: „пше-ни-ця, пше-ни-ця“! Джедвін став, замкнув вікно і знов положив ся до ліжка. Він почував смертельну втому і повне ослабленє, очи його поволі закрили ся. Але спати не міг. О п'ятій годині встав, умив ся, замовив сніданє і зійшов до читальні, де читав пів години ранішні часописи. Та коли сидів у глибокому кріслі, втомлені плечі похилили ся, голова почала клонити ся, часопись випала з рук, борода сперла ся на груди. До його вух доносив ся вуличний шум: хлопці кричали, гуркіт возів доходив придавленим рокотом. Йому здавало ся, що десь далеко творить ся вулична юрба. Вона була грізна, криклива; бігла вулицею і кричала з нестримним завзятем. Тисячі, мільон, сорок мільонів голосів кричали одночасно:

— Пше-ни-ця, пше-ни-ця!

Джедвін проснув ся раптово. Ранішнє сонце світило в вікно, годинник на комині вибивав сему годину, коло нього стояв льокай і говорив:

— Ваше сніданє поданє, м-р Джедвін.

Йому не хотіло ся їсти, він ледво з'їв кавалок підсмаженого хліба і довго перед означеним часом сидів уже в конторі Гретрі тарабанячи нетерпливо о ручку крісла.

— А, Дже, ви вже тут? — озвав ся входячи Гретрі. Круке — значє продавати зараз по дзвоненю.

— Справді?

Джедвін уже був на ногах. Хвилево ослаблені нерви випростували ся, тонкий механізм мізку прийшов за хвилю до повного порядку. — Хочє роздавити нас продажами, так? Дуже добре. Ми також будемо продавати. Побачимо, хто зможе продати більше, Круке чи Джедвін?

— Продавати? Ви хотіли сказати: купувати.

— Ні, говорю: продавати. Я обдумав се вчора вечером по вашім відході. Пшениця варта тепер як раз стілько, за яку ціну продають її. Я не підніс іще ціни ані на одну осьму, а Круке думає, що я підняв. Господи Боже мій, я читаю в нїм, як у книжці! Він думає, що я підніс ціну товару више його вартости, що тому її можна знизити одним замахом. Коли захоче, може її знизити

о десять центів, але потім ціна підійметься мов бальоник. Я буду продавати з ним разом корець за кірцем, доки йому подобається.

— Небесні сили, Дже, — скрикнув Гретрі глибоко зітхнувши. — Ризико, так само велике, як коли-б ви боролися з англійським банком. Подумайте, о скільки ви за кожним центом зменшуєте ціну сорока мільонів доларів вашого маєтку!

— Робіть, що вам кажу, а там побачите, що правда по моїй стороні, — відповів Джеквін. — Прикличте сюди своїх юнаків, я дам їм прикази на нині.

„Афера Крукса“ — так називали це діло сторонники Джеквіна між собою — була протягом кількох днів найзавзятішою битвою, яка коли будь-велася на торговельній біржі. Вона розгорілася, поразяючо несподівано, і за нею слідили зазираючи в собі дух усі американські біржі. Вона тривала чотири страшні, незабутні дні. У вівторок о пів до десятої Крукс почав продавати без речинця маєтку пшеницю і на диво всім купцям на біржі ціна знизилася. Протягом двадцяти хвилин вона впала о один цент.

Потім сталося щось таке, що особливо поразило всіх. На ринку появилася Лендрі Корт, звідний представитель фірми, що весь час підіймала ціну, але замість купувати, в супереч усім преценденсам і всім обчисленням, почав продавати так само свobodно, як продавали люди Крукса. Боротьба тривала чотири дні, але видавалася втечею по поразенню. „Незвідний бик“ був вкінці розбитий, побіджений. О! Крукс умів почати діло в пору. Ось він, справжній ватажок, що так довго стояв осторонь!

До кінця засідання в п'ятницю Крукс і його сторонники продали п'ять мільонів кірців пшениці, якої у них не було, в надії купити її по низькій ціні 95.

А в п'ятницю вечером у „Тихоокеанській гостинниці“ в кімнаті Джеквіна відбувалася нарада, на якій окрім Гретрі був Лендрі Корт і два найпевніші помічники. Принято дві точки. До ліверпульського кореспондента Джеквіна післано шифровану телеграму: „Купуйте всю пшеницю, що подається, поки ціна не підіймеся о один пенні“. Лендрі Кортови і чотиром помічникам фірми Гретрі-Конверс дано приказ без демонстрацій скуповувати слідуєчого ранку всю пшеницю, яку вони продали за тиждень. Кождий із них мав купити мільон кірців. Джеквін, як говорив Гретрі, продержав Крукса до остаточної секунди, бачучи наперед,

коли він зробить остатнє з'усилє. Очевидно, що в ту суботу Крукс буде продавати легко, в переконаню, що до удару гонта побі-
дять „бик“.

Але при кінці засіданя піднесла ся ціна пшениці на два центи. На ринок посипали ся прикази купувати. Якась невидима, таємна сила тягнула стрілку циферблята все висше та висше, по-
мимо всіх з'усиль „медведів“ знизити її. Настрій на ринку був неспокійний. Дрібні купці, що за послідних кілька перших днів руху завзято продавали, стали в понеділок потрохи покривати.

— Тепер — сказав Дждвін того дня вечером — тепер на-
став час розпочати огонь на цілій лінії. Коли ми завтра станемо натискати, вона підійметь ся сама собою до доляра.

Помічники „Гретрі-Конверс“ купили у вівторок ще пять мі-
ліонів кірців. Під впливом тих покупок ціна підіймала ся мов у горячці. Дрібні купці почувачи себе ніяково стали покривати свої запродажі партіями, і тим ще більше підбили ціну.

Неспокій юрби змагав ся. Вкінці можливо, що Крукс не та-
кий сильний, як видавало ся. Надто „незвістний бик“ не сказав ще свого остатнього слова. На ринку показали ся „чужаки“. Всі купці заговорили несподівано „про ще висші ціни“. Тепер усі стали так само завзято скуповувати, як завзято хотіли прода-
вати тиждень тому. Ціна підіймала ся конвульсійними скоками. Крукс не осміяв ся питати за пшеницею, щоб виповнити свою обіцянку ослобонити її, бо бояв ся підбити ціну ще висше. Збитий з пантелику, огірчений і понижений, він держав ся осторонь, гля-
дів на сильну реакцію і старав ся проти всякої правдоподібности збудити в собі надію, що ціна знов упаде.

Нарешті стало трудно дістати пшеницю. Нараз усі перестали продавати. Покунці на біржі відбивали її один у другого, даючи доляр і два центи. Пшениця „не виходила“. Вони давали доляр і півтретя цента, доляр два і $\frac{5}{8}$ — пшениці не було. В при-
ступі цілковитої бішености вони трясали пальцями перед самим ли-
цем Лендрі Корта і інших відпоручників Гретрі і кричали: „До-
ляр два і сім осьмих! Доляр три! Три і одна осьма! Одна че-
тверта! Три осьмих! Половина!“ Але ті заперечували головами. Навіть при підвищеню о один цент, що лучало ся лише при не-
звичайних випадках, пшениці таки не було.

Коли предложено остатню ціну, Крукс признав себе побитим. Десь у великій машині вихопила ся шруба, щось він переочив при

обчисленнях. Доки він з товаришами продавав і продавав — ціна падала, але як лише він захотів покрити свої продажі, пшениці на продаж уже не було, і ціна стала підіймати ся з еластичністю, проти якої всяка власть була безсила.

Круке бачив, що його група стратила по кілька центів на кождім кірці проданих пяти мільонів. Не можна було покрити ані одної продажі, положене остало ся таким самим, як і перед нападом, „незвистний бик“ тепер ще більше як коли укріпив ся на ринку.

Круке почав нарешті додумувати ся до справжнього положеня діла, а тепер, коли діла на ринку довершили ся так скоро, його підозріне потвердило ся. Він сидів сам у своїм кабінеті і думав. Вкінці сказав сам до себе :

— У когось є велика партія пшениці, якої нема на ринку. У кого є та вся пшениця... І я знаю, у кого. Весь майовий збір пшениці закуплено на чикагськім ринку.

До того висновка прийшов Круке, коли ціна на пшеницю стояла долар і один цент. Круке, що від самого початку кермував усіми операціями своїх союзників, знав дуже добре, що коли він скупить усі запродажі зроблені його клікою, ціна підійметь ся далеко скорше, ніж він успеє закінчити операцію. Він не казав иньшим нічого, просто порадив „задержати ся ще якийсь час в надії на красший зворот діла“, а сам спокійно покритив свої власні запродажі, свою часть пятаох мільонів кірців, що продали його сторонники. Предвиджуючи розбите свого пляну, він уступив з ринку, правда, що зі стратами, але з такими, які ще міг переболіти ; як би він лишив ся в надії на „красший оборот діла“, тяжко сказати куди загнав би його „бик“. Тепер не час думати про товариські обовязки, тепер кождий сам за себе.

Кілька день потім сидів Круке о одинацятій у своїй конторі на Ля-Саль-стріті. Його сухе, мале, безбороде лице зморщило ся злегка, коли почув за спиною удар покащика. Він знав, що значив сей стук Пів години тому на біржі була нова метушня; ціна на пшеницю підскочила ще. За остатні три доби вона піднесла ся о три центи і він знав як найпевнійше, що в сю хвилину давали за майову пшеницю долар і девять центів і не могли її дістати. На ринку був страшний шум. Цілий Ля-Саль-стріт, ціле Чикаго, ціла нація, цілий сьвіт — усьо прислухувало ся до нього.

— Можете прийняти м-ра Креслера? — запитав у дверей клерк.

Креслер увійшов клопотливо, непевним кроком. Його довга, вгорблена стать була в неладі, мов підкошена, мов позбавлена підпори. Очи запали ся, лицеві кости висунули ся; від часу до часу він немов щось ковтав і облизував бистро губи.

Крукс кивнув головою і вказав пальцем на крісло. Він сам був спокійний і безпристрастний; він не порушив ся і ждав, аж Креслер заговорить перший.

— Мені треба поговорити з вами, м-р Крукс — клопотливо почав Креслер. — Я... я хотів ще три дні тому, але відложив. Я все надіяв ся, що діла змінять ся... Але довше відкладати не можу... М-р Крукс, я не можу того довше видержати. Я мушу виступити із спілки. У мене не стає грошей, щоб видержати в тім положеню.

Настала мовчанка. Крукс не порушив ся і не змінив ся на лиці. Його малі очи гляділи на Креслера, він ждав продовження.

— Я мушу пригадати вам, — продовжав Креслер, — що коли я вступив у спілку, я поставив кінечне услівє, що наші операції не будуть спекуляціями.

— Ви дуже добре знали — почав Крукс.

— О, справді, мені нема на що жалувати ся, — перебив йому Креслер. — Я знав. Від першої хвилі я знав, що се спекуляція. Я старав ся обдурити себе самого. Я... ну, се для вас бай-дуже. Я не хочу... Я хочу, щоб ви увільнили мене. Ви мусите позволити мені покрити зараз мої запродажі. Тепер я майже банкрот. Ще пів цента підвиснення, і буде по мні. Я мушу тепер узяти свій... свої... всі свої готові гроші, всі ощадности за десять літ, щоб покрити запродаву пшеницю.

— Поглянемо. Кілько я продав на ваш рахунок? — запитав Крукс. — Пятьсот тисяч?

— Так, пятьсот девятьдесять вісім... а ціна тепер по доларови і девять. Вона підскочила на одинацять центів. Я... я... я не видержу піднесеня о одну осьму. Мушу покрити зараз.

Крукс мовчки присунув до себе рухомий телефон.

— Купіть пятьсот, май, по ринковій ціні, зараз. Вони дадуть зараз відповідь — сказав він. — Пождіть красше тут.

Креслер стояв при вікні з заложеними за спину руками і глядів на вулицю. Він не відповідав нічого. Хвили минали. Крукс підписав декілька листів. Нарешті сказав :

— Чудова погода як на сю пору року.

Креслер потакнув. Він зняв шапку і повільним, рівним рухом відгорнув волосся з чола ; коли показчик затріщав, він живо перейшов кімнату і глянув на нього.

— Господи ! — проворкотав він кривь зуби, — надію ся, що ваші юнаки не тратають часу. Вона ще підскакує.

Коло дверей почули ся кроки і до кімнати війшов посильний контори з листами. Крукс глянув на них і подав через стіл Креслерови.

— Ось вам, — сказав він — се ваші покупки. П'ятьсот на май, по долярови десять. Маєте щастє, що дістали по тій ціні...

— Десять ! — скрикнув Креслер беручи папери.

Крукс відвернув ся і байдужно поглянув на свої письма. Креслер положив письма на стіл, і Крукс, не дивлячись на нього почував, як Креслер здержуєть ся, яких уживає зусиль, як збирає всі свої сили, щоб видержати удар з гідністю.

— А я сказав, що одна осьма понад девять уба мене, — завважав Креслер з коротким сьміхом. — Ну. — додав понуро — тепер по ньому. Думаю зрештою, що кождий із нас повинен бути готовим перенести нещастє.. не правда-ж? Тепер прийдесть ся мені виплатити пятьдесят тисяч долярів готовими.

— Можу сказати вам, коли хочете, куди вони пілуть, — відповів Крукс. — Сю пшеницю продав вам „Гретрі, Конверс і К-о“. Вони мають усю пшеницю в руках.

— Я знаю, вони були гуртовними покувцями... для того „невідомого бика“, про якого стілько говорять.

— Ну, для мене він не „невідомий“ заявив Крукс. — Я його знаю. Се Кертис Джедвін. Ми бороли ся з ним тепер, а за два три дни буде пекло.

— Джедвін ! Хотите сказати Дже — Кертис, — мій приятель...

Крукс муркнув притакуючи

— Але він говорив мені, що раз на все усунув ся з ринку.

Крукс очевидно вважав, що на таку заяву шкода тратити слів. Він устроїв руки у кишені і глядів на Креслера.

— Він знає? — лепетав Креслер. — Чи думаєте, що і до нього дійшли слухи, що я був у спілці?

— Коли ви самі не сказали йому того, то не знає.

— Я йому не говорив нічого, м-р Крукс — сказав Креслер. — Ви зробите мені велику прислугу, коли скриєте се перед публікою, перед усіми, перед м-ром Джедвіном, що я був членом „рінгу“.

Крукс повернув ся в крісло.

— Чорт мене побери. Ви думаєте, що я буду розговорювати? Ви думаєте?

— Добре... До побачення, м-р Крукс.

— До побачення.

Коли Креслер вийшов, Крукс почав ходити по кімнаті. Потім зупинив ся на середині кімнати і задумано глядів на кінчик своєї маленької ноги.

— Джедвін! — буркотав він. — Гм... Він думає, що він тепер найстарший на кораблі. Думаєте так? О, так, ви закупили всю пшеницю. От вам маленька увага: не ростіть висше міри, а то вас побачать усі і закидають каміннями.

Він сів за стіл і провів тонкою рукою по губах.

— Ні, — я не буду більше пробувати убити вас! А! ви закупили пшеницю? Закупили? Знаменито... Ваша власна пшениця зробить мое діло шрасше від мене, мій гарний Алеко.

Вкінці звістка про істнуванє великого корнера облетіла цілий край, і як стій імя Кертіса Джедвіна стало великим і страшним для публіки. На чикагському ринку не було пшениці. Він, великий чоловік, „Наполеон Ля Саль-стріта“ володів нею. Він ховав її або продавав, як йому подобало ся. Він назначував ціни людям, що музіли купувати, щоб виповнити свої контракти. Його рука лежала на стрілці циферблята торговельної біржі і посувала її то о одну переділку, то о кілька. Його імя використувано для оповідань не лише в Чикаго, але і по всіх містах станів. Історію його корнера, спосіб його заснованя, його хронологію і результати переказувано на всі лади. Про нього ходили анекдоти; розмови з ним, звичайно видумані в редакціях, друковано раз-у-раз. Його описували на всі лади: як розсудного, спокійного, велізного чоловіка, з сірими холодними очима, пронизуватими мов у орла; як зухвалого грача, смілого пірата, з чорними огнистими очима, справжнього розбійника; як приємного, маленького чоловіка, з ма-

ленькою борідкою і облесного в манерах; як веселого самохвалька, гуляку, що любить акторок, вечері і купається в шампані.

Демократична преса говорила про нього, як про злодія, лаяла його як ворога народу, що кривдить бідаків а сам опливає у роскошах здобутих працею мільонів. Республіканські часописи говорили радісно про нову еру добробуту, що починається в краю під сильним впливом високих цін, і заявляли, що нове положене діл віщує перемогу республіканцям при будучих виборах на президента.

В половині мая, в понеділок сидів Джелвін в одному із нижших поверхів торговельної біржі. Він нервово крутився на кріслі, тарабанив пальцями о поруча і раз-у-раз поглядав на годинник, що висів на протилежній стіні. Була одинацята. Торговельна біржа дрожала від гуку, бурчала і пінилася, втягаючи і викидаючи людей як раз над його головою.

Війшов Гретрі.

— Ну, як там? — запитав Джелвін.

— Знаменито! Я говорив зі складами, ось їх відповіді. — Тепер я йду знов. За десять мінут маю авдієнцію з північно-західними людьми. А що Гаргус і Скеннель, ще не показувалися?

— Гаргус завжди в кімнаті клієнтів, — відповів Джелвін. — Його можу мати все. А Скеннель ще не явився. Я думав, що прийде в п'ятницю, коли ми підняли ціну. Ви, здається, обчислили, що він не витримає сього піднесення.

— Не витримає, — відповів Гретрі. — Завтра, або позавтра ви побачите його.

— Завтра, або позавтра, се довго — відповів Джелвін. — Я хочу зарізати його сьогодні. Підійть на біржу і підійміть ціну ще о один цент. Заложуся, що се його прижене сюди.

— Добре — сказав Гретрі — се ваше діло. — Побачуся з вами при сніданю?

— При сніданю! Я не можу їсти. Але прийду довідатися, про що хотіли говорити з вами ті північно-західні люди.

Кілька мінут по відході Гретрі почув Джелвін, що в другій кінці кімнати затріщав показчик, а разом з тим чути було, що шум на біржі зміцнівся. Ціна піднеслася о один цент.

Джелвін прикликав клерка і велів йому відшукати Гаргуса і привести його до себе. Коли Гаргус явився в дверях, Джелвін пішов йому на зустріч і подав йому руку. Гаргус увійшов поволи: він держав в одній руці свій пом'ятий циліндер, з бокової

кишені стирчали старі часописи. Тонка мов шнурок краватка висіла при знятій сорочці, а один манжет відірвав ся від рукава і висів при пальцях руки, в якій він держав погаслий недогарок цигара. Він очевидно був ошоломлений запросинами Джедвіна і змішано дивив ся на нього своїми погаслими очима з червоними повіками.

— Сідайте, Гаргус... Рад бачити вас, — сказав Джедвін.

— Що?

Голос його був слабкий, жалібний.

— Кажу, сідайте. Візьміть крісло. Хочу поговорити з вами. Ви колись також купували пшеницю?

— Ах... пшеницю.

— Так, ваш „корнер“... пригадуєте собі?

— Так. Се було дуже давно. В 78-мім році... вересневий збір.

Його голос завмер, він замовк, неозначено дивив ся на підлогу, втягав щоки і витирав губи своєю широкою, кістистою рукою.

— Ну, і ви втратили весь свій капітал. Скеннель, ваш союзник, продавав проти вас.

— Що? Се було в 78 році... Секретар біржі оголосив невиплатність о десятій годині рано.

Він говорив безпристрасним, монотонним голосом, повтараючи слово в слово фрази, які говорив так часто, що вони страшили для нього всякий зміст.

— Добре — перервав йому вкінці Джедвін — се Скеннель, ваш спільник, так підійшов вас. Ви знаєте, Дев Скеннель.

Старий глянув на нього з замішанем. Потім, коли се імя дійшло вкінці до його знесилоного мізку, в його безбарвних, погаслих очах заблисло світло, мигнула іскра старого, давно погаслого огню.

— Се було в 78-мім, — повторив він жалібно. — Я втратив триста тисяч доларів.

— Як масть ся ваша маленька сестрінниця? — запитав Джедвін.

— Моя сестрінниця? Ліза?... Вона здорова, здорова. У мене... у мене — він витрусив із кишені жмут паперів — у мене тут десь її портрет.

— Знаю, знаю, — сказав Джедвін, — я бачив його. Ви мені показували його вчора.

— Маю його тут... тут... десь, — повтаряв старець перевертаючи в купі паперів, а поки він шукав, клерк звістив:

— М-р Скеннель!

Се був широкоплечий, випасений мущина, з червоним лицем, короткими вусами, з маленькими, немов проверченими очима, пронизуватими мов дріт, з великими мохнатими вухами. На собі мав широке пальто і блискучий циліндер. Він увійшов з повагою і гучним, визиваючим голосом гукнув:

— Як живете, капітане!

Джедвін кивнув ледви зирнувши з під насуплених брів.

Скеннель кинув ся на крісло і також поглянув похмуро на Джедвіна.

— Ах, он як, — буркнув він, — у вас така манера.

Він побачив Гаргуса, що сидів при другім кінці, і все ще нишпорив у своїх паперах, але їй виду не подавав, що пізнав його. Настала коротка мовчанка. Потім Скеннель сказав уже без сліду грубости в голосі:

— Ну — ви мене загнали. Я один із соток проклятих Богом дурнів, яких вам удало ся зловити в сильця. Тепер хочу знати ось що: кілька мене буде коштувати увільненя? Яка ваша ціна? Що скажете?

— Маю багато дечого сказати, — відповів Джедвін насуплюючи ся знов.

В сю хвилину Гаргус знайшов фотографію.

— Ось вона, — сказав він. — Се Ліза... се Ліза.

Джедвін узяв фотографію, не поглянув на неї навіть, але весь час розмови держав її в руках і бив нею по столі.

— Я знаю, Гаргус, знаю, — відповів він. — Маю дуже багато сказати вам, містер Девід Скеннель. Бачите отсего старця?

— Ах, що мені до нього! — заревів той.

— Се Гаргус! Ви знаєте його дуже добре, а колись знали ще красше. Колись ви хотіли з ним разом зробити велике діло в вересневою пшеницею. Гаргус! Слухайте но, Гаргус.

Старець глянув на нього.

— Ось чоловік, про якого ми оба говорили. Пригадуєте собі, Дев Скеннель, ваш спільник із 78 року? Подивіть ся на нього — ось він. Він багатий чоловік. Пригадуєте собі Скеннеля?

Гаргус дивився понад стіл на Скеннеля своїми старечими, сльозавими очима.

— Се що таке? — скрикнув Скеннель. — Се, здається, ви зводите нас око в око? Я...

Але йому перервав короткий окрик, що вирвався із дрявчих уст Гаргуса. Старий не сказав ані слова, але похилився над столом, підпер бороду рукою, і тяжко віддихаючи глядів на Скеннеля.

— Так, се він, Гаргус — сказав Дждвн. — Ви мали з ним велике діло кільканацять літ тому взад. Велике діло, але ви продали його...

— Се неправда! — закричав Скеннель.

Дждвн ударив кулаком о поруччє крісла, він майже кричав.

— Ви продали його. Я вас знаю. Я знаю, що ви за штука. Ви знищили його, щоб спасти свою власну огидну пику, і від того часу нещасливий Гаргус проживає тут в ласкавих датків у нужді, в голоді, в болоті, Бог знає як... Так! І удержує свою малу сестрінницю, а ви від того часу волочитеся по клюбах, плаваєте в своїх яхтах і тягаєтеся за удержанками... за гроші украдені у нього.

Скеннель випручався на кріслі, його малі очі кидали іскри.

— Послухайте! — сердито закричав він. — Я не позволю говорити собі таких річий нікому в світі. Перестаньте! Розумієте мене? Перестаньте!

З грізним видом, але володіючи собою, Дждвн похилився наперед.

— Перервіть мені ще раз, — сказав він, — і вийдете з сеї кімнати банкрутом. Ви мусите слухати, що я говорю, і сповнити мої прикази! Ось чого ви тут сьогодні. Коли думаєте, що можете дістати пшеницю деінде, то спробуйте.

Скеннель похмуро сів і мовчав. Гаргус заклопотано глипав то на одного то на другого. Дждвн нишпорив у рахунках, потім кинув оком на один із них і несподівано швидко спитав:

— Ви винні нашій фірмі два мільони кірців, по доляру за корець.

— Зовсім ні, — скрикнув Скеннель. — Півтора мільона.

Дждвн не міг скрити задоволення, видячи, як легко Скеннель попався в його сильце.

— Ви винні півтора мільона, — повторив він. — Дістанете шістьсот тисяч по півтора доляра за корець.

— Півтора доляра! Що се! А в тім! — він байдужно махнув рукою. — Се все одно. Се банкруцтво, як ви сказали.

— О ніколи, — відповів Дждвн відсуваючи ся від стола і закладаючи ногу на ногу. — Мені відоме дуже добре ваше фінансове положенє, м-р Скеннель. У вас є гроші для сплати; я знаю, до остатнього цента, що ви можете заплатити без власної руїни.

— Се просто сьмішно! — сказав Скеннель. — Пригорща пшениці коштувати-ме мене триста тисяч долярів.

— Як раз.

Скеннель несподівано піддав ся. Непорушний мов камінь він виняв з кишені книжку чеків.

— Напишіть чек на показника, — сказав Дждвн.

Коли чек був готов, Дждвн узяв його, пильно оглянув і сказав:

— Тепер, Дев Скеннель, глядїть! Видите сей чек? — Він передав його в руки Гаргуса. — Ось куди він іде. Тепер головна часть вашого довгу сплачена.

— Головна?

— А про проценти вябули? Я вас не обтяжу ними, бо сям разом ви могли би зруйнувати ся. Ну, по шість від ста на триста тисяч від 1878 р. разом — гляньмо — разом триста шістьдесять тисяч долярів. Ви мені винні девять сот кірців. Я візьму з вас по доляру сорок центів за корець, се буде як раз... Так, добре. Уступаю вам пшеницю по долярови сорок центів. Дайте другий чек знов на показника.

Одну хвильку Скеннель вагав ся, його лице побагрянїло, він заскреготав зубами, але здавив у собі лютість, і знов отворив книжку чеків.

— Дякую — сказав Дждвн беручи чек, і подзвонив.

— Кінзі — сказав він клеркови — пішлїть зараз по скінченю ринку м-ру Скеннелюви блянки на одержанє півтора мільона кірців пшениці. Наші рахунки з ним покінчені.

Дждвн обернув ся до Гаргуса і передав йому другий чек.

— Се вам, Гаргус, сховайте його добре. Ви бачите, що се? Купіть із тих грошей вашій Лізі за сто долярів золотий годинник і скажіть їй, що се від Кертіса Дждвіна з поклоном для неї...

Відходите, Скеннель? Ну, до побачення, сер! Слухайте, — крикнув він вслід йому — прошу, не гримайте відходячи дверима.

Але він задрожав усім тілом, коли Скеннель так гримнув дверима, що шиби троха що не повилітали. Джеквін звернувся до Гаргуса і значучо похитав головою.

— А все таки гримнув!

Старий сидів і мовчки все ще перебирав чеки. Потім переляканими очима поглядів на Джеквіна.

— Я... я не знаю, — слабим голосом белькотав він. — Я дуже старий. Се... се великі гроші, сер! Не знаю, як сказати. Я... я не знаю. Я дуже старий, дуже старий.

— Ви їх не згубите?

— Ні, ні. Я їх поміщу в Ілїнойськїм трестї. Я попрошу... менї б було потрібно...

— Я пішлю з вами клерка.

— То, то, власне то, про... про се хотїв я вам говорити. Але ще, м-р Джеквін...

Він почав дякувати, але Джеквін перебив йому. Він устав і підвів Гаргуса до дверей контори, кладучи одну руку на плече старця; з порога він покликав клерка.

— Кінзі, поведїть м-ра Гаргуса до Ілїнойського тресту і представте його. Він хоче зложити там чек.

Старець відїшов з клерком, але не встиг іще Джеквін сісти, як він вернув назад. Він був дуже зворушений, немов яка незвичайна гадка нараз прийшла йому до голови. Він говорив шептом, боязко оглядаючись і затулюючи рота дрожачою рукою.

— Ви... ви в тїм ділі... ви тепер можете все, — говорив він. — Можете ви... а? Одно слівце, одно... а? Я б нинї за один день заробив пятьдесят долларів.

— Що се ви! Я лише що дав вам більше як пів мїліона.

— Пів мїліона? Ну, так, знаю. Тїлько. — Він сильно торкав Джеквіна за рукав, — одно словечко — молив він. — А? просто — так або нї.

— Чи-ж вам мало тих двох чеків?

— Чеків? Знаю, знаю. Я їх сховаю. Так... в Ілїнойський трест. Я до них не доторкну ся. Нї, нї, я до них не доторкну ся. Але тепер би ще одна вказівка, а?

— Нї слова більше. Нї, нї! Кінзі, відведїть його.

За тиждень продав Джедвін до Парижа велитенську партію пшениці, по доларови і шістьдесять центів за корець. Чужоземний попит плив рікою. Про ціну ніхто не торгував ся; говорили просто: „Дайте нам пшениці по якій хочете ціні, при яких хочете страхах, щоб лиш вона була доставлена всею силою стали і пари“. В Америці на торговельній біржі в Чикаго Джедвін володів ринком, мов своєю правою рукою. Треба йому було лише порушити пальцем, а все ставало, все оживало до бішеної завзятости, коли він кивнув головою. Його масток ріс з шаленою скорістю; він не міг ніколи навіть менше більше оцінити зисків з продажий. Він знав, що вони висше двадцяти мільонів а низше пятьдесяти; знав також, що людськими зусиллями так само трудно підірвати його положене, як повалити околичні гори. В рядах побіджених не було чути навіть найменшого ропоту. Жаден східний деспот, жаден Цезар минулих часів не мріяв про власть більш тривку, як власть Джедвіна в його сфері.

— Сем, — сказав він раз, — тепер ніщо не може мене здержати. Вони думають, що я зробив тим корнером щось велике? Ну, так, я лише починаю! Се проста проба. Тепер я їм покажу, яка то велика гармата Кертіс Джедвін! Я перенесу те саме діло на липень; я хочу скупити всі липневі запродажі.

Маклер глянув на Джедвіна з недовірем.

— Ну, тепер бачу, що ви зовсім з глуздів зсунули ся.

— З глуздів зсунув ся! — закричав він. — З глуздів зсунув ся! Що ви сим хочете сказати? З глуздів зсунув ся! Ради Бога, Сем, прошу... не говоріть мені сього. Я... се невідповідне слово. Те, що я хочу зробити, се не діло... се вимагає розуму, позвольте собі сказати. А я вам говорю, що зроблю нове діло в липні. Думаєте, що я покину тепер, коли справді ввійшов у діло? За кого-б ви мене уважали, як би я лишив тепер діло, як би се було навіть і можливе. Полишити? А як ми продамо нашу велитенську партію пшениці не понижаючи ціни? Ні, сер, не дуже то. Ринок мусить дійти до двох доларів. — Він потер собі коліно кулаком і сильно почервонів. — Я говорю, два долари — скрикнув він. — Чуєте, два долари. І вона підскочить до сеї ціни, побачите, побачите.

— Звіти про новий урожай зачнуть появляти ся в липни — остерігав Гретрі майже з розпукою. — Ціна тепер така висока,

що Богу одному відомо, кілька фермерів буде сіяти сеї весни. Ми мусимо перестудіювати звіти про засіви.

— Все те я знаю краще як ви, — відповів Джедвін. — За всім тим я сліджу і рішучо нічого нового ви не в силі мені сказати. Я перестудіював той новий урожай.

— Добре, ви певно всемогучі, як Бог.

— Я не люблю таких жартів, стерпіти не можу. Се богохульство, — говорив Джедвін. — Підіть і скажіть се Круксови, він се оцінить, а не я. Що до нового урожаю, то слухайте мене.

— Дже, послухайте мене. Ви dokonали великого діла; я се здаю, і знаю також, що минулого року і часто потім ви мали слухність, а не я! Але, Дже! тепер — Бог мені свідок — тепер ми дійшли до остатньої границі. Пшениця варта півтора долляра, ані цента більше. Одна осьма понад ту ціну, то переплачена ціна. Коли допровадите її до двох долярів —

— Я вам говорю, що вона сама дійде до них.

— Коли доведете її до двох долярів, се буде так неприродно високо, що найменший удар понизить ціну. Будьте задоволені тим, що у вас у руках, Дже! Се простий здоровий розум; закінчіть свої діла в маю і на тім годі. Нехай би до того часу ціна дещо упала — ви все таки візьмете своє. Але продовжати сю аферу до липня, се руїна і ще раз руїна. Я міг помиляти ся перше, але тепер я маю слухність і про се я переконаний. Чи можете уявити собі, Дже, що вчора на біржі були продажі? Знайшли ся люди, що осьміляли ся продавати проти вас тепер, у самім розпалі вашого корнера, а сьогодні рано було ще троха більше продажій. Вам прийдець ся цілий час скуповувати, тямте се. Коли всі вони стануть продавати враз, то можуть повалити вас. Я думаю, що вони здержують ся лише тому, бо ви перестрашили їх. Але мені здаєть ся, що ті продажі доказують, що вони починають приходити до себе. Вони сподіють ся дістати від фермерів пшеницю на початку жнив. І от що ще скажу вам, Дже: ви так підвисшили ціни, що лани засіяні пшеницею побільшили ся в кождім краю.

— Ви трус! — крикнув Джедвін. — Ви завсїгда так, Сем. Ви лякаєте ся від самого початку. Чи-ж не бачите, що ринок, се справдішна хуртовина?

— Я бачу, що в цілім краю фермери сіють пшениці так багато, як ніколи. Великий Боже! Дже, ви хочете йти проти самої землі.

— І підемо проти всеї землі! Тих сівачів я задержу. За що-ж я плачу часописам і торговельним журналам? Від завтра почнемо друкувати звістки, що охолодять запал сівачів.

При кінці мая Джедвін покрити свої липцеві продажі, не вважаючи на протести і остороги Гретрі. Вони видали ся йому безосновними. Тепер він надто багатий, надто сильний, щоб бояти ся чого будь. Користи корнера побільшали ся щоденно. Нещасливим конкурентам приходило ся дуже круго. Вони вислухували свій вирок у конторі Гретрі, а в міру того як Джедвін бачив усе більше та більше зруйнованих спекулянтів, у ньому росла ненависть до людей.

Декотрі з побитих ворогів були рішучі, приймали програму з мрачною безжурністю, або з загадковою байдужністю, а навіть з легкими кпинами. Але частійше їх облесне поважанє, їх обридлива покора виводили його з рівноваги. Він починав ненавидіти діло. Деколи він згадував з задоволенєм неймовірну грубість поганця Скенвеля, який усе ще вмів держати голову високо. Чим більше чоловік перед ним понижав ся, тим більше він його роздавлював. В декотрих випадках він лагіднів і з задоволенєм продавав нещасливим пшеницю по ціні, при якій вони нічого не тратили; але вкінці серце його скамяло. Він збирав бариші, як Бурбони збирали податки, немов би з права уродженя.

Жінку він бачив рідко. Інколи бачили ся вони за сніданєм, частійше обідали разом. Житє Джедвіна стало так неправильним, короткі години сну так дорогоцінні, що вже від давна він займав осібну кімнату. Як проводила час Льора, того він зовсім не знав. Вона ніколи не говорила про се з ним, ніколи не жалувала ся на самоту. Коли він бачив її, вона видавала ся веселою, але від тої веселости йому ставало моторошно.

Вона нудила ся, се було очевидне. Не було дня, щоб Льора Джедвін у самоті свого будуару з рухом тоски і безконечної втоми не казала:

— О! яка нудота, яка нісенітниця ціле прокляте житє!

Вона не сподівала ся нічого. Ніхто не приходив до неї, бо при всіх роскошах і багатствах вона не придбала собі приятелів.

Її „високий тон“ не подобав ся. І так проводила вона вечери са-
мітна в своїй „верхній сьвітлиці“ і читала, читала до пізної ночі,
або погасивши лямпу сиділа при відкритім вікні і прислухувала
ся до монотонного плюскоту озера.

Була неділя. Джедвін, що зовсім не спав у суботу заснув
серед дня. Льора прийшла до нього перед обідом у кімнату до
куреня. Він лежав на отомані і старав ся читати. Льора сіла
в кутку біля стола і почала перегортати календар листок за
листком. Вкінці вона відірвала один і показала його Джедвінови.

— Ти знаєш сей день? — запитала вона.

Він глянув на неї.

— Чи знаєш сей день? Чи знаєш, що відріжняє сей день
крихітку від иньших днів? Се тринацятий червня Ти пам'ятаєш
той день?

Він змішаний заперечив головою.

— Ні... ні.

Льора взяла перо і написала над печатаною цифрою кілька
слів і подала листок Джедвінови.

— Народжене Льори Джедвін — прочитав він голосно. —
От тобі раз! — скрикнув він сідаючи. — Зовсім так... Справді
тринадцятого червня. А я не розумів зразу. Дорога, тепер я всьо
забуваю.

— Але тепер будеш пам'ятати? — сказала вона. — Не за-
будеш? Сей вечер буде початком... Кертис, се буде початок усього.
Побачиш. Я зроблю... сама ще не знаю, що зроблю — але ти бу-
деш мене любити, і нічого, жадні діла, жадні гроші, жадна пше-
ниця не розлучить тебе зі мною. Я тебе привяжу. І от сей вечер
тринадцятого червня — він мій. Нехай у день задержують тебе
діла, але від шостої години вечера ти мій.

Вона перейшла кімнату, стала навколішки перед отоманкою,
на якій він лежав, і взяла обі його руки.

— Ти мій, коли ти любиш мене. Розумієш, мій любий?
Приїдеш до дому о шестій годині, і нехай дієть ся що хоче
— навіть нехай цілий Ля-Саль-стріт вигорить до тла, а з ним
усі міліони кірців твоєї пшениці, — нехай дієть ся що хоче,
ти не покинеш мене і не будеш ні про що иньше думати, лиш
про мене. Я тобі про се не буду більше споминати, не буду
більше про се говорити. Але ти повинен, коли мене любиш, цілий
сей вечер присьвятити мені. Розумієш, мій дорогий, що я хочу ска-

зати? Коли любиш мене... Ні, ні, ні... не говорю нічого, ми про се не будемо більше говорити... Прошу, не говори ні слова. Я не хочу, щоб ти обіцював, зобов'язував ся. Нічого подібного я не хочу. Ти чув, що я сказала, і сього досить. Тепер будемо говорити про щось иньше. До речі, ти бачив м-ра Креслера?

— Ні — сказав він. — Я не бачив Чарлі вже в місяць. Не знаю, що в ним діється.

— Він, здається, слабкий — сказала Льора. — Я сими днями стрітила м-с Креслерову, вона дуже турбується за нього.

— Що таке з Чарлі?

— Вона сама не знає. Він не так слабкий, щоб лежав у ліжку, але не може, або не хоче їздити до міста за своїми ділами. Вона каже, що він худіє з кожним днем. Він запевняє її, що здоров, але м-с Креслерова боїть ся, що він може таки поважно слабкий.

— А що, як би ми поїхали до них сьогодні? — сказав Джелвін. — Хочеш? Я його не бачив уже в місяць. Або телефонуй до них, щоб вони приїхали до нас обідати. Адже Чарлі старий мій приятель. Коли ми приїхали до Чикаго, ми цілі дні проводили з ним. Поїдемо до нього сьогодні і я постараю ся розвеселити його.

— Ні, — рішучо сказала Льора. — Кертис, ти повинен відпочити хоч один день на тиждень. Лежи і старай ся заснути. Я поїду до них завтра.

— Ну, добре, — згодив ся він. — Думаю, що мені справді треба заснути, коли се можливе. До того Сем має приїхати вині о п'ятій годині. Він привезе з собою коліярів, у нас багато роботи. Так, здається, ліпше заснути, поки вони прийдуть, коли се можливе. І ось що, Льоро — додав він беручи її за руку — се вже остатні зусилля. Ще місяць — найбільше шість неділь — і я повзбуду ся свого кутка, а тоді, голубко, ми поїдемо з тобою куди хочеш — куди хочеш, і живемо щасливо до кінця життя... до кінця життя, моя голубко. Прощай. Тепер, здається, засну.

Вона поправила подушки під його головою, старанно спустила стори на вікна і вийшла, замикаючи за собою тихо двері. Пів години потім вона зайшла подивити ся, що він робить. Він справді спав. Вона постояла серед кімнати і вийшла так само тихо, як і ввійшла. Сльози дрожали в її очах.

Льора не їздила до Креслерів ані на другий день, ані на слідуючий за ним. Три дні не виходила з дому. Аж у четвер зателефонувала до м-с Креслерової.

— Як живете і як маєть ся м-р Креслер? — запитала вона.
— Коли позволите, приїду до вас на сніданє.

— Чарлі все ще в тїм самім стані — відповів голос м-с Креслерової. — Я думаю, що він бідака просто перепрацював ся. Приїдьте і розвеселїть його. Коли приїдете, а мене не буде дома — се нічого, поводить ся так як дома. Я мушу поїхати до міста. А ви приїзджайте скорше і забавляйте ся в Чарлі. Як проживає ваш муж, Льоро, дитино моя?

— О, Кертіс здоров, — відповіла Льора. — Лиш деколи буває прибитий.

— Се зрозуміле. Слава Богу, дитино; але що ви будете робите в такою купою гроший? Мені говорили, що Дже за остатні три чи чотири місяці нагарбав мільони. Минулого тиждня сказав мені один пан, що його корнер найбільше діло, яке коли будь існувало на чикагській біржі. Ну, прощайте, Льоро, приїзджайте скорше. За сніданєм побачимо ся. Чарлі тут. Клавяю ся.

Годину опісля Льорина карета задержала ся перед домою Креслерів. Льора веліла візникови приїхати по неї за три години і швидко побігла на рундук. Двері не були замкнені і вона ввійшла просто без усяких церемоній.

— М-р Креслерова! — крикнула вона в передпокою, стягаючи рукавички. — М-с Креслерова! Керрі, ви ще не поїхали? Покоївка виглянула з плятформи на другім поверсі.

— М-с Креслерова відїхала, м-с Дждвін, — сказала вона. Вона просила вас почекати, вона поверне коло дванацятої.

Льора кивнула головою і зняла капелюх перед зеркалом у передпокою, стягнула рукавички, зложила свою вуальку і положила її в мішочок. Потім перейшла в „бібліотеку“, маленьку кімнатку, де м-с Креслерова держала твори поетів.

На превелике диво Льори в кімнаті, відвернувши ся до неї спиною, сидів Креслер.

— А я навіть не знала, що ви тут, м-р Креслер, — сказала Льора, наближаючи ся до нього.

Вона положила руки на його плечі. Але Креслер був мертвий. Коли Льора доторкнула ся до нього, його голова впала на плечі. На виску саме перед вухом чорніла ся кругла ранка від кулі.

[Конець буде].

Австрійська соціяльна демократія супротив італійської ірреденти.

В тій частині Італії, яка в свій час не встигла вибитися з-під австрійського панування і з'єдинитися з італійським королівством, проявляється не віднині ірредентистичний рух, якого метою відірвати італійську територію (країна над Адріатичним морем з містом Трієстом і полудневий Тироль) від Австрії і з'єдинити її з італійською державою. Рух сей, у своїй суті зовсім природний і оправданий навіть тоді, коли-б італійський народ у Австрії мав усі національні права на своїй території, — бо ніякий народ не хоче, аби його ділили політичними кордонами, — знаходить тим більше оправданє у теперішнім положеню італійського народу в Австрії, який завдяки історичному поділові на коронні краї не має на своїй землі не тільки політичної автономії, але навіть національних прав, записаних на папері XIX. артикулом австрійської конституції усім народам, так що за кожний національний постулат мусить зводити завзяту боротьбу (пр. завзята, навіть кровю освячена, але все таки доси безуспішна боротьба за заложенє італійського університету в Трієсті). І лиш одно могло-б перепинити той ірредентистичний рух, те, завдяки чому неможливий авальотичний рух у швайцарських кантонах з італійським населенєм: висша, свобіднійша форма політичної організації, бо ніхто не захоче стремити до національної єдності під кнутом. Але щоб австрійська держава дала своїм італійським горожанам вишу, свобіднійшу форму політичної організації, як у італійським королівстві, на се в найближшій будучности не може бути ніяких надій; а що австрійське правительство не заспокоює навіть мінімальних національних жадань Італійців, то й не диво, що ірре-

дентистичний рух росте, а знаходячи матеріальну і моральну підмогу в Італійців із королівства, непокоїть дипломатичні круги обох держав.

Та не тільки дипломати в чинній ц. к. австрійській і королівській італійській службі, але й дипломати соціально-демократичних „держав будучности“ — заряди австрійської, угорської й італійської соціально-демократичних партій занепокоїли ся тим рухом, і аби вазначити своє становище в тій справі, скликали до Трієсту на 21 і 22 мая с. р. спільну конференцію, яка складала ся зі спільних засідань делегатів зарядів і парламентарних фракцій згаданих партій і з народніх зборів ¹⁾.

На народніх зборах, на яких усі бесідники заявили ся за сповненєм національних італійських жадань у границях Австрії, замінтіші промови виголосили: головний референт австрійського партійного заряду Піттоні, Ляццаріні і др. Віктор Адлер.

Піттоні заявивши, що „живемо політично в Австрії, але в сфері культури й соціалістичної думки живемо спільно з нашими товаришами в Італії, ділимо з ними радість і смуток“, всловив погляд, що італійська територія під австрійським панованєм звязана економічно з альпейськими країнами і тому відірвати її від Австрії неможливо. Але за те австрійська соціяльна демократія має у своїй програмі все, чого потребує італійський нарід як нація.

Ляццаріні є „принціпіяльним ірредентистом, хоч не в буржуазійнім значіню. Одначе як максімальна програма ірредентизм оправданий; жадаємо його не тільки для Італії, але для всіх народів“ ²⁾. Йому у відповідь др. В. Адлер заявив між иньшим: „Можна Австрію так мало любити, як ми всі, одначе пролетаріят Австрії не може жити з самих бажань розбитя її. Робимо політику не для Австрії, але для робітників, яких економічний і культурний розвиток потребує державних рам і які зовсім не повинні бути засуджені на загладу серед теперішніх австрійських згарищ. Для того хочемо з Австрії Габсбургів зробити Австрію народів“ ³⁾.

Вкінці ухвалено на зборах одноголосно таку резолюцію: „Італійські соціялісти з країн над Адрійським морем і з Триденту заявляють, що тільки в парламентарній групі австрійської со-

¹⁾ Всі інформації про конференцію взяті з краківськво „Naprzód-a“, чч. 137, 140 і 147.

²⁾ Дословний цитат з „Naprzód-a“ ч. 147.

³⁾ Дословний цитат з „Naprzód-a“ чч. 147 і 140.

ціальної демократії знаходили все найсильнішу оборону прав італійського народу і свободи против надужитъ правительства, австрійської камаріллі і поліційного гнету; італійські соціалісти в Австрії завдячують товаришам послам иньших народностей, особливо-ж тов. Еленбогенови, що могли вибороти собі у властей пошану для свободи преси, слова, зборів і товариств; італійські робітники в Австрії завдячують підмозі товаришів иньших народностей значну часть своїх здобутків у політичній організації і фаховій боротьбі“.

На засіданю делегатів зарядів і парламентарних фракцій прийнято знов отсю резолюцію: „Згідно з рефератом тов. Піттоні конференція заявляє, що як перед тим, так і тепер обовязок пролетаріату обох держав, Австро-Угорщини й Італії, вести невтомну боротьбу против усіх мілітарних жадань і против усіх воєнних заборчих забаганок. З огляду на те, що австрійська соціальна демократія стремить до запевненя всім народам свободи розвитку, признає вона по думці бернєнської програми оправданим стремління до автономії Триденту. Признає також культурні жаданя Італійців і всіх народностей, особливо-ж жаданє заложеня італійського університету. Дипломатичним інтригам і династичним амбіціям по австрійським та італійським боці протиставить соціальна демократія солідарність пролетаріату італійського і всіх народів Австро-Угорщини“.

Найперше годі не звернути уваги на те ідолопоклонство перед послами, яке віє з резолюції прийнятої на зборах. Огже послам треба завдячувати все, а та маса, що зводить щоденну боротьбу за свої права, та маса, яку переслідують, замикають і стріляють при всякій нагоді, та маса не значить нічого, хіба стільки, що вибирає посла. Се основна риса цілої соціальної демократії, якої провідники хотіли би сцентралізувати в своїх руках усю власть, усю ініціативу в робітницькім руху, лишаючи для маси тільки сліпий послух своїм наказам, головно-ж голосованє на партійних кандидатів, вбиваючи таким чином усю самостійність, усю енергію, всю революційність маси.

Вертаючи до конкретних результатів конференції, із промов і резолюцій можна виловити отсі конкретні точки: 1) Австрійська соціальна демократія противна відірваню італійської території від Австрії і прилученю її до Італії, бо економічні інтереси тої території звязані з альпейськими країнами, а за те 2) признає Італій-

пям в рамках Австрії у своїй програмі все, чого їм потрібно до їх національного розвитку. 3) Австрійська соціальна демократія хоче „з Австрії Габсбургів зробити Австрію народів“, значить, хоче здійснити свою мінімальну програму (т. є. демократичний устрій держави і робітницьке законодавство) в державних рамках Австрії, з чого консеквентно виходить, що як у сїм випадку, так і у всіх інших противила ся б відірваню від Австрії німецької, польської, української, полуднево-славянської території в ціли національного з'єднання Німеччини, Польщі, України, полудневих Славян. Чи також здійснене максимальної програми (т. є. соціалізму) представляє собі австрійська соціальна демократія в державних рамках Австрії, не знати ясно, хоч консеквентність вимагала-б потвердження сього питання; зрештою се питання на сей раз нас не обходить, тим більше, що коли взяти під увагу ідейні стремління серед сучасної соціальної демократії, то її максимальну програму годі брати на серію.

І так ми спрецізували висше ті конкретні результати, які дала трієстенська конференція. Важні вони не так самі про себе, — бо ті рїчи, які австрійська соціальна демократія обіцює Італійцям у своїй мінімальній програмі, здійснені вже давно б у ружуазійними правительствами Швайцарії, Англії, Злучених Держав Північної Америки; але коли порівнати їх з іншими програмовими енуціяціями соціальної демократії, то дадуть вони характеристичний образ тої дісгармонії між принципіальними енуціяціями соціальної демократії і приміненем їм у конкретних випадках, тої путанини у національнім питаню, що впливає з державно-централістичних тенденцій соціальної демократії, одним словом тої „подвійної бухгалтерії“, при якій сучасна соціальна демократія в своїй сути не є партією соціалістичною, тільки буржуазійно-демократичною партією соціальної реформи.

І так міжнародній соціально-демократичній конгрес у Лондонї 1896 р. в окремії резолюції, ухваленій з приводу піднятої польською делегацією справи відбудованя Польщі, признає повне право для всіх націй рїшати самим про себе (das Selbstbestimmungsrecht), — а соціально-демократична конференція в Трієсті відмовляє того права італійському населеню Австрії на випадок, коли-б воно хотїло з'єдинити ся з Італією. Про національну програму австрійської соціальної демократії, прийняту на з'їзді в Берні мо-

равським 1899 р. не згадую, бо вона відносить ся до спільного пожиття народів у межах Австрії, але й вона в своїй сути признає народам те саме, що резолюція льондонського конгресу, і на неї покликав ся на 9-ім з'їзді польської соціально-демократичної партії в Кракові в осени 1904 р. д. Микола Гацкевич, промовляючи за відбудованєм Польщі¹⁾.

Що-ж до теоретиків соціальної демократії, то міг Маркс хотіти національного з'єднання Німеччини; міг Енгельс говорити, що сам капіталізм веде до з'єднання кожної нації в окрему державу і що таке з'єднання конечне для диктатури пролетаріату; можна покликувати ся на Маркса, Енгельса, Лібкнехта і т. д. в справі відбудованя Польщі, — але иньшим разом можна знов на підставі теорій тих самих людей жадати, аби пр. Італійці були вірні Австрії і ждали терпливо, аж австрійська соціальна демократія здійснить свою мінімальну програму і дасть їм їх національні права в рамках Австрії...

Що до аргументу про спільність економічних інтересів італійської території в Австрії і альпійських країн, то велика шкода, що італійська соціальна демократія не має свого Дашинського, який на 9-ім з'їзді польської соціально-демократичної партії в Кракові в осени 1905 р., відповідаючи на закид, що економічний розвиток пре не до відбудованя Польщі, тільки до злуки її з Росією, відповів:

„Піднесено тут один на перший вид дуже марксіський аргумент: що економічні відносини против нас, — не правительства російське, пруське і австрійське, тільки економічні відносини, які собі так ходять по світі, отже не можемо на се нічого поради. Коли-б Маркс чув такі виводи, то вирік ся-б таких ніби своїх учеників. Як же се? Що сербські свинопаси мають незалежне державне істнованє, що існують такі держави, як Черногора, Румунія, як Австрія, — то економічні відносини того вимагають, а ми маємо „пеха“, бо не маємо протекції у економічних відносин?“²⁾.

Полаючи різні аргументи соціально-демократичних письменників і ораторів, не беремо їх іще за свої, а наводимо їх для вказаня неконсеквентности серед самої соц. демократії.

Вертаючи до теми, звернемо дальше увагу на той характеристичний факт, що частиною тої самої австрійської соціальної

¹⁾ „Naprząd“ 1904 р., ч. 304.

²⁾ „Naprząd“ 1904 р., ч. 305.

демократії, яка на конференції в Трієсті заявила ся против з'єднання австрійських Італійців в Італією, є польська соціально-демократична партія Галичини і Шлеска, яка на згаданім 9-ім конгресі в Кракові в осени 1904 р. солідаризувала ся з Р. Р. С. (Polska Partya Socyjalistyczna) у російській Польщі, акцентуючи тим самим програму Р. Р. С., в якій найблизшим національно-політичним постулатом є відбудованє Польщі. А що під відбудованєм Польщі треба розуміти з'єдиненє всіх польських земель в один державний організм, то воно неможливе без відірвання австрійської Польщі від Австрії. Таким чином польська соціально-демократія в Австрії в принципі являєть ся ірредентистичною партією, при чім її ірредентизм не єть максимальною програмою, тільки мінімальною, бо відбудованє Польщі в програмі Р. Р. С. являєть ся найблизшим національним постулатом у теперішнім, капіталістичнім устрою. І коли „Naprzód“, передаючи зміст промови Ляццаріні, завважує: „Ірредентизм як максимальна програма оправданий; жадаємо його не тільки для Італії, але для всіх народів“, — то се вже „подвійна бухгалтерія“ редакції „Naprzód-a“ і польської соціальної демократії в Австрії, яка, дозволяючи ласкаво иншим народам на ірредентизм у максимальній програмі, сама вважає своєю найблизшою національно-політичною задачею відірвати польські землі від Австрії, Німеччини й Росії і з'єдинити їх у незалежний державний організм, отже культивує ірредентизм як мінімальну програму.

І так бачимо, що та сама австрійська соціально-демократія однакові квестії на границях австрійсько-італійській і австрійсько-російській рішає зовсім неоднаково, і коли італійський ірредентизм осуджує, то против польського ірредентизму не то що нічого не має, але навіть жидівський пролетаріят Галичини заставляє культивувати польський ірредентизм, не одобряючи заложеня жидівської соціально-демократичної партії в Галичині і наказуючи соціальним демократам Жидам у Галичині належати до польської соціально-демократичної партії¹⁾.

Може стріне нас закид, що ми не повинні лучити разом ірредентизму польського й італійського, бо польський ірредентизм не такий саме актуальний, як італійський, — але на нашу думку справи се зовсім не зміняє, і коли польська соціально-демократична партія порішила в принципі сю квестію, то ми в праві трактувати

¹⁾ Про сю справу подамо незабаром окрему статю.

її так, як се власне робимо. Не ходить о те, що щось дість ся нині, а щось може діяти ся аж завтра, тільки о те, що в данім випадку дана партія буде поступати так, а не инакше.

І тому констатуємо в кінці, що в принципі й українська соціяльна демократія в Австрії була-б ірредентистичною, коли-б у її програмі квестія самостійної України була так само вияснена, як вияснено квестію самостійної Польщі в програмі Р. Р. S. Та сего доси не зроблено і з заяви делегата української соціяльної демократії д. Миколи Ганкевича на австрійськім соціяльно-демократичнім конгресі в Берні моравськім 1899 р. і з неясних енуціяцій українських студентів — соціяльних-демократів у „Молодій Україні“ годі знати, чи самостійна Україна для української соціяльної демократії постулят мінімальної, чи максимальної програми. Тільки з книжки д. Юліяна Бачинського п. н. „Україна Ingredienta“ виходило би, що самостійна Україна, се постулят мінімальної програми і що тим самим українська соціяльна демократія культивує український ірредентизм; але енуціяції одного чоловіка, тай то з часу, коли українська соціяльна демократія в Галичині ще зовсім не існувала, годі надавати партійний характер.

Обговоривши становище австрійської соціяльної демократії супротив італійської ірреденти, вияснимо в кінці наше становище в тій і подібних справах. Підставою суспільної організації повинна бути добровільна умова, і коли якась одиниця чи група не хоче в даній організації дальше оставати, ніхто не має права силувати її до того, тим більше не має до сього права, коли та одиниця чи група не належить до даної організації добровільно, як пр. Італійці до Австрії. Коли-ж би справді вибухла війна між Австрією й Італією, то перед пролетаріатом і в Австрії і в Італії, коли-б він був справді свідомий своєї задачі, отворилась би далеко більша праця, як берегти границь Австрії. Користаючи з ослаблення державної влади він міг би попробувати здійснити великі ідеали свободи, рівности і братерства.

Але се далека історія, особливо далека для соціяльної демократії...

Михайло Лозинський.

На переломі.

(Далі).

VI.

Перед нами розвернула ся картина невпинного процесу перетворення економічних підвалин Росії, і то процесу, що йде останніми роками шаленим темпом.

Що-ж варт тоді ваш історичний матеріалізм? — питає не один скептик. — Адже-ж самі бачите: економічні підвалини Росії цілком перетворили ся, а царизм як стояв непохитним велетнем, так і досі стоїть. Чом же не міняєть ся ваша суспільна „надбудова“ відповідно до зміни її економічних підвалин?

Я в праві сподіватись, що сей закнд, коли мені хто й зробить, то зробить не щиро, виключно хіба в полемічних цілях. Аджеж про „непохитність“ самодержавя ніхто, ані навіть сам цар, за винятком хіба Победоносцева, зараз не марить. Яка тут справді „непохитність“, коли представник сеї непохитности, самодержавний цар всеї Росії, заходивсь свій трон стопами виборних від народу підпирати, коли він у розпуці навіть за револьвера хапаєть ся?

Ні, таким аргументам зараз навіть школярі російських середних шкіл не вірають уже. Колись непохитний царський трон тепер тріщить і валить ся, і кожному ясно, що дньом раніше чи дньом пізніше, а він утопить ся в тім морі народньої крови, що заляло цілу Росію від Манджурії аж по Петербург, Варшаву і Баку. Рано чи пізно, а потворна людодержна машина завалить ся і крівавеве народне море розміє і знищить саме „гадюче кодрло...“

Рано чи пізно! А кожен, хто пильно приглядаєть ся, що дієть ся зараз у державі царів, як іде там житя, з певністю може

сказати: дні єї вже наступили! Наступили дні, в які „заговорять“ не лиш „і Дніпро і гори“, а ціла царська держава. І перший голос сеї змученої, затоптаної царським брутальним чоботом, приспаної попівськими брехнями, непереможної нової Росії ми вже чули 22 (9) січня, вже й „кров сторіками текла у синєє море“.

А все-ж машина самодержавної бюрократії спокійно „працює“ і гори паперових наказів та „циркулярів“ по інерції переходять в канцелярії в канцелярію, кружляють по цілій державі.

Варт зупинити ся над тим, яким то чином самодержавна азіятщина зуміла так пристосувати ся до тих економічних підвалин, які нищили по всіх иньших країнах абсолютизм, нищили тоді, коли економічні підвалини були далеко менче перетворені, коли сили капіталізму були значно менші? Се питання само по собі надзвичайно цікаве, та вяснення його не входить безпосередно в моє завдання. А все-ж хоч побіжно я мушу зупинити ся над ним і хоч загальними рисами накреслити бодай контур взаїмних відносин абсолютизму і капіталізму в Росії в їх цілому, щоб читач міг лекше розбирати ся в окремих фактах із сих відносин.

В свій час, власне після безславної савастопольської науки, російський абсолютизм знайшов у собі стільки вродового розуму, що став на дорогу ступневого самознищення, яким пішли колись королі англійські. Се робило ся з тим наміром, що, мовляв, хоч абсолютизм і пропаде, та за те ми, колись самодержавні, не пропадем. Приклади Кароля I. та Людовіка XVI. яскраво доводили, що з стіхіями не справитись жадними самодержавними силами і певне єї приклади навчили Олександра II. поділити ся з своїм зарозумілим дворянством такими мудрими словами: „Мусимо дати волю зверху, бо все одно візьмуть її самі знизу“. Звичайно що кожен добре зрозумів, що воно значить „воля взята з низу“. Олександр II. зрадив самодержавну ідею, бо зрозумів, що бувають часи, коли навіть за самодержавну ідею доводить ся проливати кров. Олександр II. не був Дон-Кіхотом, він хотів жити і царювати. І він справді лишив ся царем, тільки вже не над середньовічними васалами-панами, а над купцями, капіталістами. І хоч він, як і його наступники, і далі величають по старій пам'яті дворянство „опорою трона“ та кидають сьому дворянству недоїдки з стола дійсних панів країни, золотих промислових калиток, — то се була з початку може й несвідомо ще помилка вєтпчання по інерції,

а де-далі, то для всіх ставало ясно, що се самі слова, без усякого змісту і значіння, звичайна урядова брехенька. Цілком певно, що Олександр II., який увільненням крепаків розчистив шлях від середньовічного хламу для зросту капіталізму, не сподівався зовсім, що ті Колушаєви і Разуваєви, для яких користи він не пожалував навіть свого родовитого дворянства, що всі ці золоті калитки стануть такими певдячними і зухвалими, що самі протягнуть колісь свою купецьку руку до самодержавного скипетру. Він не знав того, що золото не пам'ятає про кого иньшого, лише про самого себе, він не знав, що золото не розуміє, що воно таке за штука на сьвітї вдячність, що для нього є тільки одно єдине зрозуміле понятє, се користь.

Російське купецтво пішло швидко новими шляхами в гору і швидко стало з безправного — самодержавним. Російський уряд мусів стати його вірним слугою, щоб тільки всемільне купецтво мовчало і дозволяло хазяйнувати над другими верствами російського народу. І купецтво до останніх часів всемілостивійше се дозволяло, дозволяло фактичного свого служку, російського самодержця, фіктивно величати і своїм паном.

За се російське самодержавє мусіло поставити інтереси золотих калиток превише всього земного. Воно з вірністю ланцюхового пса люто кидалось на кожного, хто тим чи иньшим способом пробував не дати проковтнути себе ненажерним калиткам, і в першу чергу, розуміть ся, на пролетаріят. Се завдання обороняти спеціально російські золоті калитки, хоч би і від закордонних таких же калиток, було єдиним річевим аргументом за *raison d'être* самодержавя. Та біда самодержавя, а щастє широких мас у тім, що з розвитком продукційних сил Росії, зі сповненням її з рештою капіталістичного сьвіта в одну цілість така оборона спеціфічно російської калитки тратить усе своє значінне, бо ся штучна оборона стає дуже дорого обходитись самим калиткам власне тим, що за свою штучність вимагає дуже великих видатків, а крім того своїм гнітом на всі иньші верстви народу, штучним висмокуванням останнього гроша з кишені своїх підданих другою рукою руйнує тим самим і добробут самих російських калиток, бо не дає зростати потрібному для дальшого розвитку капіталізму внутрішньому ринкови. І се все змушує самих російських капіталістів подумати про те, що вони-ж уже не діти, що вони своїми природними силами да-

леко лекше, краще і дешевшою ціною зуміють справити ся з своїм ляхом.

А тим часом, протягом останніх десятиліть з ростом сих нових для самодержавя функцій значно змінила ся ціла організація потрібна для їх виконання. Виросла невидана досі ніде бюрократична армія, яка вела перед цілого життя держави і мала на обовязку оберігати інтереси капіталістів, а поруч з нею, як її прислужниця, а разом і виконавча сила — мілітарна армія, яка зросла також до невиданих ще ніде розмірів. Сею останньою самодержавна бюрократія послугувала ся в двох напрямках: проти ворогів внутрішніх і виїшніх. Ворогом виїшнім уважало ся кожного того, хто посягав на ті ринки, на яких хотіли запанувати російські капіталісти. До ворогів внутрішніх, крім природних ворогів капіталістів — пролетаріату — залічено також і всіх ворогів самодержавної бюрократії¹⁾. А тим часом зі зростом розвитку продукційних сил Росії, в міру того, як росла сила капіталістів, витворювалась і нова ворожа їм пролетарська сила. Самодержавна бюрократія в запальній боротьбі з сим ворогом капіталістів зуміла просвітити клясову свідомість пролетаріїв на стільки, що російський пролетаріат став організувати ся в політичну партію і в наші часи став такою суспільною силою, з якою не рахуватись годі. Самодержавний режим змушений був визнати, що він не в силі зломити собою ворога капіталістів, і навпаки, побачивши в робітництві свіжу могутню силу, він спробував зрадити капіталістів, як колись зрадив дідичів, і увійти у спілку з робітниками. „Зубатовишна“ і її безславний кінець довів російським самодержцям, що першим пунктом спілкової умови з робітниками може бути лише смерть абсолютизму. І самодержавці, як та побита собака, знов вернули ся до капіталістів, як до свого хазяїна. Однак в наші трівожні дні капіталісти щось дуже холодно, а як де, то й грубою лайкою здібають безрадних „самодержців“, що вже не вміють самі вдержати ся на власних ногах, бо не можуть знайти твердого ґрунту.

І справді коли царська внутрішня політика може шукати ще вірности в золотих калитках, то вони-ж являють ся і тим останнім

¹⁾ В наші часи російська бюрократія дійшла до справжнього самовладства. Цар не має навіть і тіни якоїсь сили. Все робить ся по волі і наказу верхньої бюрократичної кліки.

пристановищем на силу і значінне якого ще сяк-так можна було-б покласти ся самодержавю. Та ба! Калитки починають розуміти, що з сим безглуздим самодержавем тільки більшого клопоту набереш ся, ніж користи з нього видобудеш. Адже-ж уся ся японська катастрофа викликана не ким иньшим, як сим божевільним урядом не лиш на своє безголова, а й на їх купецьке. Яка-ж тут порука, що слідом за сею не наступить і слідуюча така-ж, коли не гірша? Та вже й наступає. Грізною марою вже нависло над державою цілковите банкрутство. А хіба банкрутство держави не підриже в корені самого російського капіталізму? Ні, російські калитки починають розуміти, що пора вже перестати грати в жмурки і стати отверто і прилюдно „честь честью“ російськими самодержцями, як воно фактично вже давно стало ся.

Абсолютнам у купцях не може знайти певної „опори трону“. Такою опорою трону могла-б бути лише поземельна аристократія, аграрії. Та що-ж, коли їх політична сила така мізерна, що самодержаве бачить, що сей спільник і гроша мідного не варт. 44 роки пройшли з часу фактичного розриву абсолютизму з аграріями. Весь сей час капіталізм невпинно зростав і набрав що раз більшого політичного значіння, зміцнював свої сили, і весь сей час аграрії вели пужденне, жебрацьке політичне жите і за сей час відучили ся говорити гордовитим шляхетським голосом, а цілком присвоїли жебрацькі манери. Чи-ж може ся пікчемна верства російського суспільства стати знов опорою трону, як то було колись за тих „добрих, старих часів“?

Ні й ні!

Лишаєть ся один єдиний ратунок для самодержавя — се за-грати на реакційних струнах та стремліннях дрібного селянства. Та купити його можна лише ціною обезземелення всіх дідичів і самого самодержця в першу голову, а у нього-ж то бідного 8,000.000 десяти сьвятої землиці! Дорога се ціна і небезпечний се спосіб. Та все-ж мусимо визнати, що се єдиний зараз раціональний спосіб ратунку самодержавя. Поділом панської землі поміж селянами цар би, здаєть ся, зміг знайти досить міцну підпору в селянстві. Та біда тут у тім, що й селяни як „опора трону“ вимагали-б демократичного перестрою суспільства; біда і в тім, що такий переділ землі розчистив би шлях і для капіталістичної господарки і під животворним впливом індустриального розвитку пролетаризація селянства пішла-б далеко швидшим темпом, ніж ішла досі, а проле-

таріят несе смерть самодержавю. Все-ж сии шляхом російське самодержавє могло-б ще на якийсь час протягти свою агонію, могло-б віддалити неминучу його руїну. Та сподівати ся сього кроку від самодержавя, се значить гадати, що і абсолютизм може щось забути, може чомусь навчитись. Ми-ж знаємо, що таких гріхів за абсолютизмом ніколи не волило ся. Ми знаємо, що кожна революція монархами вважала ся лише за простий бунт, і вони для боротьби з революцією вживали тих самих способів, що і для боротьби з „бунтом“. Переконати-ж їх, що се революція, часто буває в силі лише гільотина, яку для них вибудовує зреволюціонізований народ, рідко які иньші, меньш дошкульні засоби. Від засліпленої російської бюрократії, як і від напів божевільного Миколи Кревожадного було-б смішно сподівати ся такого серйозного і ясного розуміння важности політичної сучасної хвилі.

Руїна самодержавя під напором революційних сил народу і в першу чергу сил пролетаріату неминуча.

Щоб читач міг перевіритись сам на житєвих фактах у тому, що російський абсолютизм, занедбавши свою природу піднору — високородну феодальну шляхту — протягом останніх десятиліть тратив що раз то більше співчутя своєю внутрішню фінансовою політикою, а за останні роки і виїшньою, у золотих мішків, яким служив в міру свого розуміння, щоб виказати се, мушу навести хоч де-кілька яскравіших фактів. Шукати-ж їх недовго. Кожен факт з фінансово-державних операцій аж надто бє в очи тим противенством інтересів справжніх житєвих капіталістів, якими вже давно стали російські капіталісти, інтересам самодержавної бюрократії, що доконує сих операцій навіть тоді, коли гадає, що доконує сього в інтересах самих капіталістів!

На 1905 рік державна розпись сподіваєть ся доходів на суму 1.979,755.618 карбованців. Се значить, що бідна країна, яка може похвалити ся хронічним недоїданням широких народніх мас та справжніми голодовками, мусить знести до розпорядку самодурної бюрократії мало не 2 мільярди карбованців.

Як се мусить обезсилити покупу здібність населення, а тим самим ще зменьшити той рипок, на якому і так уже дуже залежуют ся товари російських капіталістів!

Наслідки такої розписі відомі добре всім. Вони виявляють ся в продажі коний, худоби і иньшого реманенту, недоїданням, голо-

дуванням, довгами, „недоїмками“ і врешті що раз більшою і ширшою руїною селянства.

А до цього додати треба ще й певність у тому, що гроші сї підуть на різні божевільні примхи самодержавя, от хоч би такі, як російсько-японська війна! Та з сими і не криється самодержавна бюрократія. Вона тільки обережно оминає в „державній розписі“ сей дразливий пункт.

„В предкладену Вашому Імператорському Величеству розпись не ввійшли видатки на продовження війни з Японією. Докладне справоздання про всі видатки, які зроблено на війну, і про засоби, якими їх покрито, буде в свій час виложене в справозданню державного контролю“.

Для чого справді квапити ся з такими дрібницями! На всьо прийде свій час! Кого там справді може дуже обходити в Росії, що за один 1904 рік державний довг зріс більше ніж на 600 мільонів карбованців в додаток до колишніх 6 мільярдів одних закордонних довгів?! Кого там так дуже може обходити те, що обіг золота в державі зменьшив ся на 100 мільонів карбованців, а паперових грошей збільшив ся на 250! Чи-ж російський підданий не мусить дякувати турботливу бюрократію за те, що золото не буде йому більше так немилосердно дерти кишені?!

За те кожен російський горожанин з радістю довідаєть ся, що в 1905 році міністерство внутрішніх справ одержить 108 мільонів карбованців, а на самих „особь царской фамилии“, чи по термінології о. Гапона на „гадюче кодро“ — 16 мільонів карбованців. Не без здивовання російський горожанин довідаєть ся, як то дешево йому в сїм році обійдеться ся „окремиї корпус жандармів“, всього на всього 5½ мільонів! Розумієть ся, що сюди не входять ті величезні суми, які обовязково видають ся на поліцію і жандармерію містами, земствами та сільськими громадами.

Та все-ж можемо бути певні, що при читанню сеї державної розписі не один капіталіст тяженько зітхнув, що мимо його кишені пролетіли такі величезні суми, бо-ж при добрім „правопорядку, як у людий“ вони-б не минули її!

Як висмоктують ся гроші з широких народніх мас, чим у корені самім підривуєть ся зріст внутрішнього ринку — се можна бачити хоч би от із сих даних. В 1885 році безпосередні податки виносили 100 мільонів, а тепер, в 1905 р. 139 мільонів, тоді як загальна сума доходів за той же час зросла з 764 міль. на 1.977

мільонів карбованців. Як бачимо, безпосередні податки в зрості державного бюджету не відграють ані найменшої ролі.

Коли-ж порівняємо посередні податки з тих же самих дат, то побачимо, що вони за тих 20 літ зросли більш ніж на 100%! А власне з 362,529.829 карб. 1885 р. на 758,500.920 в 1905 р. себ-то побільшили ся на 395,971.091 карб., і тепер виносять 42% цілого державного бюджету.

Не мішає завважити, що за сей же час доконано одну з найбільш характерних „реформ“, реформ типових для самодержавя. Притягнуто до плати податків і заможні, багатіші верстви. Притягнуто, розуміть ся, на папері, а не на ділі. Так напр. заведено квартирний податок, який виносить цілих... 4 міль. карбованців! Та звідси треба відкинути ще добру половину на організацію збирання сього податку, та додати, що всім тягарем своїм він падає якраз на незаможні верстви. Але верхом спритного фокуса треба визнати промисловий податок. Він дає цілих 68 міль. карб. Се офіційально. А неофіційально на той же самий промисел видаєть ся, як правило, по кількасот мільонів річно в формі різних по-зичок, запомог, казенних замовлень і т. и.

А найкраще приглянути ся до такого факту, як будівля манджурської залізничної лінії. Будував її російський уряд очевидно в цілях прислужити ся своїм золотим калиткам, дати їм спромогу завоювати новий ринок для своїх товарів. Залізниця ся (коло 2.400 верст) обійшла ся урядови в 354—365 міль. карб. (Справоздань будівничча комісія так і доси не подала, а гроші, можна сказати, зникли кудись без сліду), або від 147 до 152 тисячі карб. на верству. Коли поміркуюмо, що далеко важча будівля сибірської залізниці обійшла ся по 85 тис. карб., при чому в свою чергу була вибудувана дуже „дорогою“ ціною, то воно аж надто цікаво-б було переглянути манджурські рахунки... Та ба! Мало що кому цікавому вуває?

У всякому разі затрата 360 міль. карб. у Манджурії, мільонів здертих з внутрішнього ринку на те, щоб доставити можливість капіталістам стягати їх десь у далекій будучині з Манджурії — се дуже не купецький рахунок. А ті наслідки, які дала ся залізниця — Порт Артур, Ляоян, Мукден і поки що два мільярди карбованців і ще й далі не видно кінця-краю сим видаткам, — се занадто вже дорога ціна за послуги самодержавя капіталістам. Та й послуги ті виявляють ся тепер хиба в тому, що наймогутнійші ка-

піталістичні заклади стають, бо робітники розпочинають страйки не лиш економічні, а й політичні. Звичайно, що миролюбивим капіталістам такий уряд стає чим раз більше не до смаку і вони мусять подумати про заміну його парляментарним, при якому в їх руки безпосередно попаде вся влада і вони самі напевне зуміють далеко краще подбати про свої інтереси, ніж се робить за них безглузде самодержавя.

Тим більше мусять додумати ся до сеї простої думки російські капіталісти, що се безладне халяйнування стало останнім словом бюрократичної мудрости і виведене давно в принцип, який до наших днів незмінно переводить ся в жите. Ще міністер фінансів І. Вишнеградський винайшов певний спосіб такого „принципйального“ халяйнування. Суть його полягає в тому, щоб забезпечити спокійний хід державної машини в неспокійні роки, як от роки крізісів, то що. Ми справді бачимо, що у всіх західно-європейських країнах, де державний бюджет підлягає справжньому контролю, крізіси дають себе відчуті дефіцитами. Так наприклад під час останнього крізісу ми бачили, що дефіцити у французькій розписі все зростають із самого початку крізісу в 1900 року. З 1901 р. починаєть ся теж саме і в Німеччині. Англія також уже четвертий рік має дефіцитні розписі. А в Росії, де крізіс прийняв незвичайно грандіозні розміри і загострив ся останніми подіями, „все обстоїть благополучно!“ В Росії з року в рік у розписі ми бачимо надвишку звичайних доходів над звичайними видатками. Недороди і крізіси, все се дрібниці, з якими тільки такі дурні як західно-європейські міністри не вмють справити ся. Геніяльні голови російських міністрів давно винайшли спосіб і зветь ся він „вільною готівкою“, винайдений згаданим уже міністром Вишнеградським. „Не слід гадати, — писав він у розписі на 1889 р., — що фінансове завдання розв'язано добре, поки в звичайнім бюджеті не дійдемо до такого перевищення доходів, яке разом з надзвичайними впливами, не зважаючи на кредитові операції, могло-б покривати цілком щорічні надзвичайні видатки... Головнішим і наймогутнішим для того засобом повинна служити економна ошадність у видатках державних засобів“. Та в 1892 році він говорить: „Сі нові джерела, в якому-б вигляді не уявляти їх, в дійсности завше зводять ся або на встановленне нових або до підвищення існуючих податків“.

Як бачимо, кожному лихові є два способи зарадити: або встановити нові або підвишити старі податки, се вже який спосіб кому більш до вподоби. І Вишнеградський так старанно проводив в жите свій „новий“ спосіб, що коли кидав міністерство в 1892 р., то лишав вільної готівки 305·8 міл. карб. Варт однак пригадати, що п. Вишнеградський закінчив свою фінансову кар'єру тоді, коли його система встигла вже показати на народі свої добродійні наслідки. Власне в 1891—92 рр. голод обхопив 475.000 кв. верст і коло 30,000.000 душ селян, і на великий жаль п. Вишнеградського прийшло ся з його „вільної готівки“ видати голодним людям 200 міл. карбованців!

Звичайно, що такі дрібниці не помішали наступникам д. Вишнеградського не то що йти слідом за своїм геніяльним попередником, але де в чому й своїї геніяльності додати.

І ся рабівнича дома і крутійська та безславна за кордоном фінансова політика йде і досі. Як нікчемно та безславно ведеть ся вона за кордоном, дає добрий приклад хоч би досить широко відома так звана „таможенна війна з Німеччиною“ із за підвищення Німцями цла на збіжжє. Закінчила ся вона умовою 29 січня 1894 року на десять літ, по якій на російські жито і пшеницю накладено цло в 26 $\frac{1}{2}$ коп. на пуд, на овес — 20 $\frac{1}{2}$ коп. і на ячмінь — 15 коп.

Коли в минулому році довело ся відновити сю умову, то російський уряд мусів пристати на підвишенє цла з російської пшениці на 15 коп. з пуда, з жита на 11 коп. і 20 коп. з вівса. Погрози Росії підняти цло на німецькі вироби, якими греміли до початку війни, були звичайно пустими перехвалками, яким практичні німецькі аграрії з німецьким урядом на чолі знали властиву цїну і вміли запевнити індустрияльних своїх крезів, що від російського слова до діла ще дуже далеко... Нічого дивного, що сі сподіванки й виправдали ся, особливо коли пригадаємо, що се цло являло ся одною з умов, під якими затягнуто російську позичку в Німеччині в тому-ж таки 1904 р. на японську війну.

Тепер російське міністерство фінансів дожило до того, що навіть вірна аліянтка Росії, дрібна французька буржуазія, порадила шукати дурнійших де-інде і відмовити нової позички. Відмовила вона під впливом тих невеселих виглядів на будучину царської Росії, які малюють ся в уяві кожного, хто вдумаєть ся

в Мукленську катастрофу, не саму по собі, а як природне закінчення цілорічної Куропаткінської кампанії, а ще більше хто вдумається в події, які розпочалися кривавим 22 (9) січня на вулицях Петербурга.

Доказувалися!

Сій господарці, а разом і самим господарям історія в наші дні ставить своє невблагане: шах і мат!

(Далі буде).

Ол. Вишневецький.

Крім згаданих в тексті авторів, як також біжучих газетних статей головною підвалиною для гл. V і VI послужила стаття д. А. Фінна: «Промышленный капитализмъ въ Россіи за послѣднее десятилѣтіе» в збірнику «Очерки реалістическаго міровоззрѣнія», Петб., 1904.

ENGLISH HOME.

Коли я ще малим дїтваком бігав по батьківських кімнатах і всі мої вражіння обмежували ся до вигідного ліжечка, забавок, пісень мами і байок небіжки бабуні, мури нашої скромної хати видавали ся мені непохитною кріпостю, поза якою не годне мене досягнути ніяке сьвітове лихо ні буря. До моєї сьвідомости доходив ледви глухий шум того моря, що називає ся житем і боротьбою. Я думав собі, що колись виплину на се море безпечно, заїду там, де сам тільки захочу і поверну до дому щасливий. Моє родинне гніздище задовольяло всі мої дїточі потреби. Між мріями і дійсністю я ще не добачав ріжниці. Я любив свою хату горячо і вірив, що хоч нема такої другої хати, як наша, під кождим дахом живуть люди щасливі, як діти.

Чимало хмар перелетіло по небі і чимало домів бачив я вже від тої хвилі. І хлопських хат і панських палат і жидівських готелів. Однак з виїмкою одного гуцульського двора, збудованого на лад середновічних замків, ніде а ніде не довелось мені знайти того неопisanого тепла і привітності, того чару домашнього огнища, який відчував я ще дитиною дома, а потім віднайшов аж у старо-англійському „home“.

Просто з родительського дому кинула мене була доля ще малим дїтваком на станцію при типовій урядничій родині. Хто перепровадив ся кільканацять разів із одної каменниці до иньшої, хто бачив, як при тім ломали ся спрятки, товкло начине і зеркала, запропащували ся найпотрібніші предмети, як крали слуги, послугачі і хто навинув ся під руку, хто знає, які дивні бувають по різних помешканях ровклади кімнат, двері, вікна, підлоги, печі та иньші урядження для вигоди або утраплїня чиншівників, які

химерні мають люди способи забивання цвяхів і винимання їх разом з муrom, той зрозуміє, що моя наївна віра в затишне, безпечне і непохитне домашнє огнище розвіялась дуже скоро. В цілім впрочім житю урядничої родини не вдалось мені відкрити багато поезії. Одинокими словами, які ворушили серця в тім сьвітї, були: кар'єра, посада, ранга, титул, квінквенія, аванс, першого, пенсія, дисциплінарка.

Не багато інтереснійші, на мою думку, від урядничих бараків также ті деревляні, низькі, понурі стодоли, поділені на дрібні комірчки, що називають ся у нас „шляхетськими дворами“.

Розмірно найбільше ще поваги і поезії в ролинах жидівських, з їх релігійною тугою до обіцяної землі, в погордою для приличних спрятків і ритуальним способом житя. Все, що нам видасть ся придатковим і байдужним, промовляє до душі Жида і втворює в жидівській родині релігійно-патріотичний настрій: і вічно спаковані куфри, і хальдейські сьвічники, і пожовклі зі старости книжки, і кухонне начинє у символічних єгипетських формах, і тисячі подробиці, в яких відбита історія, поезія, релігія та ціла душа сього великого народу. На жаль так склала ся доля того народу у нас, що жидівською хатою стала типова „święta karczma“, коли вже не згадувати про доми жидівської плютократії, запхані купленими від чужих антиками або банальною міжвародною тандитою.

Не диво отже, що той, хто тиняв ся по бараках військових і приватних, хто жив „кутом“ з людьми иньшої вдачі і привичок, спав на фірі і по залізничних вагонах, або не міг заснути по дрантивих готелях, той у хвилях утоми, вичерпаня пригадує кімнати родинного дому, де все було в гармонії з душею і серцем, де кожда дрібниця мала зв'язу йому історію, кождий звук свою мелодію і зрозумілу для нього мову. До того з такими споминами не легко привикнути до чужого господарства, і самотній людині ще найлюбіща невелика кавалерська кімната з так званим окремим входом хоч би й для аматорів чужої гардероби. От тим-то опинивши ся в Лондоні я не мав охоти заїхати до дуже добрих знайомих, що були б мене у себе примістили на житє. Замешкавши хвилево з моім другом Даріяном в готели, я думав знайти собі таку самітну „келію“. Адже Лондон великий. — Ходім звідси, кажу одного вечера до Даріяна, тут нема душі в сій кімнаті. Знайдемо собі щось яснійше і гідне. Якусь малу, чисту кімнатку з осібним

входом. — Однак Даріян усміхнувся скептично. Він жив у Лондоні давніше, знав його, на скільки Лондон можна пізнати, і знав також мене і мої вимоги. — Єсть душа — каже — і в тій кімнаті, тільки що для нас незрозуміла. Тільки се душа продажна і трівіяльна. Не багато тратимо, коли її не знаємо. Всеж таки над сим „питанєм хати“, сказав з міною економічного політика, варто нам застановити ся. На мою думку, хто їде в чужий край і живе в окремії кімнаті як монах, той поступає дуже неконсеквентно. Адже значно краще поставити гроші на лотерію а самому не рувати ся в дому. Ти — каже до мене — приїхав провірити дещо власними очима і побачити більше. Коли хочеш розуміти англійське житє, поселись при англійській родині. Принаймні я зробив би так на твоїм місці.

Рада Даріяна не відразу трафила до мого пересвідчення. Я мав охоту спорити. Однак з ним було трудно спорити, бо Даріян знаючи мене доволі докладно, наперед брав мої аргументи в рахунок і доходив до таких самих висновків значно коротшим шляхом.

Ми йшли якийсь час мовчки поруч себе, врешті я у відповідь на Даріанову раду звернув на найблизшу стацію лондонської підземної залізниці. — Куди їдемо? поспитав з хитро прижмуреними очима Даріян. — West End Holland Park, Clarendon Road, — була моя відповідь і на другий день досвіта збудило мене піане коцінцінського когута в старосвітському домі англійської купецької родини. Від того часу починає ся також моя близька знайомість з англійським житєм і світоглядом.

Крім щирої гостинности, яка зустріла мене, чужинця, в отському домі, її родина ні сама хата не ріжнилася нічим замітним від соток тисяч иньших англійських родин і домів, які складають ся на західні части Лондону. Clarendon Road, се така сама вулиця, яких непроглядний лабіринт дримає в акаціях, сикоморах і славновісних лондонських туманах. Головними гостинцями, що перетинають місто наповдовж і наперек, суне як день так ніч навала возів, трамваїв, омнібусів, фіякрів, автомобілів. Все те чинить глухий шум подібний до шуму повені або моря. Однак кількасот метрів в бік від того гостинця той клекіт і шум губить ся в огородах, розшибає ся по старезних деревах, зливає ся з шумом їх листя і завмирає та тихне. Відійшовши в той бік, між огороди, має ся вражінє затишного села або місточка, де вози належать до

рідкостий і пси, надслухуючи з нуди один одного, гавкають цілими ночами до місяця. Ще на вулиці лунають стуки отвірних дверей, прохожих людей, голоси продавців овочів і молока. Але по огородах буває иноді так тихо, що видається, немов би чуло ся шелест тінний, які падають з кріслатих вязів на траву і бігають під найлекшим подувом вітру. Походить се не тільки з віддалення від ярмарку, який кипить на головних гостинцях, але також з гладко вимощених доріг і способу життя Англіїців. Ніяких криків ані безцільного голюканя по вулицях не чути, люди дбають за те, аби робити як найменше стуку і говорять навіть дуже мало. Доми стоять кілька або кільканацять метрів від вулиці, за залізними лякерованими штахетками. Перед вікнами стоять акації або клени або гложина або сикоморн. Там де троха більше місця або світла, видко перед домами цвітники; де місця менше, там стоять поскладані в піраміди різні мінерали, мушлі та каміне. В тім проявляє вже вроджений Англьо-Саксонцям хист збирати все, що легко не псується і пригадує море, скали, ліс, природу. Дуже часто бачиш перед домами в Англії високі щогли, на яких вивішують ся фляги з гербами на сьвята і обходи. Однак хоч і як Англієць дбає за зверхній вигляд свого дому, прибирає його цвітами у вікнах, повоем, вином і мохом, малює старанно двері, вікна, сходи і пороги, чистить замки, вивішує фляги, — загальний вигляд того дому робить суворе вражінє. Ніколи не побачиш нікого в дверех ні в вікні ні перед домом, хіба що він жде перед дверми на когось, поле в огородці або підливає квіти. Двері все заперті на ключ. Хто не знає льондонського життя, не розуміє англійської вдачі і привичок, тому найкращі льондонські вулиці видались би містом завмерлих. Доми не мають зі собою ніякої комунікації. Зверха почорнілі від дощів, позамикані, заслонені деревами подабають радше на азилі глухонімих або нервово хорих, як на мешканя діяльних, запопадливих і енергічних купців, що ровній всіх фізичних та умових сил поклали собі ясною метою і змагають до неї сьвідомо, всіма способами. Аби відкрити принаймні частину тої загадки, треба пригадати британський індуїзм та суспільну історію англійського народу. Вдача замкнена в собі, маломовна і недовірлива, се продукт може надто скомплікованих впливів, аби його зрозуміти. Може найбільше тут зробив клімат, географічне положенє і расові прикмети тих народів, що витворили англійську породу. Але не менше зазначила ся також

історія взагалі на вдачі і способі життя Британців. Розвиток того народу не доконував ся під впливом якоїсь одноцільної чужої організації політичної, тільки під впливом поодиноких елементів, поодиноких і зовсім між собою не пов'язаних політичних центрів, які витворювали ся і поборювали ся взаємно на острові, в міру як їм ставало за тісно. Історія України, коли б вона була заступлена з усіх боків морем, була б, як показує її княжий період, розвила ся аналогічно. В Англії ніхто не мав ніколи такої сили, аби сягнути своїм впливом поза мури англійської хати і змінити в тій хаті лад відповідно до інтересів династії чи камарилі. Були кривди і насильства, але ті відширав Бритиєць мечем і рушницею. *My house is my castle*, казав сьміло посіпакам і замикав двері на засуви. Колиж пан хотів жити безнечно в своїм *castle*, йому треба було числити ся і з тими менчими замками, які стояли на панськїм ґрунті. Ніяка організація не переломала ніколи в Англії того замку, що забезпечував хату перед непрошеними гістьми. І тепер такі події, як домашні ревізії, практиковані в мілітарних державах, в Англії немислимі і незрозумілі. До арештованя когось дома треба видати трибуналови оправданій вирок. Ревізії дому замешкалого историчними злочинцями або фальшивниками грошей допускають ся тільки за згодою властителів сусідніх домів і за окремим декретом трибуналу. Тим скарбом особистої свободи дорожить кождий і в своїй хаті бачить справді сей захист, якого не може нарушити людська рука безкарно. Вже ся одна нетикальність англійського дому наповняє його такою принадою, таким чаром, яким не може почванити ся ніяка иньша хата на сьвіті. Англійська хата, хоч яка-б вона була маленька, то не тільки „дах над головою“, як у нас її часто називають. Для Англійця се дороге серцю родинне гніздо, найкращий, найсьвятіщий куток на цілому сьвіті. Він будує свою хату для себе і не дбає за се, чи вишній її вигляд подобає ся кому иньшому. Від порога зачинає ся його домашнє огнище (*home*), і всі гадки і всі змаганя Англійця йдуть до того, аби се сьвяте огнище зробити царством спокою, безпеченства і щастя. Чужинця, що переступить поріг сього дому, вразить любо передовсім вигода в цілім нутрі хати. Певно, що матеріяльна вигода домівки, то ще річ сама собою незамітна. Се таке природне і звичайне явище, як те, що страва поживна, піч гріє а вікно пропускає сьвітлє до кімнати. Тим часом треба віків культурної праці на виробленє того зрозуміня, що

піль хати — бути вигідною. Тим самим коштом і заходом можна покласти хату вигідну і хату таку, як у нас кладуть люди. Але тут саме показуєть ся культурна різниця між англійським розумінням вигоди і нашим. Слово „комфорт“ значить у нас збиток, претенсіональні оздоби помешканя, як золочені рами образів, яскраві портієри, блискучі меблі, штучні квіти, псевдояпанські вахлярі і загалом уся непотрібна тандита, яку скуповує ся для того, що видаєть ся дешевою і береть ся на сплату. Те саме слово „comfort“ значить в англійському „home“ щось зовсім иньше. Англієць називає комфортом добре принасовані вікна і двері, практичну кухню, домову лазню, прості але тривкі спрятки, добрий матрац на постели, поживний кусень мяса і філіжанку доброї гербати. Невжеж прийшло би в нас комусь до голови називати такі річи „комфортом“? Наша т. зв. інтелігенція переняла більшу часть домашнього ладу, звичаїв і манєр від тої верстви, яка їй перше заімпонувала. Се були панські економи і лісничі. Економи вчили ся *savoir vivre*'а по шляхетських креденсах і гардеробах, а шляхта вчила ся рицарських звичаїв по французьких тінглях або від бон, що у Франції помивали тарелі або доїли корови, а в Галичині впоювали в графів і баронів велико-світлові звичаї та благородні ідеї.

Якось незадовго потім, як мені прийшла гадка покинути готель, навідав ся Даріян до мене.

— Чи думав ти коли, — кажу — яка найхарактернійша різниця заходить між нашим галицьким домашнім житєм і тутешнім?

— Ще й як часто, — сказав Даріян. — Мені не сходить з гадки, що у нас коли чоловік пошиєть ся в пірє, то купить фортеп'ян або білярд. Так само півцівілізовані Кафри купують циліндри і ланцюшки від годинників, але ходять немиті і босі. Тут зачинають люди від ванни і кухні. Се дійсно насущні потреби. Чи тямши того сторожа при ул. Пекарській у Львові, що мені послуговував і все казав: „Вибачте за слово, черевики?“ Знаю панночку в маючої родини, що відвертає ся дискретно, коли не келішок коняку. Я читав також, що Ботокуди соромлять ся їсти. Однак загалом нерозуміне справдішніх потреб і вимогів люднин та невміле їх заспокоюванє. се тільки низький ступінь культури. Значно лекше півдиким народам прийняти такі деталі в одязі і поведеню, які відразу кидають ся в очи, ніж зрозуміти найпрімітивнійші основи

гігієни і вигоди та завести потрібні прилади для їх розумного за-спокоеня. Покажу тобі тут у Лондоні наших земляків з над Дніпра, що навчили ся незле бавікати по англійськи, носять наймоднійші кравати і ковнірці, але не відучили ся доси плювати на стіну або підлогу і носити тютюн у куснику брудної, заязленої газети або просто в кишені від камізельки, а *la rinfusa*. Вони доси, хоч живуть по кільканацять років в Англії, інформують ся про її житє з „Нового Времени“ або „Петербуржскихъ Вѣдомостей“, бо житє й часописі англійські для них незрозумілі. Скажи-ж мені тепер, де лежить ся їх гнучка і широка вдача? Якого біса сидіти їм осьде, коли мають очі і не бачать, мають вуха і не чують?

Тим часом вбігла до гостинної кімнати, де ми сиділи, наймолодша донька господарів, девяти-літня дитина. На вид сього явища Даріян перервав свої злобні тиради. Він бував від давна гостем у тім домі, діти кликали його вуйком і незвичайно любили.

Мала Неллі сплеснула з утіхи руками і сіла безцеремонно на Даріянових колінах.

— Дивіть ся, пане, — сказала звернувши ся до мене. — Вуйко виглядає так як Геррі Ервін (Irving), тільки що молодший. Всі ладні люди бувають і добрі. А вуйко такий непоцтивий. Все перше брав нас з собою до парку, а тепер уже не хоче. Я сама веслувала раз вдовж, через цілу серпентину*). Попрошіть ви його, Айвен. А по тому там такі чудові коні. Які то десь щасливі ті люди, що їздять на конях, по Ротенров (Rotten Row).

— Певно, що дуже щасливі. — казав Даріян, — ніхто не прозиває їх непоцтивими вуйками. Всі вони мають добрі сестринці, що грають їм мазурки, довго, по кілька разів одну і не дають ся просити.

— О, вуйку немилосерний, я також вже буду добра і послушна. Тільки візьмеш нас до парку, добре?

І поцілувавши вуйка стрибнула до пняїна заграти Даріянови мазурку. Її дрібна рука не мала ще ані сили ані вправи грати нервові мелодії Шарвенки ні удержати їх діяпазону. Але при клявіатурі на високому табуреті виглядала як олицетворене діточої щирости і невинного одушевленя, а її гра ворушила серце ніжними, наївно невикінченими акордами.

*) Serpentine — ставок в лондонським парку Hyde Park.

— Чи се не справдішня дитина, в усім чаром здоровля і молодости? — говорив до мене тим часом Даріян, кивнувши головою в сторону Неллі. — Диви, як сияє вона молодістю і здоровлем. У неї нормально розвита клуби і груди, здорові зуби; цвіт лица зраджує бездоганні функції жолудка і печінки. Рухи гнучкі і легкі. До того все те зовсім не випадкові дари природи, се здобутки свідомого ціли культу здоровля. Ті люди живуть тихо і скромно, однак не занедбали нічого, що моглоб їх дитину зробити сильнішою і відпорнійшою на недуги. Се також не аби які скарби, що ховають ся по сих затишних домах у Лондоні. Вона називає мене своїм другом і поводить ся зі мною просто і звичайно, як дитина. Ні за що в світі не хотіла б мене вразити чи згризти. Однак вона не мальована цяця. Якось недавно я був свідком інтересної сцени. Неллі бавила ся з дітьми в огороді і один хлопчисько ущипнув її з пустоти в шю. Треба було бачити, як вона звинула ся обурена і кинула ним піби околотом на землю. Хлопець устав потовчений і збентежений, та рад-не-рад пішов її перепросити. Ніяких судів старших ані скарг не було. Її простий, дитячий розум зовсім вистарчив до полагодження дрібного непорозуміння. Однак раджу тобі придивляти ся і прислухувати ся пильно до того, яку вагу привязують тут до розвою душі у дитини. Тоді зрозумієш, яким чином Бритійці запанували над світом. Вони вчуть ся просто панувати від дитинства. Панувати над забаганками, над зміслами, над видатками, над власним домом, над підприємством, над людьми, над морем, над природою. Вже ся мала, ніжна дитина вчить ся запрягати ся до самостійної праці. Вона вчить ся малювати на дереві і заробляє тижнево шілінга (1 к 20 с.). Крім того ходить до школи, вчить ся на фортепані і належить до церковного хору. Зароблені шілінги складає на книжку до банку.

Мені пригадав ся тут епізод з дитячих літ на станції. Я діставав від родичів по кількадесять сотиків на дрібні видатки. Але що сих видатків у мене не було, я за радою батька купував поштові марки і приліплював їх на поштовій карті ощадности. Одного вечера се викрило ся випадково і я почув від моїх імпровізованих опікунів ось яку гадку: „Се вже ганьба, аби дитина в твоїм віці промувала ся на такого брудного скупиндриягу“

Ся догана пекла мене доси. Всеж таки показало ся, що Даріянові спомини з бурси значно цінніші.

— Ти зовсім непотрібно — казав Даріян — розпадаєш ся над такими тонкостями. У нас у бурсі в Н. Н. піклували ся, що так скажу, не тільки душею, але й тілом. На сніданє хто не хотів зацвилого хліба, міг піддержати розвій молодого організму співа-нем кондаків на хорах. На обід була все каша з хробаками. В п'ятницю я мав усе релігійні скрупули з тою стравою і вибравши що тлустійші хроби, за всю омасту задоволяв ся мишачками. Ми нераз за третю страву віддавали ся контемпляції над пустими, немитими від заснованя бурси мисками, аж чемний голос пана директора гукнув усе захриплим дишкантом: „Ану, смердєча худобо, марш до лєкції! Жербись іно, як свиня єден з другим!“ Ніхто з нас сими словами не ображував ся, бо всі чули, що се тільки батьківські способи розвою амбіції і всіх благороднійших елементів нашої душі. Культурі тіла була присьвячена тільки одна година, в суботу. Приношено лавку на середину кімнати і деякі, привілейовані одиниці притягано за вуха, иньші за волосє. Вір мені, що найніжнійші спомини моєї молодости вяжуть ся з тим шафотом, на якому витріпувано з нас останки людського достоїнства. Більша часть бурсаків не вмїла оцінити сеї батьківської опіки та пішла служити чужим. Варто б обчислити процент ренегатів, що виходять із наших бурс, бо се дало би ще може несогїрше сьвідощтво людськїй влачі.

Даріян завважив, що Неллі перестала грати і не хочючи перебивати нашої розмови приглядала ся посоловіла і розсїяна нотам. Він умовив ся з нею, що підуть в суботу до Гайд-парку і почав її розпитувати про знайомих.

— Скажи, Неллі, що татко писали? Чи мама дуже занята? Кого найбільше любить Неллі в учительок?

Мала Неллі рада була говорити про всі дорогі для неї особи. Татко писав, що тєнер у Каїрі, здоровий. Мама смажить мармоляду і зараз вийде до гостинної. А в учительок любить найбільше міс Колїнс, бо вона оповїдає про Шкоцію, а Шкоція, то найкращий край на сьвітї. Коли вже буде старша, заложить фабрику, наскладає багато грошей, тоді поїде до Шкоції і купить там коттедж (cottage, по нашому вілля).

— Дуже добре, — кажу, — але як буде виглядати ся вілля?

— Буде дуже маленька, — щєбетала Неллі. — Але має бути ціла в сірого каміня, з черепаєм дахом і обросла новосєм. У серединї

буде вся вистелена такими тапетами, як перла. А на вікнах будуть гарні цвіти.

— Якіж коври будуть? Певне також темно перлові? — докинув Даріян.

— Ні, ковер буде тільки в гостинній, такої барви як сталь, а решта кімнат буде застелена лінолеум, бо то можна змити і все свіже.

Так говорила мала Неллі, а хоч у її мріях було багато дитинства, то не менше знати було і ширю любов до домашнього огнища, сильнішу над усі інші змагання і пориви. Її вчено від маленьку розуміти вартість власного, вигідного і гарного помешканя. Вона знає докладно, як має бути уладжена кухня, лазня, їдальня, спальні і гостинна. Сього вчуть найдокладніше в школі, на відповідних моделях, з поясненем, які урядження найпрактичніші і найтривкіші. Слово „home“ вимовляють у школі з пієтвизмом таким самим, як слово „Great Britain“ або „Fatherland“. Кожда дитина знає пісню „Home, sweet home“ і пословицю „there is no place like home“. Навіть бурси, доми поправи і шпиталі, хоч уладжені без того тепла, яке дає батьківська хата, будовані так, аби пригадували бодай в частині родинні доми. В цілій системі виховання провідною думкою являється засада, що підставою сили і величи Англії ніщо інше, як святе, безпечне і здорове домашнє огнище. Такі ідеали, як державна посада, золотий ковчег не входять у склад світогляду вільного народу. Оттим то вже і в родині атмосфера не пригадує нічим бюрократичної дисципліни ні касарняного ладу. Почутє власного достоїнства, то психічний мотив, яким користує ся вихованє. Всі рабські інстинкти, як почесть для сильнішого, сліпе послухенство для кого будь, ідолопоклонство в різних формах і лизунство викорінює ся свідомо, систематично і немилосерно, а на їх місце кладе ся ідеали самостійности моральної і матеріальної, чемність для старших і для жінки, християнську етику і почутє власної гідности. Кожда дитина виховує ся в тім дусі, що незалежність то найбільший скарб, яким може втішатися людина. Закон каже, що Британець не обовязаний зліпити капелюха перед ніким, навіть перед королем. І муштини не шапкують перед собою до землі, як пб деяких знайомих мені краях, ані навіть не доторкають ся капелюха. Здіймає ся капелюх тільки віддаючи поклін жінці або королеви, коли покаже ся між народом. При підписуваню конституції

пери стають перед королем у капелюхах на знак, що не думають уступити ні крихти зі своїх прав і віддають власть у королівські руки з виразним застереженням незалежності. При одній нагоді мала явити ся перед Едвардом VII депутація секти Квекрів, яким релігія забороняє виразно зіймати капелюха перед кимбудь. Їм признано в засаді право вийти до авдієнційної залі в капелюхах, однак в чемности для королевої вони згодили ся, що кождоу з депутатів окремиї льокаї здіймав капелюх з голови і держав його, поки не скінчила ся авдієнція. Потім ще в залі понакладано їм капелюхи і Квекри вийшли, не порушивши своєї засади. По бюрах і банках багато урядників користує ся тим правом, що не шанкує ся нікому, і сидить у капелюхах. Все-ж таки рівнобіжно з сею свободою іде також пошана для інтересів ближнього. Виразом того є звичай, в цілій Англії заховуваний скрупулятно, що вийти до чужої хати не личить, поки не вийде хтось із тої хати і не запросить до середини. Увійти без дзвоненя до хати має право тільки домашній, і ніхто иньший не поважить ся ніколи того зробити. Мені доводило ся бачити вікові пані, які в найбільшій дощ і студінь дзвонили до отворених припадково на розстїж дверей добре знайомої родини і не важили ся вийти навіть на поріг, аби захоронити ся перед зливою.

Така велізна консеквенція і лад характеризує також родинне жите в домі. Вже сам плян (розклад) кімнат так придуманий, що відповідає поділові функцій родинного житя і господарства. Крізь входові двері від улиці входить ся до сіний (lobby). Сіни переділені від головних дверей ще одними скляними дверми, так, що коли навіть внішні двері стоять отвором, ще ніхто не загляне до середини дому з вулиці; в малого коридора (сіний) перші двері на бік ведуть до гостинної. Другі двері з коридора, глибше, ведуть до їдальної (dining room); треті двері, просто входових ведуть до кухні. З того самого коридора ведуть також сходи на поверх, де містять ся спальні, окремі звичайно для кождої особи, навіть для малих дітній. Там також дістають поміщене на ніч гості і містять ся лазия. Впрочім живуть гості разом з родиною. Служниця має також свою спальню. Кімнати мають тільки по одних дверях, з коридора; між поодинокими кімнатами нема безпосередної комунікації. З одної тільки кухні виходить ся до пральні (scullery), а з пральні на подвірє (houseyard). На подвірю, обведенім високим муром, містить ся комірка на дрова, на різні причандали

і ватеркльозет. Так виглядає розклад англійської хати. Відповідно до матеріальних засобів буває в деяких домах кімнат менше або більше, приміром замість окремої гостинної, їдальні і кухні буває одна кімната, замість чотирьох спалень бувають тільки дві. Однак ніколи нема постелі на долині, в кухні або їдальній, навіть у найбільшійших хатах пролетаріату. Вже в огляду на сам плян наші доми являють ся в порівнянню до англійських, примітивними шопами. До того раціонального пляну кімнат приміненій консеквентно розклад спрятків та ціле домашнє господарство. Через день ціла родина живе на долині, зглядно поза домом. Спальні на горі вітрять ся тоді і пряхуть. Ліжко, умивальня і комода на біле, то спрятки, які стоять у спальні. Чим менше тих спрятків, тим чистійше можна удержати спальню. Але й ще одна провідна гадка видна в системі умебльованя. Спратки мають служити певним ясним цілям. Прикраси, то річ другорядна. Для того бачить ся в англійських домах менше вистави, а більше вигоди. Меблів мало, але вони тривкі, сильні і потрібні. По робітничих домах мені трафляло ся бачити комоди і столи в грубих магоньових брусів. За те не побачиш там кривих зеркал, штучних цвѣтів, сорокато-го лахмітя, що називає ся у нас „жіночими робітками“, та богомазів на стінах, поза якими люблять плодити ся блощиці.

В кожній кімнаті містить ся замість печи ватра (chimney) в стіні, на подобу старофранцузьких cheminée. Огонь на тій ватрі горить вільно і удержуєть ся цілими днями, бо люди люблять тут бачити горючу ватру, справдішнє домашнє огнище, удержуване зі щирим пієтизмом для тепла і відради. Над ватрою висить більше зеркало, а на гзімсі стоїть годинник і майоліка. По обох боках ватри стоять вигідні фотелі.

Се був би в найзагальніших нарисах образ англійського „home“, такого, яким зробила його довговічня культура та історія сього вільного і могутнього народу. Палата князя ріжнить ся в Англії від хати робітника тільки розмірами і матеріалом ужитим на будову. Впрочім провідна гадка в будові однакова: плян відповідний національному поділові житєвих функцій родини. Скаже хтось, що і в нас житєві функції родини підпадають певним природним законам і їх поділ та лад приміненій до економічних та суспільних вимогів нашого краю. Як мурувати хату мужикови, коли він сходить на зебри? Як уладити домівку урядникови, коли його вічно переносять? Треба так жити, як кому можливо. Однак треба ца-

мятати, що культурні заведеня чужих не тим для нас інтересні, що можливо їх часом живцем пересадити на наш ґрунт. Таке пересаджуване річ сумнівної вартости, бо рости́на, що приносить буйні плоди на однім ґрунті, дуже часто вироджуєть ся та зводить ся цінашо на иньшім. За те інтересно для нас чуже житє як студія, для пізнаня законів загальнійших та глибоких. Вікно моєї спальні на Clarendon Road виходило на огороди, що пригадували менї дечим яснійші хвилі і будили цілий ряд дивних споминів. До того піяли на подвірю досвіта когути і протягом безсонних ночий менї думало ся якось часто про наше житє та насували ся порівнаня.

Для чого у нас житє іде так слїпо, без провідної думки, без розуміня елементарних буденних потреб, без огляду на причини і наслідки? Діти приходять на сьвіт на потїху а потім живуть на утраплїне родичів. Нема їх де примістити, бо ґрунту мало, ремесло тільки для звихнених, синекур за мало. Нехай ідуть у чиновники. Найпрімітивнійших функцій у нашім господарстві нема кому виконати, продуктивність упадає, а зростають тягарі і паразіти. Тай як може бути инакше, коли й напів осьвідомлену частину суспільности здавило ярмо бюрократії. Безмисність, яку видко в домашнім житю, характеризує ціле народне господарство. Може кому буде інтересно пізнати иньший лад, що веде також до иньших здобутків.

І. Петрушевич.

Листи з Росії.

В нашій редакційній теці назбирало ся за останні місяці не мало дописів із різних кінців Росії, де говорить ся про різні пекучі питання російського життя. Не маючи змоги подавати такі голоси так точно і пунктуально, як щоденні часописі, ми чинитимемо се від часу до часу і вибираємо на разі серійку комунікатів, що можуть мати інтерес і для галицько-руських читачів. *Ред.*

I. Українська національність у російській школі.

В книзі Петрищева „Замѣтки учителя“, виданій в початку сього року, в розділі „Націоналізмъ въ школѣ“, подибуємо де-що і про українські школи. Автор говорить, що в теорії російський уряд визнає ковечність „начальное обучение“ вести в національній мові. Подекуди сю теорію переводить ся й на практиці. Так напр. у вотяцьких школах перший рік дітий учать виключно вотяцькою мовою, а другий і третій рік теж вотяцькою, тільки перекладаючи на російську й з російської на вотяцьку. Таким самим привілеєм в більшій чи меншій мірі користують ся й школи татарські, комлицькі, жидівські й иньші...

Але в якутських школах навчанє йде виключно в російській мові...

В вірменських школах 16-го лютого 1884 року російську мову зроблено мовою викладовою, і наслідком того всі школи в числі 200 перестали істнувати. Правда, від 1886 року вони знов починають відроджувати ся, але залежать від духовного ведомства, отже не підлягають правилам 16-го лютого...

Навівши ще кілька прикладів такого противенства теорії в практикою автор каже:

„Нарешті на цілому величезному обшарі України мову сім'ї цілком вигнано зі школи. 1894 року мені трапила ся пригода, яка чудово характеризує відносини до „хохлацької мови“. Се було в Донщині — місцевість замешкана виключно Великорусами. В присутности директора народніх шкіл я звернув ся до вчителя К— ої школи, який учив співу:

— Заспівайте з учнями якоїсь української піснї. Вони у вас, здасть ся, гарно виходять.

Учитель перелякав ся, аж зблід.

— Що ви зробили? — кинув ся він до мене, коли директор пішов геть. — Адже українських пісень нам заборонено співати. Хіба ви не знаєте, що ми їх співаємо потай?...

„На жаль я сього не знав. І на щастє директор удав, що не чув моїх слів. Та річ не в тім. Найголовнїйша річ — чи признаємо ми правило Амоса Коменського: початкова школа повинна бути школою рідної мови? Дійсність показує, що сю формулу ми приймаємо не в буквальному й точному її зміслі; і говорячи про школу рідної мови, розуміємо школу державної мови. Але се робимо ми не завше й не для всіх. От що до Вотяків напр. ми цілком годимо ся із Ам. Коменским“.

Далі автор говорить, що причиною того ненормального стану річий є політика. Педагогіка тут являєть ся слугою політики, і ходить у таких школах не об тім, щоб навчити дітїй, а щоб прищепити „державні начала“. Попробуємо коротко вияснити, які наслідки осягає школа в сьому напрямку. Почнемо з мов найблизших до мови державної. Відносно української мови напр. досить цікава теорія, яку висловили ще Погодін і М. Н. Катков і яку систематично розвивало „Новое Время“. По перше — говорили „Новоременці“ та їх однодумці — в „хохлів“ нема мови, а є лише мужицький жаргон, *le patois*. „Гопака плясати“ на ньому ще можна, але для висших понять він цілком не придатний. По друге, „хохол“ так добре розуміє великоруську мову, що всі отсі „байдуже“ та „хїба“ йому не потрібні і чим швидче він їх забуде, тим красше.

Се, розумієть ся, або сьвідома брехня, або відома темнота. По перше на „хахлацькому“ жаргоні не завше ж „гопака плясали“. Він був викладовою мовою по братських школах (за часів „поль-

ського пановання“). Люди, вчені в тій мові, не мало допомогли Москві завести своїх письменних людей і піднести культурність великоруського духовенства. Нині вона принята як наукова мова у львівському університеті, має значну літературу; друкується її, правда, здебільшого, в межах Австрії, в австрійській Україні, алеж се не міняє сути річи. Та й загалом дурно придасть ся слову „жаргон“ іронічне значінє. Мова Шекспіра теж жаргон, що дуже „прихотливо“ повстав із мов латинської, германських та гальських. Та й не відомо ще справді, який „жаргон“ більше вражає „славянське самолюбіє“, чи полтавський, що повстав з південно-руської мови під впливом польської, чи тульський, що повстав з тієїж таки південно-руської мови, але під впливом фінським. По друге, — говорити, що „хахол“, або радше „хохлик“, хлончик 9—10 літ, котрий нічого крім свого села не бачив, „чудово розуміє великоруську мову“, можна лише позабувши, що навіть „установ о предупрежденіи и пресѣченіи преступленій“ „запрещаетъ чинити ложныя разглашенія“. Треба ж таки памятати, що в початку 60-х років саме міністерство народньої просвіти визначило кредит на виданє українських підручників.

Та припустім, що „хахлам“ дійсно найкраще як найшвидче позабути свою мову; що для сеї мети треба пожертвувати інтересами економічними, не допускаючи у школи в українській мові навіть брошур про сільське господарство і примушувати авторів писати про бджільництво в белетристичній формі; що треба пожертвувати інтересами релігійними, не дозволяючи друкувати Святе Письмо по українськи; що так і треба, щоб українські пєси мали право обговорювати тільки селянський побут; що „урядники“ були цілком праві, арештуючи кобзарів за те тільки, що вони кобзарі.

Однак покладаючи собі таку героїчну мету — викоренити мову сім'ї від Карпат до Кавказу, не завадило б тому „Новому Времени“ спитати себе: А чиж маємо ми досить героїчні средства, щоб зробити се?

Средство може й є, хоч і не героїчне — се мирне співжитє протягом багатьох років, яке затирає племенні ріжницї. Відбуваєть ся ассиміляція, свого роду національний ендосмос і екзосмос. Довге житє у куні при умові обопільного поважання зробить на решті те, що „хахол“ трошки „покацапить ся“, „кацап“ трошки „похахлачить ся“ (так само як він уже „потатарив ся“, „почухопив ся“ і т. д.) — так що піди розбирай тоді, де був кацап

а де „хахол“. Процес се, кажу я, довгий, як і всі органічні процеси.

А от процес швидкий, винайдений однодумцями „Нового Времени“. Існують собі рядом — німецька кольонія, кацапській „посьолок“ і українське село. В теорії усі вони мають однакові права й користують ся однаковою охороною законів. Але в „посьолку“ читають, або можуть читати євангеліє в рідній мові, дитина свобідно говорить у школі слово „ручей“ і таблицю множення вчить теж в рідній мові „дважди два“. Кольонія теж має євангеліє в рідній мові, на де-яких викладах може говорити „der Bach“, але на арифметиці не сьміє сказати zwei mal zwei. Село євангелія в рідній мові не має; „хохлик“ сказати „струмок“ не сьміє: се, бачите, слово мужицьке, а школа вчить „по панськи“.

В „панському“ читають у підручнику „В нашей деревне ізби деревьяния, чорния, криші соломяния“...

І се почасти правда — в Московській губернії хати дійсно деревляні, чорні. В українських селах теж читають: „В нашей дер. ізби деревьяния, чорния і т. д.“ Але се вже видима брехня.

Змисл „нововременського“ средства простий — ми, мовляв, дамо Німцєви зрозуміти, що zwei mal zwei говорити не корисно; а „хахлови“ дамо у-двое зрозуміти, що весь його жаргон ще більше некорисний. А що людина звичайно бажає собі користи, то Німець і „хахол“ покинуть свої національні слова, а візьмуть наші.

І правда, ми „даємо зрозуміти“. Завдяки нашим заходам скромні слова „zwei mal zwei“ і „струмок“ зростають до значення національного прапора. Алеж чи схочуть Німець і Українець забути свої слова й взяти наші, се ще на двое баба ворожила. Принаймні доси ми осягли тільки два наслідки: або чуємо свідомі протести проти „подлежащих, сказуемых, местоименій личних і всяких других бесполезних мелочей скоро забиваемой речі“ (із докладу селян Бахмутському земському зібранню 1902 року), — або бачимо пасивний відпор, як се було напр. у Подільській губернії, де якийсь час незвичайно квапили ся „обрусить край“. Про наслідки „обрусительной“ скважности розповідаєть ся в 22 числі „Подольских епархіальных Вѣдомостей“ за 1897 рік. В багатьох селах в початку кожного шкільного року сільський староста чи то з власної ініціативи, чи то на невідступні прохання попа, чи то на приказ „старшини“ чи „посередника“... бере в руки символ

своїї власти — ціпок і йде по хатах, а не рідко й по полях зганяти дітей у школу... Сільський староста (війт) коли не може словами переконати кого про користь науки, не вагається вжити для доказу символ своєї власти. Того дня або другого школа повнісенька. Але знову лихо: школярі не акуратно ходять до школи. В таких випадках тільки власть старости може зробити дійсну користь школі, а слова попа часто не роблять на селян жадного вражіння. Без втручання старости в шкільне життя де-які школи часто стояли б пустками протягом шкільного року“...

Не забудьмо, що „символ власти“ приходиться вживати недалеко — тільки година їзди — від українського (в частині) львівського університету і тоді, коли скрізь по Росії школа терпить від браку місця, а не учнів.

М. В.

Проміні Рентгена.

В перших днях мая с. р. обходжено в Берліні десятилітний ювілей відкриття промінів Рентгена. Навіть в наших часах так богатих на всякі ювілеї і конгреси мусіло впадати в око, що вже по так короткім часі від Рентгенового відкриття рішено сьвяткувати його ювілей. Бо звичайно такі обходи відкладано, аж мине сто літ, пів або що найменше чверть столітя. Та скорочене терміну при сїм ювілею могло дивувати тільки необізнаних зі значінем промінів Рентгена. Натомісь воно було зовсім зрозуміле для людей, що найбільше віднесли користий із відкриття.

Бож протягом так короткого часу повстала величезна маса праць, посьвячених дослідам над новими проміннями, повстала нова наука, рентгенольоґія; вона гуртує коло себе цілі плеяди учених, має свої спеціальні журнали, а на всіх більших університетах викладають її спеціальні доценти.

Зпана річ, що відкритє Рентгена принесло найбільше користий медицині, тому й сей ювілей був сьвятом лікарів, а в науковім конгресі, що відбув ся в його нагоди, брали участь майже самі лікарі. Сам Рентген, що відкрив сї проміні, — не лікар, а професор фізики на університеті в Вірцбурзі, — не прибув, тож і відпали овації, які йому мали зробити на конгресі.

В конгресі взяли участь головно німецькі рентгенольоґи, але не бракувало там французських і англійських учених. В численних рефератах здавано там справу в найновіших вислідів на полі рентгенольоґії і що нові проміні принесли для поодиноких галузей лікарських наук. На конгресі прийнято також одноцільну термінольоґію, на яку згодили ся всі. І тут уже ужита нова термінольоґія. З конгресом влучена була вистава найновіших і найліпших приладів до витворюваня промінів Рентгена.

Та заки буде обговорене значінє сих промінїв, мусимо пізнати, що се таке проміні Рентгена. Розумінє повставаня їх вимагає вже деяких елементарних відомостей з фізики, з науки про електрику.

До витворюваня промінїв Рентгена треба електричних токів, що визначають ся високим напнятем, а малою силою току. Такі токи одержуємо найвигіднійше при помочи індукції; через індукцію розуміємо ось який прояв, відкритий Фарадеєм, В замкненім провіднику повстає електричний ток, коли до сього провідника наближує ся або віддалює ся магнет, або коли близько коло сього провідника отвирає ся або замикає ся електричний ток. Послідний ток називаємо індукуючим, а перший індукованим током. На сїм факті опирає ся конструкція т. зв. індукційних апаратів. Наймогутнійшим таким апаратом є т. зв. індуктор Рішкорфа, в якім провідники для обох токів зроблені в формі спіралі з металевого дроту; обі спіралі насунені на себе, від одної йдуть дроти до машини чи апарату, що витворює первісний, індукуючий ток, від другої йдуть дроти до скляної рури, в якій мають повставати сї проміні.

Коли пустимо високо напнятий ток через скляну руру, наповнену розрідженими газами, в яку втоплено дві електроди, то не покаже ся нічого, доки тисненє в рурі буде рівнати 760 мілім. стовпа ртуті; розуміє ся, обі електроди мусять містити ся досить далеко одна від одної, бо інакше перескакують з одної на другу іскри. Та коли випорожнимо руру так, що тисненє газів у середині її виносить коло 6 - 8 mm стовпа ртуті, видимо між електродами ясну фіолетову стяжку сьвітла. Се відкрив перший Німець Гайслер і називаємо сї рури рурами Гайслера. Барва, якою сьвітить газ, буває ріжна відповідно до натури газу. При докладнійшій огляданю бачимо, що фіолетове сьвітло, виходячи з позитивної електроди, т. зв. аноди, не сягає до негативної електроди, т. зв. катода, окруженої синявим блиском; те сьвітло відділене від катода малим темним простором. При дальшій випомповуваню рури стає сей темний простір катода що раз більшим, а барвна стяжка сьвітла що раз коротшою, аж вкінці звикне цїлковито. Рівночасно виступає явище, заобсервоване вперве в р. 1869 Гітторфом: скло рури напротив катода починає флюоризувати. Се можна найлекше обяснити тим, що з катода виходять

проміні, що хоч самі невидні, споводовують флюоризацію скла. На сі проміні не звертали великої уваги, аж в р. 1879 удало ся Круксови сконструувати рури, в яких внутрішнє тисненє дошло до $\frac{1}{1000}$ mm стовпа ртуті, і через те улекшити досліди над сими промінями. Дослідами сими доказано, 1) що сі проміні можна легко відклонити магнетом, 2) що сі проміні доводять скло до флюоризації, 3) що скло абсорбує їх цілковито.

І се не мало великого практичного значіння, аж в кінцем 1895 р. зробив Рентген відкритє, що на місці скляної стїни, на яку падають катодальні проміні, повстають нові проміні. Сї проміні ріжнять ся від катодальних тим, що 1) магнет їх не відклонює, 2) скло їх в части абсорбує, в части пропускає. Сї проміні, названі відкривцем промінями X, а нині загально проміними Рентгена, визначають ся ще цілим рядом дивних прикмет:

1. Хоч невидимі, вони проникають усї тіла і то в відворотнім відношеню до їх атомового тягару. Чим тіло специфічно тяжше, чим густїйше і грубше, тим більше абсорбує сі проміні, тим меньше вони його проходять. Найменьше перепускають їх тяжкі металі, як вєлїзо, срібло, мідь, але і ті перепускають їх у тонких плитках.

2. Проміні Рентгена ділають також хемічно, викликають на фотографічних плитах, наповних сполуками срібла, аналогічні зміни як сьвітло, доводять до флюоризації деякі мінеральні соли, між иньшими баріо-платиновий сніяк.

3. Тих промінів не можна заломити призмою, натомісь улягають вони в тілах, які проходять, сильнїйшій діффузії.

Істота промінів Рентгена, як і катодальних, незнана. Се не проміні в звачіню теорії ундуляції (фильованя), як пр. проміні сьвітла, тепла. Нинїшня електрохемія толкує собі повставанє катодальних промінів за помічю теорії діссоціяції. Після неї атоми не є найменьшими частями тіл, але розпадають ся далі на малесенькі тілка, які уважає ся за наладовані одиницями електричности, на т. зв. електрони. Таких електронів атоми посїдають однакову скількість позитивних і неґативних так, що вплив їх взаїмно зносить ся, отже вони являють ся нам як не наладовані електрично. Через якусь причину може такий електрон, візьмїм що неґативний, увільнити ся і завдяки своїому ладункови вандрувати. Тоді називає ся йоном (ίόν = іти) і то анїоном ($\alpha\nu\acute{\alpha}$ і ίόν), коли завдяки неґативному ладункови вандрує до аноди; остала група електронів,

наладованих позитивно, зветь ся катіонами (*κατὰ ἰόναι*). По сій теорії катодальні проміні, то аніони, що завдяки своєму ладунку вандрують прямовісно від свого пункту виходу, а коли натраплять на иньші, специфічно густійші тіла, пр. скло, витворюють нові проміні, проміні Рентгена. Послїдні були би іонами, що позбавлені при своєму повстаню ладунку, виступають в просторонь.

На комбінації перших двох прикмет промінїв Рентгена (себ-то здібности прониканя і хемічного діланя) опирає ся примінене сих промінїв у медицині. Прикмета промінїв, проникати тіла в відворотній пропорції до їх атомового тягару і густоти, дає нам можливість обсервувати всі відносини в людськїм тілі, де виступає ріжниця густоти; отже кости можемо відріжнювати від мягких частий, можемо завважити в поодиноких тканях тіла всі патологічні зміни, що ведуть за собою зміну густоти, або більшу або меньшу, як нормальна густота відповідної ткані. Спостерігати сї ріжницї уможливає нам друга прикмета промінїв, а власне їх хемічне діланє. Коли сї проміні пустимо пр. через руку, а поза рукою умістимо плиту, наповну тілом, що флюоризує під їх впливом, то на тій плиті побачимо тїнь руки; на тій тїни будуть виразно зарисовані кости, що входять в склад руки, бо кости як густійші тіла абсорбують більше промінїв, а тим самим і тїнь їх буде виразнійша. Та сама прикмета позволяє нам зробити відбитку тої тїни на фотографічній плиті, на якій можемо обсервувати ще субтельнійші деталі, як на флюоризуючих плитах. Спостеріганє образів при помочи послїднього способу називаємо пересьвітлюванєм або рентгеноскопією, а при помочи фотографічних знимок рентгенографією, а вкінці фотографічну знимку рентгенограмом.

До витворюваня тих промінїв сконструовано спеціальні лампи, які в часом що раз більше видосконалювано. Конструкція їх опирає ся ось на якій засаді: Як негативна електрода, а заразом пункт виходу катодальних промінїв служить влукле зеркало; проміні, що виходять із так зробленої катоди, вбігають ся в однім пунктї, що є серединою кулі, часть поверхні якої творить поверхня зеркала. В тім пунктї уміщена анода, звана також анткатодою, в формі платинової плитки, що нахилена до поздовжної оси рури під кутом 45° . Сей пункт творить рівночасно точку виходу про-

шнів Рентгена, їх центр проєкції. З нього розходять ся промінні у всіх напрямках.

З поміж різних медичних областей найбільша користь із відкриття Рентгена прийшла для хірургії. Значінє промінїв Рентгена для неї порівнювано навіть з иньшими здобутками, що в послиднім півстоліттю піднесли хірургію до небувалого розвитку, а то з нарковою і антисептикою. Та впровадженє і виобразованє наркови і нинішньої асептики аж до теперішньої досконалости було ділом довголітніх обсервацій і дослідів, у яких брали участь хірурги всіх націй, які ще й нині нескінчені. В порівнаню з тим відкритє Рентгена припало хірургам в уділі майже без труду. Однак і тут не можна заперечувати, що до дальшого видосконалення рентгенографічної техніки в значній часті причинили ся і лікарі.

З поодиноких відділів хірургії найбільше сьвітла кинули промінні Рентгена на науку про хробоби скелета (з причин висше наведених); для науки про зломаня кости та звихненя означают вони просто нову епоху. Правда, поставити діягнозу зломаня кости в звичайнім випадку може кождий лікар і без помочи промінїв Рентгена. Але вони позволяють нам доглянути на флюоризуючих плитах або фотографічних клішах подробиці, недоступні для нас ніяким способом; ми можемо докладно видіти, чи се поперечне чи скісне чи спіральне зломанє, особливо в тих костях, що грубо окружені м'язами або у товстих людей. Часом при помочи рентгенографії можемо поставити діягнозу зломаня там, де сього ніяким иньшим способом дослідити не можна, або де би часом і не підозрівало ся його на позір, пр. зломаня хребетного стовпа, лохані, шийки удової кости і т. п. Вкінці ошаджуємо собі часто сим способом наркову, якої треба було уживати давнїше для самої діягнози задля великих болїв. Розуміє ся, що рентгенографія чи -скопія мають значінє не тільки теоретичне, не тільки для самої діягнози. Бо чим діягноза лїпша, тим і ліченє буде лїпше; тим лїпші можемо закладати т. зв. усталюючі перевязки на зломані часті тіла. Вже по заложєню перевязки пр. з гіпсу можемо переконатися, чи добре лежать відламки. Часом також уже по виліченю зломаня, коли кости не добре зросли ся, як то часто буває, можна відкрити, в чім лежить ся хіба та як її направити. Найбільше значінє має рентгенографія для т. зв. пострілових зломань; тут найчастїше кість розбита на кусники (т. зв. Splitter-

fraktur) і лише сям новим способом можемо розпізнати цілий об'єм знищення.

Менше значіння має вже рентгенографія для науки про звихнення; тут симптоми звичайно так ясні і типові, що діагноза не робить трудностей. Але і тут часом вона виявляє нам трудніші випадки, пр. комплікації звихнення зі зломанєм, або коли околиця звихнення сильно напухне.

Що до слабостей костий і ставів найбільше допомагають нам нові промінні при туберкульозі костий і ставів і иньших тим подібних процесах: поверховим огляданєм ніколи не можемо ствердити, як далеко посунув ся хоробовий процес; особливо при туберкулічнім запаленю ставів можемо розрізнити, чи занятий цілий став чи лише його часть, а в міру того і операційне поступуванє буде иньше. На берлінськїм конгресї подано навіть спосіб до пізнаня, чи заняті мягкі части ставу, чи і кість також, що досї можна було зробити лише в приближеню.

Ще більше помочи принесла рентгенографія для розпізнаваня всяких новостворів костий; на фотографічній знімці можемо видіти, чи новотвір виходить із самої кости, чи з її стрижя, чи врешті з окістної (болони, що покриває і відживляє кість); відповідне до того буде і наше поступуванє иньше. А навіть, але се лише в части, можна розпізнати, чи се новотвір злосливий, пр. рак або сарком, чи ні, пр. звичайний товщак або иньший т. п.

Вкінці треба згадати, що і при иньших хоробах костий, як при т. зв. англійськїй хоробі, остеомаляції і т. п. дають нам нові промінні важні вказівки, як далеко посунув ся процес, доки справа ще невилічена.

Неоцінену прислугу робить хірурґам рентгенографія при віднаходженю чужих тіл, що дістануть ся до людського організму, розуміє ся, таких, що дають виразну тїнь на відповідних плитах; в першїм рядї назвати тут треба тіла в металю, як части ножів, мечів, цвяхів, кусні металю і т. п. В клініці кожного більшого міста не минає і дня, де би не приходили особливо жєнщвни, що через неологляд вбили собі цілу голку або її часть в руку або ногу. Одно пересвітленє новими проміннями відкриває нам докладну локалізацію голки. Нині хірурґи стоять на тїм становищі, що такі чужі тіла треба виймати тільки тоді, коли вони викликають закаженє, або коли дуже докучають хорому через свою форму, чи то через своє усадовленє близько нервів, мязових туж-

нів, чи дуже вразливої окістної і кости. Те саме відносить ся і до куль. Тому й мають проміні Рентгена таке велике значінє в військових шпиталях в часі війни. Нині вже майже всі армії більших держав мають нормовані апарати до рентгенографії, що на спеціальних возах можуть бути перенесені з місця на місце. Перший раз ужила їх Англія в війні проти граничного племені Афрідів в Індіях; Англіїці рівнож заосмотрили в такі прилади грецький шпиталь у Фалерусі в часі грецько-турецької війни. Ступнево в що раз більшим уживаню були вони в дальших війнах, почавши від іспансько-американської війни, а скінчивши на російсько-японській*). Все віддавали вони неоцінені услуги, як запевнювали потім лікарі в своїх справозданнях з тих війн.

Та не лише металі, але й иньші чужі тіла можна побачити на рентгенографічній плиті: пр. у дітей побіч проковтнених монет і гузики, у дорослих проковтнені штучні узубленя з кавчуку, що застрягли в їжниці або в жолудку і т. п.

Рентгенографічно також можна виказати т. зв. конкремента, се є камінці, що творять ся в людськїм організмі, а то головно камені в нирках і в міхури, тільки до сього треба вже дуже добрих апаратів і людей вправних у тім, бо такі камені видають часто дуже невиразну тїнь, відповідно до свого хемічного складу. Найтяжше розпізнати рентгенографічно камені в жовчи як задля їх складу, так і задля положеня побіч печінки, що часто їх заслонює. Сеї трудности не розв'язано ще й на берлінськїм конгресі.

Показало ся однак, що насвітлюване промінями Рентгена не таке байдужне для живих організмів, як могло в початку здавати ся. Дуже швидко відкрито ще одну прикмету тих промінів, а то, що вони викликають на шкірі специфічні об'яви подразненя. У людей, особливо у таких, яких довший час насвітлювано новими проміннями, появили ся на шкірі в місці, де падали проміні, зміни: шкіра по кількох тижнях починала червоніти, лущити ся, з неї випадало волосє, а часом навіть витворювали ся там прищі, що дуже тяжко гоїли ся. Найбільше потерпіли при тім таки самі лі-

*. Тай тут показало ся, що Японці заосмотрили свої шпиталі в значно більші і красші апарати як Росіяни: у послідних тільки шпиталі основані приватною жертволюбністю пр. Червоного хреста, мають ті прилади і то лиш о скілько десь не пропадають по дорозі: одно земство вислало на війну кілька вагонів тих приладів, але на місце призначеня вони не зайшли, бо і на се хтось злакомив ся. Сей факт з обуренєм п'ятували лікарські німецькі часописи.

карі, що довго працювали над сими проміннями; деякі мусіли в тої причини навіть давати ампутувати собі пальці або й цілу руку. Та бувало й так, що понесли ушкодження і хорі, яких рентгенографовано, особливо в початках рентгенографічної ери. З часом навчено ся уникати сих немилих наслідків і нині оперує ся новим сьвітлом цілком безпечно.

По ближших дослідах показало ся, що проміні Рентгена ушкоджують головню клітини пришкірка. При дальших дослідах спостережено, що сі проміні ще шкідливіше впливають на клітини новотворів, що повстають із пришкірка, головню раків. Ту прикмету використано зараз до лічення сих страшних новотворів. Здавало ся в початку, що проміні Рентгена витрутять з рук хірургів їх наймогутнійший лік, себ-то ніж. Та по якімось часі наступила реакція. І нині тих новотворів позбути ся можна по найбільшій часті тільки в помічу радикальної операції. Проміннями Рентгена можнавилічити основню тільки малі шкірні раки, коли вони недалеко посунули ся в глибину, бо проміні ділають тільки на який центиметер у глиб, і косметичний ефект уже добрий, бо шрами бувають дуже малі і гладкі. Друге: можемо спробувати лічення рака тільки тоді, як уже його не можна оперувати; та й тут мусить він бути доступний т. зн. лежати на верха. Часто в таких випадках, коли не видічило ся хорого зовсім, то принаймі усуває ся розклад мас новотвору, та й субективно впливає се на хорого дуже добре. Дуже добрі висліди дає також лічене рецидив новотвору по операції. Як відомо, повстанане новотворів доси не вяснене. Деякі вчені припускають, що й їх викликають якісь доси невисліджені мікроорганізми. Можна би думати, що власне проміні Рентгена ділають шкідливо на сі мікроорганізми подібно як карболь, сублімат і иньші антисептики, і через те новотвірвилічує ся. Та досліди виказали, що до знищення яких будь бактерій треба би так сконцентрованих промінів, яких у практиці задля небезпеки ніколи не вживає ся.

Не лише хірургії принесли проміні Рентгена так визначні користи; не полишили вони ні одной з наук лікарських без впливу. Лічнична сила промінів Рентгена, т. зв. рентгенотерапія знайшла найбільше приложенє в дерматології, науці про шкірні слабости. Тут новий спосіб лічення дає добрі висліди в ліченю виприсків, лущиці і богато иньших шкірних слабостей, а в часті може конкурувати з методою Фінзена при ліченю одного рода туберкульози шкіри, т. зв. вовка (lupus). Визискано її також і до

косметичних цілій, пр. до вигублення волося там, де воно р непотрібно, пр. на лиці у жінок.

Серед дальших дослідів над проміннями Рентгена майже кож- дий день приносить нові несподіванки. Учені всіх цивілізованих народів почали ними експериментувати і старали ся пізнати їх вплив на всі поодинокі органи, на всі поодинокі тканини. Пока- зало ся, що ті проміні ділають шкідливо також на клітини железу, о скільки вони їм доступні. Спостережено пр., що насвітлюване проміннями зносить надмірне виділюване поту потовими железами, що так неприємне часом особливо на руках і ногах. Подібним впливом сих промінів толкуємо собі нині також лічнице діланє їх при слабостях крови, левкемії і псевдолевкемії, на яких досі не було майже ліку. Левкемія проявляєть ся тим, що в крови поя- вляеть ся надмірне число т. зв. білих тілок крови, споводованє надмірною продукцією їх т. зв. кровотворними железами, головно селезінкою і лімфатичними железами. Сі желези тому й побіль- шають ся значно, в дальшій перебігу слабости виступають часті кровавлення майже в усіх органів, загальне ослабленє і борше або пізнійше наступає смерть. Подібно перебігає т. зв. псевдолевкемія. Та коли піддамо околицю тих желез впливови сьвітла Рентгена, то побачимо, що дуже швидко вже число білих тілок крови змень- шає ся, а навіть по якимось часі вертає до норми; слідом за тим зменьшає ся селезінка і лімфатичні желези, а й суб'єктивно хорій чує себе значно ліпше, а навіть доходить до цілковитого вилі- ченя. Розуміє ся, що ефект і тут буде тим ліпший, чим меньше розвинена слабість, бо в часом уже і нове ліченє не допоможе. Сим входимо вже в найбільший відділ медицини, в т. зв. в у т р і ш н ю медицину.

Та у внутрішній медицині придало ся не лише лічнице ді- ланє промінів Рентгена. І тут домінуюче становище заняла рент- генографія, а то в першій ряді при дослідах над серцем і вели- кими судами. Досі величину серця і тих судуд можна було озна- чувати при помочи ріжниці випуку між серцем і окружаючими його легкими. В більшій часті випадків можна се зробити дуже до- кладно, але часом трафляли ся трудности, пр., коли легкі по- більшені при т. зв. емфіземі (розідмі) легких і насувають ся на серце, тоді часом майже над цілою околицею серця маємо випук такий, як над легкими. В такім разі величину серця, евентуальне побільшенє його можна пізнати тільки на флюоризуючій плиті, бо

серце кидає на неї тінь, що дуже добре відрізняє ся від тіни легких. Треба тільки узглядити, що образи Рентгена, се образи тіни, і що проміні Рентгена виходять з одного пункту і розходять ся на всі сторони, то тінь на флюоризуючій плиті буде більша, як сам предмет, що кидає тінь. І ту трудність усунуто, так що нині можемо дуже докладно означити величину серця при помочи скомплікованих приладів т. зв. орторентгенографії (ортодіяграфії). Подібно можемо докладно розпізнати побільшене великих посуд коло серця, т. зв. аневризмати. Часто також виявляють ся на рентгенографічній плиті перші початки т. зв. звапнення посуд і відповідно до того можна й лічене зачати швидше.

При діагнозі патологічних змін легких являють ся нові проміні також цінним придбанем. При їх помочи можна добачити дуже швидко всякі зміни в густоті ткані легких; отже пр. глибоко в середній легких сховані запальні огнища, які иньшим способом недоступні для наших змислів. На берлінськiм конгресі звернено увагу, що навіть при звичайнім запаленю легких рентгенографічно можна ствердити вже початок резолюції, себ-то початоквилічення тоді, коли сего ми не в силі зробити вислухом. Новий спосіб помагає нам також докладнійше пізнати початки сухіт при т. зв. невинних катарах вершків легких. Віденському рентгенольогови Гольцкнехтові, що видосконалив головню рентгенографічне досліджуванє цілої грудної клітки, удало ся виказати вже малесенькі ями, т. зв. каверни в легких там, де вислід випуку і вислуху легких був нормальний або непевний. І при хоробах жолудка новий спосіб став у пригоді: кавчукова сонда, впроваджена до жолудка, дає виразну тінь, а коли її суваємо по стіні жолудка, можемо докладно означити його границі, пр. при значнім розширеню або звуженю жолудка.

І в області нервових слабостей нові проміні причинили ся до роз'ясненя нерав дуже запутаних слабостей, особливо слабостей хребетного стрижі і обводових нервів. Там де давнійше припускали слабости чисто нервові, пр. гістерію, особливо повсталу по якімсь уразі, аж рентгенограм відкривав нам причину в формі новотвору, чи згрубленя, чи надломаня і пересуненя одного з хребтів, що потім утискав хребетний стриж або нерви, які виходять із него, і викликував симптоми слабости. В т. зв. травматичних неврозах пр. по залізничних нещастях, рентгенографія помогла не одному нещасливому узискати відповідне відшкодованє від заряду залізниць.

Розуміє ся, тут не місце вичисляти всі відділи внутрішньої медицини і всі випадки, де нові проміні придали ся; тут вибрано тільки наймаркантийші приклади, де їх так успішно примінює ся.

Промінї Рентгена внесли багато сьвітла і до науки про жіночі недуги, і до педіатрії (діточї слабости), а вкінці і до дентистики. Нині кожний більший дентистичний інститут випосажений в рентгенографічні прилади; тільки ними можна вислідити нераз причини шалених болів зубів в формі абсцесів довкола їх корінїв, коли на внї зуби виглядають нормально; тільки ними можна відкрити нераз останки корінїв зубів, що лишили ся в щоці по вирваню зуба і так докучливо дають себе знати.

Навіть і на теоретичні науки, головно анатомію, промінї Рентгена не лишили ся без впливу. При їх помочи можемо ступнево слїдити ровній костий у звїрів і людей; ними можемо дуже добре увидатиювати нормальну структуру костий, а також вказати, де вона змінена, пр. по перебутїй англійській хоробі; давнїйше можна се було робити тільки при помочи дуже утяжливих посмертних препаратів. Також і для поглядової науки та для демонстрації мають нові промінї значїне: пр. для демонстрації перебігу посудин у яким будь органї напускає ся їх якоюсь масою в металю, а потім робить ся рентгенограм, на яким дуже детально видно всі розгалуженя посуд аж до найменших галузок.

Се відбило ся і на студію антропологии, особливо праїсторії чоловіка. Новим способом можемо добре пізнати будову костий наших і наших предків. Пр. кости чоловіка т. зв. Неандертальської раси, а також останки *Pithecanthropus erectus* в Яви, се дуже цїнні знаходи і не можна їх розрізувати для дослідів структури костий. Антрополог Валькгоф подав недавно атлас тих костий, де їх структура увидатнена рентгенографічно. Бачимо там, що вони рїзнять ся типово від костий нинїшніх людей. Про сю можливість ніхто перед тим не думав. Студії на сю тему лише в початку!

І палеонтологія завдячує тїй методї вказанє костий і їх структури у скаменїлостях.

З сього короткого перегляду кожний міг бачити, як величезні користи принесли промінї Рентгена майже кождому відділовї лікарських наук; для деяких, як для хїрургії, вони творять просто нову епоху. Коли поминемо їх деякі побічні шкідливі діланя, які ми навчили ся вже нинї щасливо оминати, все що вони за 10 лїт внесли до медицини, було чистим виском.

Др. Евген Бурачинський.

Бібліотека „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові.

Рівночасно з дискусією про потребу переімени „Товариства ім. Шевченка“ на наукове виринула в інтересованих кругах думка заснувати коло нього також свою бібліотеку¹⁾. Не чекаючи на формальну ухвалу став Виділ на власну руку збирати дрібні приватні дари і таким чином поклав перші фундаменти під нову культурну інституцію. Дня 13 марта 1892 р. прийняли загальні збори новий статут, де метою Товариства визначено вже між ин. „збирання материялів до музею і бібліотеки, в краю і за границею“²⁾; 16 падолиста того року галицьке Намісництво затвердило той статут.

Коли ровійшла ся вістка, що „Наукове Товариство ім. Шевченка“ приступило до сформованя власної бібліотеки, зараз знайшли ся люди по обох боках кордону, що щиро заопікували ся піднесеною гадкою. Перший відкликнув ся пок. Олександр Кониський, ваявляючи при кінці 1893 р. охоту — відступити Товариству цілу свою приватну бібліотеку тільки за зворотом коштів пересилки. Незабаром надійшла їх перша частина в числі 392 (переважно правничого змісту). В тім самім часі повідомив проф. В. Антонович Виділ, що подарує для Товариства свою богату бібліотеку. Тоді подарував дещо зі своєї бібліотеки пок. др. Юл. Целевич,

¹⁾ Проект статуту Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Ст. 2. §. 4, точка 6.

²⁾ Статут Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Ст. 1. §. 4, точка 6.

тодіж закуплено у Києві комплет „Кіевскої Старини“. З кінцем 1894 р. було вже в бібліотеці коло 600 чисел¹⁾.

Досить щасливим для бібліотеки був 1895 р. Зараз із початком року вийшов V т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“; разом з тою книжкою розіслав новий редактор проф. М. Грушевський до всіх європейських Академій, Наукових Товариств і видавництв французько-український циркуляр, у яким запропонувала обосторонній обмін виданнями²⁾.

В тім році передало тов. „Просьвіта“ за старанем д. К. Паньківського всі дублети свого досить уже значного книгозбору Науковому Тов. ім. Шевченка³⁾; тоді дарував Товариству частину своєї бібліотеки д. Ол. Барвінський, тоді прийшов також другий транспорт книжок від пок. Ол. Кониського. Крім того купив Виділ за суму 200 корон бібліотеку по пок. Ом. Партицьким⁴⁾.

В 1896 р. прислав свою бібліотеку д. О. Бородай із Петербурга (коло 500 французьких, англійських і німецьких авторів). В протягу 1894—96 р. д. Д. Корінець, д. М. Вороний і д. К. Паньківський упорядкували бібліотеку, яка поки що була поміщена разом із бібліотекою „Просьвіти“, і виготовили картковий катальог. У порозуміню з тов. „Просьвітою“ уложено перший бібліотечний регулямін, прийнятий Виділом на засіданю з дня 16 мая 1896 р. Одначе для ширшого публичного ужитку бібліотека ще не була віддана. Вправді на однім із засідань Виділ дискутував над справою отвореня бібліотеки для публики разом із читальнею, одначе з одного боку незначна ще фреквенція, з другого брак фондів відклонювали його на разі від самостійного веденя такої інституції, як бібліотека. Тому порішив він увійти в переговори з тов.

¹⁾ Справозданє з діяльности Виділу і секцій Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від загальних зборів дня 11 мая 1893 до 31 грудня 1894 р. У Львові, 1895. Ст. 8.

²⁾ Вправді був розісланий згаданим інституціям ще I т. „Записок“ (1892) таким чином уже тоді стали деякі з них обмінювати ся своїми виданнями з Товариством („Записки“ Т. III. Ст. 179), одначе до значнійшого результату тоді не доведено.

³⁾ „З нашої бібліотеки деякі книжки передано бібліотеці „Просьвіта“ а звітдам дублети дано тут“ (Проток. засід. Виділу Наук. Тов. ім. Шевченка з 3 цвітня 1895 р.).

⁴⁾ Справозданє з діяльности Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1 січня до 31 грудня 1895 року. У Львові, 1896. Ст. 6.

„Просьвіта“, в домі котрої містила ся тоді канцелярія і бібліотека Наук Тов. ім. Шевченка, що до спільного веденя обох бібліотек і вже з початком падолиста 1897 р. ухвалив отворити бібліотеку і читальню для публіки на дві години денно, що дня крім неділь і руських свят. Тоді д. К. Паньківський, що з рани Виділу заряджував бібліотекою, передав її новому бібліотекареві д. М. Павликови, якого іменував Виділ ухвалою з дня 14 липня 1897 р. Всіх чисел було вже тоді в бібліотеці кругло 1800 в майже 4000 томах.

Новий бібліотекар забрав ся до дальшого порядкованя бібліотеки, став списувати бібліотечний інвентар, якого до тепер майже не було, і доповняв картковий катальог новими вписами. Коли в 1898 р. „Наукове Товариство ім. Шевченка“ купило дім, де тепер містить ся, перенесено бібліотеку Товариства з „Просьвіти“ до нового льокалю. В тім році ухвалив Виділ асигнувати по 200 кор. річно на оправу бібліотечних книжок; загалом бібліотечна позиція в річнім бюджеті Товариства піднесла ся в тім часі до 2.000—2.400 кор. В рік по тім заведено бібліотечні ургенси.

В 1900 р. зніс Виділ дотеперішню читальню при бібліотеці, а завів натомісь на взір академічних і університетських бібліотек т. зв. „наукову робітню“. В половині того року бібліотека мала вже 4.195 чисел у 7.997 томах¹⁾. В 1901 р. порушено на засіданю Виділу „Просьвіти“ гадку передати свою бібліотеку і архів Науковому Тов. ім. Шевченка. Одначе з причини тісного бібліотечного льокалю з одного боку і деяких формальних непорозумінь із другого²⁾ до злуки обох бібліотек на разі не прийшло.

Дальшим кроком у ровною бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка було її приступлене на запросини віденської Академії Наук до міжнародньої Спілки бібліотек Академії і наукових товариств задля обопільного визичуваня рукописів, архівалій та рідких книжок³⁾.

В протягу останніх трьох років бібліотека значно збогатила ся приватними дарами, як пр. д-ра Ів. Франка (коло 1000 томів),

¹⁾ »Хроніка«. 1900 р. ч. 3, ст. 13. Тут подано перше справозданє зі стану бібліотеки до дня 15 липня 1900 р.

²⁾ Тов. »Просьвіта« передавало свою бібліотеку з застереженем права власности; Виділ Наук. Тов. ім. Шевченка на те не згодив ся.

³⁾ В тій цілі ухвалено на з'їзді Академії Наук, що відбув ся дня 16—18 цвітня 1901 р. в Парижі, на предложенє берлінської Академії відповідний регулямін (поданий у »Хроніці« ч. 13 ст. 51—52).

по пок. М. Полянським (коло 300 т.), о. Б. Кирчова (233 т.), д. Р. Заклинського (над 200 т.), проф. М. Грушевського і родини (коло 200 т.), д. К. Паньківського (над 150 т.), д-ра Грушкевича (132 т.), д. В. Л. Левицького (132 т.), по пок. М. Дикаревім (106 т.) і ин.¹⁾ Крім того Наук. Товариство ім. Шевченка купило до 100 томів книжок із бібліотеки пок. проф. Шараневича. Нині є вже в бібліотеці **8.600** вписаних чисел у **19.000** томах. Невписано ще 2.000 томів. Разом ціла бібліотека має нині **21.000** томів книжок, не вчислюючи в те понад 3.000 дублетів, які по списаню будуть вименяні за иньші.

Се число, правда, не дуже імпозантне, особливо в порівнянню з иньшими львівськими бібліотеками, пр. Оссолінських, університетською²⁾, „Народного Дому“³⁾. Одначе в бібліотеці „Наукового Товариства ім. Шевченка“ є вже такі видання, яких нема у жадній бібліотеці не то у Львові, але в загалі в Галичині⁴⁾.

Головну вагу покляло Наукове Товариство на комплетованє відділу „Україніса“ і вже нині він при не сьвітлім стані бібліотечної справи у нас чи не найповнійший із усіх бібліотек на цілій етнографічній території України-Руси⁵⁾. В останнім часі комплетують ся під доглядом д-ра Ст. Томашівського жерела до історії угорської Руси, т. зв. Hungaro-ruthenica, а в найближших днях поїздка бібліотечного урядника у Росію виповнить замітніші браки в відділі української історії і письменства. Крім відділу „Україніса“ комплетують ся постійно й иньші, головно найновішою літературою. До того найбільше причиняєть ся обмін Товариства з ріжними

¹⁾ Подрібний виказ дарів книжок подано в »Хроніці« ч. 4, ст. 24, ч. 7, ст. 13, ч. 9, ст. 37, ч. 13, ст. 49, ч. 17, ст. 42. Крім того виказ з 1904 р. (ще не друкований).

²⁾ Університетська бібліотека має нині коло 200.000 томів книжок, не вчислюючи в те рукописів.

³⁾ Бібліотека »Народного Дому« має нині коло **100.000** томів (пор. І. Кр. — Бібліотека »Народного Дому« у Львові. ЛНВ. 1905, кн. II, ст. 133).

⁴⁾ Тому з бібліотеки »Наук. Тов. ім. Шевченка« користають навіть урядники иньших бібліотек, пр. Оссолінських, університетської, »Народного Дому« та краківської Академії Наук.

⁵⁾ Спис одной части відділу »Україніса«, головно старшої дати, поданий в »Хроніці« ч. 9, ст. 38; там виписані також (ст. 39—42) важніші старші де-зідерати, які були би для бібліотеки дуже пожадані.

науковими інституціями і виданнями, яких число в кінці 1904 р. дійшло до поважної суми 317¹⁾.

Крім того в останніх роках зорганізовано при бібліотеці рукописний відділ. Нині числить він іще не багато, всього 144 чисел (папери по пок. Ом. Партицьким і Вас. Ільницьким — дар о. Ол. Стефановича, папери по пок. М. Бучинським — дар родини, Записки Остермана і ин.)²⁾, одначе в кождим роком росте. Невписаних і невпорядкованих є ще коло 300 рукописів.

Нині бібліотека поміщена в домі „Наукового Товариства ім. Шевченка“ (ул. Чарнецького, ч. 26, партер) і займає 4 залі: одна призначена також на „наукову роботу“. Фреквенція бібліотеки досить значна; в протягу останнього року (з кількामісячною перервою з причини недуги і резигнації дотеперішнього бібліотекаря) визичило з бібліотеки 486 осіб 3.606 чисел у 5.054 томах.

Правда, в бібліотеці є деякі недостачі, одначе їх жерело майже виключно — невеликі фонди „Наукового Тов. ім. Шевченка“. Вже тепер пр. бібліотечні убікації рішучо за тісні і в найблизшій часі Товариство мусить їх розширити; тоді можна вже буде прилучити і бібліотеку „Просвіти“. Так само з огляду на спеціальний характер нашої бібліотеки найблизшою задачею бібліотечного урядника буде виготовити і видати друком точний катальог книжок і рукописів відділу „Ukrainica“, чого зрештою домагали ся деякі члени Товариства вже на загальних зборах в 1897 р. Також одною з пекучих потреб тої бібліотеки є доповненє здекомплютованих авторів і видань, головни все таки з відділу „Ukrainica“ та прискорене їх комплектуванє. В ньому будучність бібліотеки „Наукового Товариства ім. Шевченка“, в ньому її спеціальна вага!

„Бібліотечна справа — кінчимо неперестарілими ще словами проф. М. Грушевського³⁾, — стоїть у нас в загалі дуже лихо. На

¹⁾ З того 16 Академій Наук (у Парижі, Відні, Нью-Йорку, Петербурзі, Філадельфії, Бостоні, Ст. Люї, Амстердамі, Празі, Кракові, Білгороді, Букарешті, Загребі, Davenport, Madison і New-Haven), 105 наукових товариств і 18 університетів (в Європі й Америці).

²⁾ Важнійші зі скатальогованих рукописів були виписані в „Хроніці“ ч. 9, ст. 43—44, ч. 13, ст. 50—51, ч. 17, ст. 42—47.

³⁾ Справозданє з діяльности Виділу Наукового Товариства іменн Шевченка за час від 1 січня до 31 грудня 1897 р. Львів, 1898. Ст. 11—12.

цілій нашій території від Сяна до Кубані нема ані одної бібліотеки, що мала-б добре зібрані і хоч більш-менш повні колекції всього того, що належить до нашого народу й його території (Україна). Про самий Львів і взагалі австрійську Україну-Русь нема що й казати: часом найелементарніших публікацій що до української історії, історії літератури, етнографії не можна добути. При таких неможливим стані бібліотечної справи для Товариства стає річю доконче потрібною заходити ся коло своєї власної бібліотеки. Та й тут, як і в усім иньшій, все опираєть ся на ту-ж саму обставину — брак гроша. В усякім разі Товариство зробило початки, які могло зробити в теперішнім своїм стані“ — а дальший розвій бібліотеки — докінчимо — в руках української суспільности. Коли вона зрозуміє велику вагу тої культурної інституції і підпре змаганя Товариства, тоді в недовгім часі діждемо ся поважної інституції, яка відіграє замітну ролю в культурнім житю західної України.

Іван Кривецький.

Революція в Росії.¹⁾

Духъ разрушенія есть въ тоже
время созидающій духъ.

М. Бакунін.

І вона прийшла... Прийшла, неначе страшний ангел пімсти за трупи декабристів, за кров польських повстанців, за поневолені племена Кавказу, за давнє закріпощене України, в кінці за повішених і розстріляних і в мурах Петропавловської і Шліссельбурської твердині та в каторгах Сибірі замучених і по незлічених тюрмах російської імперії катованих революціонерів і соціялістів, — муци і жінок, старців, дорослих і дітей, „панів“ і „простих“, яких єдиним гріхом була любов до найвисших ідеалів людськості і горяче бажанє вчинити їх дійсністю, повести нарід до боротьби за хліб і свободу для всіх синів землі... Прийшла, хоч царське правительство, найсильнїше й найбільше звірське з усіх сучасних правительств, аби затамувати їй дорогу, боронило ся від неї горами трупів і морями крови... Прийшла — і там, де на всіх язиках усе мовчало, все заговорило її могучою, огненною і кривавою мовою...

Бомба, що розірвала ката-Плеве, січневий страйк петербурських робітників, які, завдяки невинно пролитій крові своїх братів, за один день із вірних підданих перемінили ся на завязятих революціонерів, — загальний страйк у Варшаві, в Лодзі і в цілій майже Польщі, — бомба, що розірвала вкн. Сергія, мужицькі

¹⁾ Друкуючи отсею статью писану зі спеціального ідейного становища чинимо се не для жадної партійної пропаганди, від якої наша часопись зовсім далека, а з огляду на важність всесторонного освітлення сучасних подій і духових течій у Росії. *Ред.*

бунти в цілій Росії, кривавий тиждень у Лодзі і могучий вибух революційного духа в цілій Польщі, пожежа революції в Одесі, бунти морського і сухопутного війська, тої останньої підпори кожного правительства, безліч індивідуальних революційних актів, сповнених на репрезентантах правительства, почавши від простого поліцейського або шпіона аж до найвищих достойників, — усе те її мова, могуча мова народної революції.

І лиш завдяки їй можуть устроювати з'їзди, ухвалювати революції й писати свобідно у своїх газетах про свої потреби, одним словом: користувати ся мимо законної заборони свободою зборів, слова і преси земці, лікарі, адвокати, інженери, літерати і т. п. буржуазійні елементи, які мають хліб, а свободи хотять лише такої, щоб могли замість царя або й разом із ним правити народом, — одні зі свідомістю експлуататора, який бореть ся за більшу свободу рухів для себе, інші-ж у наївній вірі, що їх правління, се хліб і свобода для народу, елементи, які до недавна мовчали, боячи ся нагайки, кулі, тюрми, Сибірі й шибениці, і які тепер тільки тому мають таку свободу рухів, бо у правительства за мало війська і нагайок і кулі і тюрем і шибениць для справжніх винувників народної революції.

Що дні самодержавного царського правительства почислені, що народня революція, хоч би нині і вдало ся втопити її в морі крови, вибухне завтра з тим більшою силою і таки повалить своїми ударами самодержавний престол Романових, — про се нині вже ніхто не сумніваєть ся, не сумніваєть ся навіть Микола ІІ. зі своїми дорадниками, яким каже укладати різні проєкти реформ, сподіваючи ся таким чином відвернути народній гнів від своєї голови.

І так остаєть ся тільки питанє, що буде потім, і на се питанє всі партії, які борють ся в Росії, відповідають постулятом конституційної держави, значить, переміни форми правління з деспотичної на конституційну. Є в тій відповіді й різниці, бо коли опозиційні елементи не йдуть далі конституційної монархії, то елементи революційні з менше більше соціально-демократичною ідеологією жадають демократичної республіки, але ті різниці не мають принципіального значіння супротив того, що і конституційна монархія і демократична республіка мають основою той самий капіталістичний устрій.

Тим ми очевидно не хочемо сказати, що конституційна монархія і демократична республіка все одно. Є-ж різниці і між деспотичною монархією, конституційною монархією і демократичною республікою, але ті різниці зникають супротив їх спільної основи: капіталістичного устрою.

Значить, усі партії, які борються в Росії, ідуть свідомо на зустріч буржуазійній революції. А що буржуазія сама собою, без народніх мас, не представляє поважної боевої сили, то партії, які мають вплив на народні маси, — отже „більшість“ (Ленін) і „меншість“ (Плеханов) російської соціально-демократичної робітницької партії, партія соціалістів-революціонерів, жидівський Бунд, польські соціально-демократичні партії (Polska Partya Socyjalistyczna, Socyaldemokracja Królestwa i Litwy, Polska Partya Socyjalistyczna „Proletaryat“), Революційна Українська Партія, Українська Соціально-Демократична Спілка (части „меншости“ російської соціально-демократичної робітницької партії) і инші менше звисні соціально-демократичні групи, які в різних питаннях розходять ся з собою, — ведуть ті маси свідомо до буржуазійної революції, декретуючи на підставі „наукового соціалізму“ Маркса-Енгельса, що се конечний етап у розвитку кожної, отже й російської суспільности. Є між тими соціально-демократичними партіями й різниці що-до будучого устрою Росії, — пр. російська соціально-демократична робітницька партія (а з нею, розуміється, й Українська Соціально-Демократична Спілка й инші автономічні частини її) і Socyaldemokracja Królestwa i Litwy централістичні; Polska Partya Socyjalistyczna в теорії вважає своєю найближшою національно-політичною метою незалежність Польщі, хоч у практиці задовольняє ся й широкою автономією Польщі, на яку знов кладе головний натиск „Proletaryat“; Революційна Українська Партія у своїм найновішій проєкті програми домагаєть ся автономії України, — але всі вони згідні в тім, що Росія мусить іти на зустріч буржуазійній революції.

І всі вони згідні в тім, що революція потрібна тільки доти, доки не буде скликана конституанта, — все одно, чи теперішнім царським, чи революційним правительством, яке має взяти у свої руки дальше діло перебудови Росії.

Що-ж до революційного правительства, то про нього заговорили, ледви Росія вступила в період революції, і всі декретують в один голос, що хто стоїть за революцією, той мусить признати

й революційне правительство, як її довершене, як її неминучу санкцію.

„Більшість“ російської соціально-демократичної робітницької партії прийняла на своїм з'їзді резолюцію: „В залежності від об'єктивних відносин сил та інших чинників, яких не можна з гори докладно означити, допускається у дії делегатів нашої партії в тимчасовім революційнім правительстві в цілі непримиримої боротьби зі всіма контрреволюційними стремліннями та оборони самостійних інтересів робітницької класи“¹⁾.

А орган „більшости“, „Впередь“ (ч. 10, вступна стаття) пише: „Глибокоумні політичні тупиці перестерігають соціально демократію від надмірно діяльної організації революції: се може довести до такої страшної річи, як передчасна демократична диктатура пролетаріату і мужицтва. Передчасна! Ні! Тепер якраз час стати пролетаріатови на переді народу для революційного здійснення своєї мінімальної програми, яка повинна стати прапором усеї російської демократії. Пролетаріат переведе її до кінця і тим положить основу для грядущої соціалістичної боротьби. Ми відкидаємо як утопію, як несвідому провакацію, всяку пробу накинути пролетаріатови несповному при теперішніх соціально-економічних умовах задачу безпосереднього здійснення максимальної програми, т. є. безпосереднього збудовання соціалістичного устрою; ми будемо безнастанно розяснювати робітникам, що тільки самостійна класова організація міських і сільських пролетаріїв є надійною запорукою визволення праці від гнету капіталу; але ми з погордою відкинемо також боягузів, які несміло оглядаються кругом, чи не видко де ліберального генерала або достойника, якому було-б можна припоручити революцію, відсунувши ся скромненько на бік. Ні! На бік, генерали і достойники, професори і капіталісти, се виступає пролетаріат, аби збудувати вам вашу буржуазійну республіку, і він збудує її так, аби найлекше було перебудувати її на соціалістичних основах, коли прийде бажаний час“.

Трохи инакше становище „меньшости“, якої конференція заявляє: „Тимчасове правительство, яке підняло-б ся здійснити задачу сеї з огляду на її історичний характер буржуазійної рево-

¹⁾ „Naprzód“ 1905, ч. 159.

люції, мусіло би, управильнюючи взаїмну боротьбу між протилежними класами народу, що визволяєть ся, не тільки посувати революційний розвиток, але й бороти ся з тими його елементами, що грозять основам капіталістичного устрою... Для того соціально-демократія не повинна класти собі за ціль захоплене власти або участь у власти в тимчасовім правительстві, а повинна остати партією крайної революційної опозиції“. Хиба тоді, коли-б революція перекинула ся до найпоступовійших країн західної Європи, де вигляди здійсненя соціалізму більше реальні, могла-б партія взяти участь у правительстві¹⁾.

Про революційне правительство заговорив і „Naprzód“, пишучи (ч. 178 в 2 липня 1905 р.): Перед російським лібералізмом отворяєть ся тепер тільки одна дорога, йому остає зробити тільки один крок. І мабуть він не уступить перед тим актом. Думка оголошення революційного правительства, яке, хоч зовсім буде в руках лібералів, одначе стане тим, чим його зробить революція, хто знає, чи не здійснить ся вже завтра або позавтра в Москві“.

І так ті партії, що в теперішнім революційнім руху в Росії виступають як провідники народніх мас, — загалом кажучи, партії соціально-демократичні різних відтінків, — ведуть нарід свідомо до буржуазійної революції, якої задачі має здійснити конститuantа (Учредительное Собрание), скликана або царським, або, коли воно не захоче, революційним правительством.

А щож на те народні маси, ті справжні войовники революції? Не вже-ж їх геройська боротьба, се тільки боротьба за иньшу форму правління, за зміну пана? Не вже-ж вони свідомо проливають свою кров і встелюють поле боротьби своїми трупами на те тільки, аби буржуазія добила ся своєї свободи і укріпила своє пановане над ними, а вони аби лишили ся далі в нужді й неволі, тільки під иньшим паном?

Коли приглянемо ся рухови, який вибух у Петербурзі й опісля обхопив усю Росію, то побачимо, що се рух чисто народній, якого партії не тільки не готовили, але навіть спершу не знали, як до нього віднести ся. Як у всіх справді революційних рухах, так і тут ті партії, що хотіли би взяти революцію в аренду і в імя „науки“ закупають усякому революційному акто-

¹⁾ „Naprzód“ 1905, ч. 159.

ви — колективному чи індивідуальному — під загрозою наклеїти його несвідомим, елементарним вибухом, революційним авантюризмом, а то й провокацією, вибухати швидше, ніж вони признають відповідним, остали фактично по заду руху і замість вести його, мусіли *volens nolens* піти за ним. Се перша, дуже важна характеристична прикмета теперішнього революційного руху в Росії.

Друга характеристична прикмета, що жада́ня робітників мають коли не виключно, то в кождім разі головно економічний характер. Про політично-демократичні питання робітники або зовсім не говорять, або говорять тільки між иншим. І се зовсім зрозуміло. Робітник, невільник головно економічного ладу, не може одушевити ся буржуазійною конституцією, яка його економічного положення майже зовсім не змінє, та за те відчуває він ліпше всяких теоретиків своє безвихідне положенє, свою нужду, і тільки в нього й думки, аби вийти з неї. Робітник, навіть не захоплений соціялістичною пропаґандою, добре бачить, що уряд його грабить, що капіталісти здирають з нього по кілька шкір, що всі багаті й сильні світа сего живуть із нього і ще збиткують ся над ним, і він відчуває, що йому було-б багато ліпше працювати для себе і своїх, як своєю важкою працею годувати своїх ворогів. І він відчуває, хоч иноді тільки інстинктивно, що політична свобода, се для нього пустий звук, коли вона не буде доповненєм економічної свободи, що він може бути політично свободний лише на стільки, на скільки свободний економічно. І тому скільки разів говорить він своєю мовою, а не мовою ріжних суфлерів, від яких довкола нього аж кишить, та його мова є революційно-економічна.

Ваше право, демократи всяких відтінків, добивати ся парламенту, бо він принесе вам велику користь, але не тягніть до тої боротьби робітника, не дуріть його, що парламент дасть йому свободу, бо політична свобода для голодного чоловіка, се така сама брехня, як „свобода праці“ в капіталістичнім устрою, яка на правду являєть ся свободою визиску з одного, свободою вмерти з голоду з другого боку. Доки будуть багаті й бідні, перші все будуть угнітати других і за кусень хліба багатий усе відбирати-ме в бідного його „політичну свободу“. Вистане тільки поглянути на положенє робітницької класи в котрій будь із тих країн, де є „політична свобода“, навіть як найширша, аби зрозуміти сю правду.

Та оборонці буржуазійної конституції вкажуть нам може на уміркованість жадань народної маси як на доказ, що їй чужі наші принципи комунізму і що „перше треба її вивести на широку дорогу поступу, витворити умови для боротьби за соціалізм і аж тоді“ — і т. д.

Що жаданя народньої маси в Росії умірковані, на се ми згідні і се вважаємо третьою характеристичною признакою руху; тільки по нашому причина тої уміркованости лежить не там, де її бачать оборонці буржуазійної конституції. Головною причиною тої уміркованости вважаємо ми 1) вплив політичних партій і 2) невмілість народу зложити свої жаданя в суцільну систему.

Цілу четвертину столітя різні соціально-демократичні групи вмовляли в російського пролетарія, що він не може піти далі буржуазійної революції, бо на се не дозволяє „науковий соціалізм“. Во імя „наукового соціалізму“ осуджували ся всякі революційні акти, як індивідуальні, так і колективні, а рекомендували ся мирні демонстрації, мирні страйки по західно-європейським соціально-демократичним звірцям. В імя „наукового соціалізму“ соціальні демократи виступали против політичного террору соціалістів-революціонерів, клеймлячи його революційним авантюризмом, а одні й другі виступали знов против економічного террору. В імя „наукового соціалізму“ всі міжнародні соціально-демократичні конгреси виступали против соціального генерального страйку, — а останній конгрес в Амстердамі скаркачував його в формі „політичного масового страйку“, клеймлячи пропагаторів того способу боротьби праці з капіталом — анархістів-комуністів — найбільшими ворогами робітницької справи. В імя „наукового соціалізму“ осуджували ся всякі масові революційні рухи, які не були приготовані партією і вибухали без її відома.

А результати тої 25-літньої проповіді „наукового соціалізму“ ?

Надійшов день 22 січня, і петербурські робітники вийшли против війська з голими руками. Потім бачили ми масакри безоборонної юрби в Москві, Варшаві, Лодзі і по всіх иньших містах Росії, де лише проявив ся революційний рух, юрби, яка вийшла демонструвати по західно-європейській соціально-демократичній рецепті.

Аж тепер в усій російській соціально-демократичній пресі відізвав ся дружній оклик: Оружя! Плеханов у „Искрі“ і Ленін у „Вперед-ї“ почали кликати до оружного повстаня; „Polska Partya Socyalistyczna“, яка ще недавно не знаходила слів обуреня для „Proletaryat-у“ за його — зрештою тільки теоретичну — пропаганду террору, почала уживати бомб на велику скалю; та сама соціяльна демократія, яка ще недавно повторяла за своїми німецькими товаришами: „Generalstreik ist Generalblödsinn“, почала кликати робітників до генерального страйку.

Але годі за короткий час привчити масу до тактики, на яку цілу четвертину столітя кидало ся громами, тим більше, коли й тепер ті, що хотять бути провідниками маси, стоять на розпутью. Адже вже тепер, у самім розгарі народньої революції, всі ті соціально-демократичні партії, основані на „науковім соціалізмі“, кажуть масі бороти ся тільки за буржуазійну конституцію, обдурюючи нарід, що демократична республіка, се „народне царство, в яким нарід порядкує все по своїй волі“, хоч положене робітницької класи в усїх існуючих демократичних республіках завдає сьому брехню, а за те пятнують провокацією всяку пробу в напрямі безпосередного здійсненя соціалізму (диви висше цитат із „Вперед“-а). Адже соціалісти-революціонери, дурячи мужика соціалізацією землі (говоримо: дурячи, бо соціалісти-революціонери обіцяють мужикам соціалізацію землі від будучого російського парламенту, зложеного на підставі загального голосованя, тимчасом соціалізація землі в теперішнім, капіталістичнім устрою зовсім неможлива і ніякий буржуазійний парламент не дасть її мужикам!), рівночасно вважають передчасним говорити міським робітникам про соціалізацію фабрик, або, управляючи політичний террор, обурюють ся на саму думку „антибуржуазійного террору“, т. є. нищення банків і иньших капіталістичних інституцій, — вони, що в теорії говорять про експропріацію експропріаторів! Адже Polska Partya Socyalistyczna, що веде таку геройську політичну боротьбу, голосно хвалить ся тим, що підчас розрухів у Варшаві її члени карали иньших робітників смертю за „крадіж“, т. є., говорячи мовою „наукового соціалізму“, за „експропріацію експропріаторів“, виконувану підчас революції. Адже „Искра“ хвалить ся, що завдяки впливам її прихильників у Гурії зменьшило ся чимало актів пімсти на ворогах народу. Адже ще досі болючим насміхом над революцією звенить

нам в ухах заява визначного члена Революційної Української Партії, висловлена на комерсі по Шевченківським концерті д. 30 марта 1905 р. у Львові, що партія волить, аби на Україні не було ніякого революційного руху, як має проявити ся якийсь рух не під проводом партії. Адже „Правда“, орган Української Соціально-Демократичної Спілки, писала (ч. 3 за март 1905 р.): „Доки-ж збереть ся Всенародня конститутівна Рада та будуть вибрані Селянські Комітети, ми не можемо терпіти лиха та голоду. Тому призначаймо на сходах скільки кому потрібно землі, щоб не сидіти голодними, та заоруймо з панського лану, а потім Селянські Комітети роздивлять се діло та скажуть, чи вернути чи ще прирізати, щоб були повернені мужикам ті прирізки, що домагаєть ся їх програма нашої партії“¹⁾, — значить, не забирайте усєї землі, а тільки прирізки. Адже коли мужики, не маючи арозуміня для ріжних „наукових“ програм, придуманих на те, аби їх хитрійше обдурити, — за що ріжні урядники від революції дають їм як найгіршу ноту з клясової сьвідомости, — почали просто забирати панську землю, в російській соціально-демократичній пресі заговорили про роботу агентів-провокаторів. Адже всі соціально-демократичні партії кликали робітників обходити сегорічне сьвято 1 мая мирними (!) демонстраціями. Адже генеральний страйк, який лише тоді має значіне, коли являєть ся прольогом соціальної революції, веде до експропріації експропріаторів, російські соціально-демакратичні партії скарікатурували в політичну маніфестацію — з таким результатом, що робітники, замісь брати фабрики на свою власність, вертають знов працювати на своїх експльоаторів, задоволивши ся деякими уступками в напрямі соціально-демократичної мінімальної програми.

Друга причина уміркованости жадань народньої маси, се невмілість зложити свої жаданя в суцільну соціальну систему. Вона хоче визволити ся з нужди й неволі, хоче здобути собі хліб і свободу, та ціле її нещастє в тім, що коли переходить від тих бажань, що випливають із її щоденних потреб, до практичних способів їх здійснення, — не може відразу знайти тих способів.

¹⁾ У своїй аграрній частині програма російської соціально-демократичної робітницької партії домагаєть ся: »4. Настановлення селянських комітетів: а) для звернення сільським громадам тих земель, що відрізані у селян при знесеню панщини і служать у руках поміщиків способом для закріпощеня селян«.

Замість підійти до коріння зла, вона хапаєть ся за другорядні річи, за дрібниці, які ні трохи не змінюють сути справи. Її потрібний час, а головню довгий революційний рух, аби її творчий дух міг розвинути ся. Нарід дає елементи для будови соціяльних систем, але самою будовою їх або зовсім не займаєть ся, або займаєть ся тільки в виїмкові моменти, в епохи революції. Біда тільки, що його оточують зі всіх боків його „приятелі“ й „опікуни“ і в сьтий горячий час боротьби, коли народня творчість у найбільшій розпалі, вмішують ся в рух і „помагаючи“ народови, задержують його своїми програмами на половині дороги.

І народні маси в Росії не були-б тепер такі умірковані в своїх жаданях, коли-б за останню четвертину віку замість соціяльної демократії, яка своєю централістичною організацією заби-вала всяку локальну й особисту ініціативу, яка виступала против усякого самостійного революційного руху, п'ятуючи його передчасним, авантурничим і т. п., яка буржуазійно-демократичні реформи подавала темним робітникам за правдивий соціялізм, а против правдивого соціялізму боролася всіми способами, від закиду утопійности і реакційности аж до шпінюства і провокації, — на російські робітницькі маси були мали вплив анархісти-комуністи, коли-б серед тих мас усе і всюди були будили революційного духа, коли-б були проповідували їм, що перша й одинока їх ціль зруйнувати капіталістичний порядок, завоювати собі хліб і свободу, а не кликали їх будувати найперше республіку для буржуазії. Ми певні, що по чверти віка такої справді революційної проповіді петербурські й иньших міст робітники не були-б вийшли против війська як вівці на заріз і що генеральні страйки не кінчили ся-б поворотом до праці, тільки експропріацією способів продукції.

Та на жаль по роботі революціонерів 70-их років XIX в., які кликали нарід здобувати не республіку для буржуазії, а хліб і свободу для себе, і яких ідеї й діяльність сучасна російська соціяльна демократія стараєть ся за те скільки змога опоганити, робітницький рух у Росії попав під вплив соціяльно-демократичної ідеології. В причини сього явища годі входити в рамках нинішньої статі; зазначимо лише, що велику ролю грали тут такі річи, як симпатії російської буржуазії до буржуазійно-демократичної мінімальної програми соціяльної демократії, симпатії, яких реальним наслідком була матеріяльна поміч нелегальній соціяльно-

демократичній пресі; вплив західно-європейської соціальної демократії на російське студентство, коли анархісти, переслідувані мов дикі звірі навіть найліберальнішими правительствами, чорнені або промовчувані систематично в соціально-демократичній і буржуазійній пресі, бідні в порівнянню з соціальною демократією — літературою і пресою, не могли мати такого впливу; далі вплинула тут російська цензура, яка все таки пускає в Росію наукові публікації соціальної демократії і дозволяє на розвиток російської наукової соціально-демократичної літератури, коли тимчасом про анархістів можна говорити тільки як про льомбровівські типи і т. п.

І аж останніми роками проповідь анархізму, який тимчасом видержав не одну огневу пробу, перебув цілу мартирологію і підбив собі все, що найбільше свідоме, найреволюційніше між робітницькою клясою романської раси, почала доходити до Росії. Російські анархісти-комуністи почали видавати найперше брошури, а від серпня 1903 р. також газету „Хлѣбъ и Воля“, і ми бачимо, як ідеї анархізму проникають поволи і в робітницькі уми Росії, стрічаючи скрізь завзятий опір — не спеціально в російських правительстві, яке ще всіх революціонерів мірить на один аршин, тільки в російській соціальній демократії всіх відтінків.

Із сказаного легко вивести, який наш погляд на задачу російської робітницької кляси в теперішній російській революції. Коли російська робітницька кляса не має бути ошукана і за свою кров, яка тепер ллється ріками, не має дістати тільки нового пана, який і далі буде визискувати її, то мусить бороти ся не за буржуазійну конституцію, а за своє визволене від усякого гнету, за хліб і свободу для себе. Коли буржуазії потрібна конституція, потрібний парламент, у яким могла би робити добрі інтереси й обдурювати нарід, то нехай вона й бореть ся за ті свої ідеали, але яка рація робітницькій клясї проливати свою кров у інтересі буржуазії?! Робітникам, міським і сільським, треба хліба, — нехай-же беруть для себе: одні фабрики, другі землю і працюють у них на хліб для себе; їм треба свободи, нехай-же руйнують царську власть і не настановляють нової, тільки самі заводять у себе такі порядки, які їм найкорисніші. Може се на разі не вдасть ся, може з'єдиненим силам царства й буржуазії (ті дві, ворожі тепер сили, певне помирять ся, коли побачать, що капіталістичному устроєви гровить небезпека!) вдасть ся втопити народню революцію в народній крові і завести „правовий лад“, — але все таки, що

нарід завоює собі підчас революції, того не посьміє відібрати йому ніяке правительство. Коли-б пр. мужикам у Росії вдало ся підчас теперішньої революції завоювати для себе всю землю, то будуче правительство буде змушене санкціонувати status quo; коли-ж мужики ждати-муть, аж землею наділить їх будучий парламент, то ніколи її не діждуть ся. Те саме скажемо й про завойоване фабриками робітниками, про завойоване умов праці на фабриках приватних властителів, про завойоване свободи коаліції, зборів, слова, преси. Одним словом: що буде завойоване народом підчас революції, того не посьміє відібрати йому ніяка реакція. І тому нема робітницькій клясі ніякої причини обмежувати добровільно свої жаданя до мінімальної програми соціальної демократії, а за те в всі причини розширяти й поглиблювати революцію до найдальших границь.

Із сього виходить ясно становище робітницької кляси супротив т. зв. „революційного правительства“. Всяке революційне правительство, се побіда „законности“, антипода революції; до того-ж революційне правительство, до якого зітхає російська соціальна демократія, се побіда буржуазійної законности. Революційне правительство по своїй суті мусить бути гальмою для дальшої революції, бо його ціль санкціонувати status quo; воно, що правда, бореть ся з реакцією, яка хотіла би повернути status quo ante революції, але не менше бореть ся і з тими елементами, що хотіли би посунути революцію ще далі. Винищивши-ж найскрайніших революціонерів і зневіривши до себе нарід, дає тим самим силу в руки реакції. Що й кандидати на членів революційного правительства в Росії мають таку саму програму, на се найліпший доказ цитований више уступ із „Вперед-а“, в яким між иньшим читаємо: „Ми відкидаємо як утопію, як несвідому провокацію, всяку пробу накинути пролетаріатови несповниму при теперішніх соціально-економічних умовах задачу безпосередного здійснення максімальної програми, т. є безпосередного збудованя соціалістичного устрою“.

Від закиду „несвідомої провокації“ тільки один крок до закиду свідомої провокації, а щоб нарід від тої свідомої провокації охоронити, революційне правительство певне не жажало ся-б карати смертю „провокаторів“, т. є. найскрайніших революціонерів. На се маємо докази в історії французької революції; за се ручать нам також апетити соціально-демократичних

теоретиків, між иньшими і Плеханова, який свій пасквіль „Anarchismus und Socialismus“¹⁾ кінчить погрозою, що коли соціально-демократичний пролетаріят стане паном ситуації, то потребувати-ме тільки зморщити брови, аби анархістів змести з лиця землі.

І так революційне правительство мусить усе бути протиреволюційним, мусить опирати ся не на революційну силу народу, тільки на силу поліції в боротьбі з тими, що хочуть довести революцію до логічного кінця, а тим самим воно противнародне.

Становище робітницької класи супротив „революційного правительства“ ясне: або революція знищить усі основи теперішнього, капіталістичного ладу і тоді не потрібно ніякого правительства, а люди самі стануть улаждувати свої відносини так, як їм буде найліпше, аби мати як найбільше хліба і як найширшу свободу, або нарід у революції не побідить чи побідить тільки по часті, і тоді революціонери мусять перешкаджати укріпити ся всякому правительству.

Така повинна бути роль народніх мас у теперішній російській революції, а задача революціонера — усвідомляти народню масу про ту її роль, помагати їй розширяти й поглиблювати революцію і складати свої жаданя і стремління в суцільну соціальну систему.

Чи народня маса в Росії сповняє свою роль? Не зовсім, тим більше, що усвідомлюють її в тім напрямі тільки нечисленні групи анархістів-комуністів і їх нечисленна література, а всі иньші революціонери старають ся накинути їй буржуазійно-демократичні стремління.

Але не можна також сказати, що народня маса в Росії йде за тими, що хочуть її ущасливити буржуазійною конституцією. Сему перечить сам початок революційного руху: генеральний страйк, який блискучо доказав, що переведений у такій формі, в якій його процагують анархісти-комуністи, може бути страшним оружем для руйнованя капіталістичного устрою; сьому перечать і дальші події, які показують що народня маса — свідомо чи не-свідомо — стремить до глибокого соціального перевороту.

Се найліпше стверджує факт, що деякі буржуазійні елементи, які спершу кокетували з революцією, зачинають що-раз острійше

¹⁾ Berlin 1894, друге виданє 1905. — Цитуємо з пам'яті по першому виданю, через що можемо ручити тільки за зміст, а не за дословність.

виступати против неї. Примірів на се знайшов би багато, та ми обмежимо ся на одним із „рідного зільника“, на становищі національно-демократичного „Діла“ супротив революції в Росії.

Доки „Діло“ думало, що революція, се з'їзди земців і інших буржуазійних елементів та вірнопідданчі депутації й меморіяли до царя й міністрів, доти симпатизувало в „революцію“ та давало „щирі рали“ цареві й правительству, аби в інтересі цілості російської держави й династії Романових надано конституцію тай не забуто і про Українців, — кидаючи мимоходом громи на різних „революційних фанатиків“ та протиставлячи їм „поважну опінію поважних елементів“. Але що-ж, цар і правительство не послушали „щирих рад“ „Діла“, не дали конституції, а що до Українців, то не тільки їм не попустили, але ще для витвореня контрареволюційної армії дали великі уступки Полякам-дідичам на українській території. І почав ся в „Ділі“ „патріотичний плач“ ізза несправедливости російського правительства, яке дає різні права „зайдам“, а не дає їх „автохтонному населеню“. Тимчасом настав кривавий тиждень у Лодзі, вибухла революційна пожежа в Одесі, збунтував ся Патьомкін, одним словом „вітчина в небезпеці“, — вітчина всіх буржуазійних філістрів, — і „Діло“ в статі „Революція чи анархія?“ (ч. 136 з 1 липня 1905) виступає в обжалуванем против російського правительства. „В руках тих, що правлять Росією, лежало дати Росії нові форми життя, а з тим і втихомиренє. Сього не вчинено, суспільність ошукувано і нині Росія потапає в анархії“, — так звучить обжалуване мудрця з „Діла“, який одначе все ще не стратив надії, що „і нині ще не запізно здержати анархію, зачинаючи основну і серйозну реформу“, і в тій надії декретує: „Нехай нині зійдець ся конституанта — розумієть ся: не офіцина царської камарілі — ся Росія затихне і заживе ще новим житєм“. А задекретувавши так, попадає у пророцький тон і віщує: „Коли се не станеть ся, розклад піде далі і фатально випаде не лише для Романових, але і для цілості імперії, особливо, коли би ще зайшли які міжнародні комплікації“. В кінці ставши на котурни репрезентанта українського народу, складає заяву: „Зі становища нашого народу раді би ми, щоб узяла верх перша евентуальність і щоб Росія зажила новим житєм, у яким і ми могли би свобідно і самостійно жити. Друга — могла би радше обернути ся в нашу некористь, а на користь наших відвічних ворогів“.

В тій статі „Діла“ маємо все: і дикий страх перед народньою революцією, якої не можуть зрозуміти, і Шілерівське „Wenn sich die Völker selbst befrei'n, da kann die Wohlfahrt nicht gedeih'n“, і свідоме чи несвідоме перекрученє значіння слова „анархія“, і дбалість про цілість російської імперії та шкіру династії Романових, — дарма, що Романови були й є катами України і що те саме „Діло“ в святочних хвилях строїть ся в постулат самостійної України! — і контрареволуційність Рутенців із 1848 р., яка каже „Ділу“ більше сподівати ся для України від її дотеперішного ката — російського правительства — як від революції, для того, що в ній бере визначну участь польська робітницька кляса...

Та досить чести „Ділу“, — вертаймо до наших уваг про революцію в Росії, хоч уже небогато лишило ся нам сказати.

Ніяка революція не погинула ще від того, що „зайшла за далеко“, а всі вони гинуть від того, що зупиняли ся на половині дороги. Чи від того згине й російська революція, тепер годі ще сказати. Одно тільки певне: чим пізнійше царське правительство піде на конституційні уступки буржуазії, тим ширше і глибше розвернеть ся революційний рух, тим більше набере свідомости в революційнім огні народня маса і тим більші користи зуміє витягнути з революції. Лиш руйнувати старе, невідільницьке, і на його руїнах будувати самим, не настановляючи ніякого нового правительства, нове, свобідне житє!

Ріжні сентиментальні добродії скажуть нам може, що шкода стільки людської крові, що ліпші які-будь реформи, які позволили-б на мирний розвиток, як та страшна революційна боротьба, якій ідуть у жертву найліпші сили суспільности. Певне, що шкода людської крові, шкода найліпших синів суспільности, які безперечно в мирний час принесли би людськості велику користь. Але чи-ж у мирний час не леть ся кров і не падають трупи без найменшої користі для народнього визволення? Поминаємо вже війни держав із державами, у яких гинуть тисячі молодих, здорових людей, без найменшої користі для народу, — але подивім ся на побовище праці, зрахуймо випадки смерті, каліцтва й недуг, яким підпадають робітники підчас праці, зрахуймо жертви сухіт, тої недуги робітницького пролетаріяту, погляньмо, кілька найліпших сил людськості нидіє по тюрмах, гине на шибеницях за те,

що хотіли тільки добра людськості! Чому не шкода вам тої крові, тих жертв, сентиментальні добродії?

Ні! Доки існує капіталістичний устрій, доти нема для народу мирного часу, доти все, кожного дня і кожної години леться його кров і смерть косить його ряди. Та коли вже вширати, то бодай за те, аби хоч грядучі покоління мали хліб і свободу, жили в устрою, який нині є тільки ідеалом.

І нам не жаль крові і трупів, які тепер падають у революційній боротьбі в Росії, бо ми знаємо, що боротьба з її жертвами, се єдиний шлях до свободи й добробуту народу. Тільки жаль нам, коли та кров проллється і ті трупи впадуть даром, коли народня маса буде обдурена і замість хліба і свободи дістане тільки нового пана — нову форму правління.

10—11 липня 1905.

Михайло Лозинський.

Дещо про нашу пресу.

II.

До хиб нашої преси, і то не лише щоденної, а й т. зв. фахової, належить крім надмірної дразливости ще зовсім некультурний звичай, якому український гумор дав плястичну назву: залазити з брудними чобітьми в душу. Газетна полеміка чи то за питання політичні чи наукові — діло в пресі щоденне, і для неї скрізь по світі вироблені певні норми та форми, дівчому відмінні як до народа, та все таки в принципіальному згідні. Чи то буде вишукано чемна та тонко-з'їдлива полеміка Француза, чи резолютнійша та основнійша німецька, все таки ви можете бути певні, що при всій різниці поглядів на спірне питанє противники, як то кажуть, не хоплять один одного за волосє, пошанують особу і гідність, не зневажать один одного, а тим менше не будуть воювати підозріннями та інсинуаціями з метою подати противника в погорду ще заки доказано, що він у такій чи иньшій річи помиляєть ся. У Поляків і Москалів сей остатній, нечистий рід полеміки попадаєть ся досить часто; не диво, що стрічаємо його також у нас, і то навіть у таких сферах, де, здавалось би, повинна віяти чистійша атмосфера.

Маю під рукою два зразки такої полеміки, цікаві власне тим, що оба вийшли від дійсних членів Наукового Тов. ім. Шевченка і оба говорять про річи, які, здаєть ся, можна би було трактувати зовсім спокійно та без ніякої анїмовії. Перша з тих полемік, се простора відповідь „Київській Старині“ написана проф. В. Шухе-

вичем і опублікована як додаток до ч. 125 „Діла“, а друга, се стаття „Правда в очи коле!“ що вийшла в під пера дійсного і почесного члена Наук. Тов. ім. Шевченка, д. Івана Верхратського, була друквана зразу в органі Руського Педагогічного товариства „Учитель“, а отсе вийшла також окремою брошурою. Обі ті полеміки, хоч говорять, як побачимо далі, про різні річи, мають про те дещо спільне з собою, і власне про те спільне, про їх духа я бажав би поговорити, лишаючи на боці мериторичні питання, порушені в них.

Перша полеміка має за собою ось яку історію. Проф. Шухевич опублікував, як відомо, накладом Наук. Тов. ім. Шевченка і майже рівночасно в польськїм перекладі накладом Музея гр. Дідушицких простору працю „Гуцульщина“ (доси вийшло руських 4 а польських 3 томи). Являючи ся плодом довголітньої колекціонерської діяльності та частих студій і подорожий автора, гарно видана і багато ілюстрована, ся праця при першій своїй появі розбудила гарні надії і була прихильно повитана критикою. Дальші томи, особливо т. III, веліли значно понизити ті надії, відізваля ся скептичні голоси; „*Slowo polskie*“ вдарило на автора, закидаючи йому тенденційність, з якою він буцім то скрізь замазує в Гуцульщині сліди польщини; в „*Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde*“ підніс я заслуги проф. Шухевича як збирача і впорядчика та вартість зібраного ним матеріялу, але заравом показав деякі важні методичні хиби та деякі браки в самім матеріялі. По виході т. IV появила ся в „*Кіевской Старинѣ*“ простора критика на „Гуцульщину“, де автор, підписаний криптонімом М. Р., псвотряючи та ширше розводячи деякі закиди піднесені мною, підносять надто цілий ряд дрібніших закидів аж до язикових похибок у руськїм текстї. На сю остатню критику відповідає проф. Шухевич у вказаній статї.

Можна як собі хто хоче дивити ся на сю критику, та все таки треба означити дві річи: її автор задав собі не мало праці над книгою проф. Шухевича і хоч би був виказав і в двоє більше хиб, як справді виказав, то автор, якому щиро ходить о вірне і повне представленє теми, повинен би бути такому критикови вдячний, і де лише його увага слухна, користати з неї, а де неслухна, там спокійно і без сердитости відперти її. Се одно. А друге те: автор — дійсний член Наук. Тов. ім. Шевченка, а критика надруковала в „*Кіевской Старинѣ*“, поважнім місячнику,

якого редактори знають д. Шухевича особисто і певно читали його книгу, — значить, на сліпо, легкомисно або з якоїсь спеціальної злоби супроти нього певно не помістили сю критику. Мені здається, що ці дві обставини треба було б мати на увазі проф. Шухевичу, пишучи свою відповідь.

Як же полемізує д. Шухевич? Уже сам епіграф: *Conscia mens recti fama mendacia ridet* (ум свідомий своєї правоти сьміється в брехень поговору) показує, що автор уважає критику на його книгу брехнею і бажає в почуттю своєї правоти радше посьміятися над нею, ніж збивати її. Правда, протягом полеміки того сьміху не бачимо, та за те автор вдаряє в інші струни. Ще не давши ані найменшого поняття про критику в „К. Стар.“ д. Шухевич обсипає її такими епітетами, як „така злобна, плюгава критика, овіяна до того усякими низькими, личними інсинуаціями“. Яких таких „низьких личних інсинуацій“ допустився автор критики, з дальшої полеміки не бачимо, бож не можна назвати так ані закиду, що д. Шухевич не згадав про людей, які достарчали йому матеріялів для його праці, бо фактично їх доси не згадано, а проф. Шух. тільки тепер обіцяє згадати їх у передмові до заповідженого пятого тому, якої змісту критик не міг знати; ані не можна так назвати закиду, що польське виданє має мапку Гуцульщини, а руське не має її, бо фактично так воно й є; ані не можна так назвати уваги критика про кліші, про які ще мусимо говорити далі і яку д. Шухевич називає „напасним крутарством“, хоч, як побачимо далі, такий епітет коли вже прикладати до кого в сій справі, то власне до нього; ані не бачимо ніякої інсинуації в закиді критика, що д. Шухевич не згадав про кліші виконані з рисунків д. Кайндля, бо сам же д. Шухевич признає, що він „справді не зазначив сего в передмові до руского виданя“ і з сього вийшов досить непримний інцидент, коли проф. Кайндль прилюдно в своїм обговореню власне руського виданя „Гуцульщини“ зареклямував свої рисунки; не бачимо особистих інсинуацій і в інших дрібних закидах, у яких д. Шухевич — слабо що до річи, але крепко в словах — змагається з критиком. Натомісь як назвати такий напр. маневр проф. Шухевича: „Ледви дістався той том „К. Стар.“ (де була критика на Гуцульщину, підписана буквами М. Р.), а вже розновсюджено, немов би автором тої критики був д. Михайло Русів! Однак кріптонім перечислився в своїм замірі відвернути від себе авторство, бо попри ріжнородні айтеценції,

які вказують безперечно на властивого автора, вже сам з'їдливий, до того в високім степені неприязний тон писання доказує, що підклад до тої замітки є чисто личний“. Отже „розповсюджено“, а хто розповсюдив — невідомо. Сам проф. Шухевич не твердить, що розповсюдив сам автор критики, бо сей здогад, що М. Р. — Михайло Русів — повстав, скільки знаю, в кількох місцях зовсім незалежно одно від одного; а про те д. Шух. зараз же не надумуючи ся твердить, що „криптонім перечислив ся“, що він „із ріжних антеценцій“ догадуєть ся, хто той криптонім, і що весь „підклад“ критики чисто личний. При тім д. Шухевич не називає властивого імени критика і задовольєть ся отакими натяками — інсинуація *optima forma*. Або хіба не інсинуація й оте реченє, що „рецензент дуже добре знав і знає, що я лишив висловлене подяки людям, що мені помагали, до передмови послїдного тому?“ Відки міг се знати рецензент, я абсолютно не розумію, бо й сам намір д. Шухевича — написати якусь передмѳву до послїдного тому, стає прилюдно відомий аж тепер. Поступаючи таким робом д. Шухевич уважає себе в праві кидати свому критикови в очі такі епітети, як „шпігун“, „прокуратор“, „пророк“, говорити ще раз про його „низькі інстинкти“, порівнювати його з блещцями і т. д.

Я не думаю боронити критика „Кієвскої Старини“ перед докорами д. Шухевича, завважу лише, що оборона сього остатнього в деяких спеціальних випадках дуже вже наївна та дитиняча. Д. Шухевич у своїй Гуцульщинї сказав: „Війгране, се дикі кози“; критик завважив, що таке толкованє ні на чім не оперте і вірно пояснив, що „війграні“ се „органи“. Д. Шухевич у полеміці обстає при своїй думці, наводить пісню, де знайшов слово „війгране“ (властиво „війграні“) у фразї „Ой на горі на високій два війграні грають“ і додає: „Пісня... має форму поетичного паралелізму, де в першій вірші говорить ся о калині, качатах, коровці, конику, завулі, проте вже се могло би вистарчити до повірєня, що війгране, се дикі кози, яких еще доси живе чимало в сусїдних роднянських Альпах“. Егеж, могло би вистарчити, як би доказано, що хтось десь колись називав дику козу „війграном“, або що саме слово етимольогічно має який будь звязок з дикою козою. Сього д. Шухевич не робить і не може зробити, але додає, що „готов повірити, що в даній пісні говорить ся про „органі“, як би критик доказав, що в Жабю або в Ясенові були або є ор-

гани або що на похорон Николи, героя пісні, спроваджено навмисно аж двоє органів“. Може д. Шухевич зрозуміє вартість такого аргументованя, коли скажемо, що слово „війгари“ в тій пісні є очевидно ремінісценцією нашої старшої книжної мови (таких книжних ремінісценцій, річевих і язикових, спеціально в гуцульських піснях маємо не мало), а в тій мові так як і в церковній орган або мусікійській орган має далеко ширше значінє, як ми тепер привикли придавати сьому слову, значить взагалі інструмент музичний, отже хоч би й ту саму тримбіту, в яку грають при гуцульськїм похоронї.

Або ось що. Д. Шухевич у своїй Гуцульщинї сказав, що „на новий рік перескакують Гуцули через огонь, при чїм кличуть : „Тирилайси“, а до того додав у примітці: „Значїня сего слова не міг я розвідати“. Критик К. Ст. зовсїм вірно поясняє, що се слово — попсоване церковне „Кирїє елейсон“. Д. Шухевич дуже сердить ся за се на критика і обстоює при своїм, що він „між Гуцулами“ не міг розвідати значїня сього слова. Та певно, що не міг, бо дослідник, почувши таке слово, звичайно повинен сам знати, що воно значить і не розпитувати про нього Гуцулів.

Торкну ся ще справи клішів у Гуцульщинї, бо до тої справи приплутана й моя особа, і вся вона у д. Шухевича представлена не зовсїм вірно. Приступаючи до виданя своєї Гуцульщини д. Шухевич заявив у комісії і на видїлі, що справа з коштами на кліші потрібні для сеї праці буде для фондів товариства облекшена тим способом, що часть клішів справить Товариство, а часть дасть Музей ім. Дїдушицьких Наук. тов. заплатило справді за кліші звиш 2.000 кор.; кїлька і за які кліші платив Музей Дїдушицьких — невідомо, і коли проф. Шухевич у своїй полеміці каже, що „кліші оплачував музей спільно з товариством і то по половинї“, то се цілком віта неправда, бо ті кліші, які оплачувало товариство, оплачувало само вповнї. Питанє заходить тепер, котрі кліші належать до товариства, а котрі до музея, питанє утруднене тим, що кліші товариства не мають ніякої окремої сїгнатури. Не можна сього питаня вирозуміти з відповідного уступу полеміки д. Шухевича, де в однім реченю сказано : „Рецензент се добре знає (відки має знати?), що в поясненях до образцїв пр. „Скрина, судячи по дереві(!) має 200 лїт, власність музея ім. Дїдушицьких“, або „Ручний млин, власність музея ім. Дїдушицьких“ і т. д. дописка „власність“ не відносить ся до клішів, але до предмету“, і зараз

же додає: „хоч так предмети як і ті кліші були і суть виключною власністю музею“. Відки хтось має знати особливо се остатнє? І чи не могли з предметів музею бути зроблені кліші коштом товариства?

Неясність справи з клішами, допущена д. Шухевичем (бо він сам займав ся їх замовлюванєм і його річ була сяк чи так виразно зазначити, котрий кліш власність товариства, а котрий власність музею) довела ще до одного прикрого інцидента, теж порушеного в полеміці, і теж не зовсім вірно. Діло таке, що моя німецька рецензія на перші три томи Гуцульщини була оздоблена досить значним числом малюнків узятих із тоїж Гуцульщини. Се було для мене несподіванкою, бо ж рецензії звичайно не вдостояють ся такої паради, щоб їх ілюстровано. Д. Шухевич з категоричністю, якої мушу йому позавидувати, пише, що „ніхто другий не міг поради́ти редакції Zeitschrift, щоби віднесла ся о кліші до мене, як тільки сам др. Франко“. Повторяю: думка про подаване ілюстрацій до моєї рецензії не прийшла мені навіть до голови і про се я довідався аж геть пізнійше по написаню рецензії від самого д. Шухевича, що буцім то др. Габерляндт, редактор Zeitschrift, попросив у нього клішів. Мені се було байдуже. Та не байдуже було товариству, коли появилася книжка Zeitschrift з моєю рецензією і з ілюстраціями та ще в допискою редакції, де дякуєть ся д. Шухевичу за те, що був ласкав визичити редакції кліші для ілюстрацій. Цевна річ, матеріальної шкоди з того товариство не понесло і злої волі д. Шухевичу закинути не можна, але все таки се була певна неділякатність — розпоряджати ся власністю товариства без відома віділу і хоч би лише через неввагу промовчати, що кліші не приватна власність д. Шухевича, а Наук. Тов. ім. Шевченка, зглядно музею ім. Дідушицьких. Се й закинено д. Шухевичу на однім засіданю комісії, се й ствердила пізнійше комісія, спеціяльно виділена виділом для розмотаня густої сітки непорозумінь та обопільних кривдовань, які протягом літ набрали ся між д. Шухевичем і виділом Наук. Тов. ім. Шевченка, зложена з проф. д-ра Студинського, д. М. Мочульського і з мене. Правда, комісія помилила ся твердячи, що д. Шухевич два рази розпоряджав ся клішами товариства; підставу до помилки дала поява статі про Гуцулів з ілюстраціями в берлінській Zeitschrift für Ethnologie, а комісія занята доходженем ріжних поплутаних та суперечних деталів забула нарешті про сей один. Та принципіально справа не

змінюється, чи даний поступок відбувся раз, чи два рази, і є помилка, зрештою справлена зараз членами комісії, скоро спонукані заявою д. Шухевича, переконали ся про свою помилку, не дає д. Шухевичу права закидати членам комісії „свідому брехню“, як він се чинить у своїй полеміці.

Я не буду тут висловлювати свій суд про вартість таких закидів, підкреслю лише ту дивну поквалність, ту первову нетерплячку — як найшвидше і як найгрубійше вилаяти противника. Се нетерплячка, се не лише неприємна товариська манера, се якийсь спеціальний склад ума, примітивного, некультурованого, непривиклого оглядати річ з різних боків і при тім наивно-еґоїстичного, занятого і в наукових пошукуваннях тільки одною квестією: аби моє на верха було! Візьміть хоч би таку, здавалось би, зовсім теоретичну справу. В моїй рецензії, а потім і в критиці К. Стар. піднесено було ось що: старші письменники, що писали про Гуцулів, особливо В. Поль і Головацький, вичисляли гуцульських сел у Галичині більше, ніж їх вичислив д. Шухевич. Заходить питанє: чи ті старші письменники зачисляли ті села до гуцульських хибно, чи може гуцульський елемент у них протягом пів століття виродив ся, шез? Як би д. Шухевич був познайомив ся з тими писаннями перед писанєм своєї книжки, був би певно звернув на се увагу і був би старав ся якось розв'язати сей сумнів. Тепер він відповідає на увагу критика ось яким справді клясичним реченєм: „тих сел я не міг зачисляти до гуцульських вже тому, що я подав ось яку характеристику: „Гуцульські села, зглядно кути не творять для себе замкненої, природними границями (полями, лісами і т. н.) відділеної цілости; гуц. оседки (газдівства) розкинені по всіх горах, наслідком чого оседки одної громади граничать з оседками сусідних громад, а гуцульські громади обнимають просторони по кілька квадратних миль. Географ В. Поль, а в слід за ним Як. Головацький не узглядняли етнографічних моментів, тож і не подали ніякої характеристики гуцульського села, а взяли просто усі села і кути, що лежать на Підгір'ю і в горах за гуцульські“. Отже тому, що деякі села не підходять під характеристику гуцульського села, уложену д. Шухевичем (NB. на мою думку невірну!), то для того і людність у них не гуцульська. І сю свою, чисто географічну характеристику гуцульського села д. Шухевич називає етнографічним моментом, забуваючи, що дуже легко можуть Гуцули в оселях крайніх від Підгір'я жити

і в селах більше сконцентрованих і рішає тут власне етнографічний момент, а не географічний, тоб-то рішає людність, її мова, ноша, вдача, а не сам один спосіб розкладу села, залежний часто від географічної вдачі місцевости. При тім же, як сказано, характеристика гуцульського села (не кута), дана д. Шухевичем, не вірна: всі гуцульські села, які я знаю, а знаю всі над обома Черемошами і по троха й над гор. Прутом, складають ся власне в села, тоб-то більшої компактної групи хат розложеної в долині над рікою, і з більшого або меншого числа кутів або поодиноких оседків, розкиданих на широком просторі катастральної громади. Чим далше в гори, тим той простір буває більший (Жабє — 12 миль квадр., Гринява майже 13); чим близше до Кут, тим людність густійша, катастральні громади менші і „села“ компактнійші. Самими дефініціями питань про гуцульський чи не гуцульський характер поодиноких осель не рішиш; на се треба детального досліду околиця за околицею, а сего д. Шухевич не дав.

Та коли в полєміці д. Шухевича при повнім браку об'єктивного, спокійного, наукового думаня видно бодай живого чоловіка, який ласть ся, підозріває, сердить ся і боронить ся як уміє, бо знає, за що, то в статі д. Ів. Верхратського „Правда в очи коле“ не видно нічогосінько крім якоїсь безцільної і безпредметової злости не відомо на кого і не відомо за що. П. Верхратський, бачите, надрукував в „Учителю“, передрукував окремо і ще помістив в Альманакху „Учителя“ рецензію на виданий Спілкою переклад книжки Феррієра про Дарвінізм. На сю рецензію написав д. В. в книжці ЛНВ. за лютий 6. р. деякі уваги, що доторкають по части язикових деталів, а по части тону рецензії д. І. Верхратського. Образливого в увагах д. В. не було нічогосінько, але був зовсім справедливий протест проти того незносно зарозумілого та диктаторського тону, яким п. Верхратський обговорює язикові питання взагалі і свої заслуги особливо, тай звернено увагу на те, що власне д. Верхратський, ніби то очищуючи нашу мову, сам насплує її, занечищуючи свої писаня масою неольогізмів та провінціалізмів, які роблять книжки п. Верхратського, вже без огляду на їх зміст, задля самої їх мови зовсім нестраними для Українців у Росії. Д. Верхратському, не привиклому ні до якої критики і ні до якої опозиції, сі уваги мусіли напсувати багато крови, коли він уважав потрібним відповісти на них статьею на 14 сторін

великої 8-ки, яку надто видав окремою брошурою. Початок сеї брошури незвичайно характерний і для того подаю його тут дословно.

„Рецензия руского перекладу про Дарвінізм Е. Феррієра і декотрі замічання що до нашої бесіди і що до рускої термінології взагалі“, стаття напечатана в „Учителю“ ч. 18, 19, 20 і 21 р. 1904, відбита осібно і поміщена також в Альманаху „Учителя“, напсовала багато крови гурткови певних літератів. Іменно виступив против автора згаданої рецензії в 2 ч. „Літературно наукового Вістника“ п. В. (здаєсь, п. Володимир Гнатюк), як се звичайно у гурткових письменників буває, з лайкою, а навіть трохи не з обидою против мене, силкуючись читателям з'ясувати, що причиною рецензії були личні, або як п. В. каже „особисті“ рахунки автора рецензії з п. І. Ф., а заразом доказати, що „добродій“ І.—ацький „не зна ріжнорамітності нашої невгавучої мови“. Отже констатуємо поперед усього, що в рецензії д. В. не було ані одного лайливого або обидливого слова против п. І.—ацького, а „трохи не обидою“ для себе він може назвати хиба цитати з його власної полеміки, повернені на його власну адресу. Констатуємо далі, що рецензія п. Верхратського ніякому гурткови не попсувала крови, бо ті „гуртковці“ заняті иньшими справами не мають часу ані охоти читати таких рецензій і фактично не читали їх. Констатуємо далі, що п. Верхратський проявив добрий поліцейський нюх, догадавши ся, що за буквою В. криється д. В. Гнатюк, і тим своїм відкритєм схарактеризував дуже добре свою вдачу і науковий рівень свого думання. Констатуємо нарешті, що остатні слова цитованого нами уступу, покладені п. Верхратським мов дословний цитат із „Л. Н. Вістника“, не знаходять ся в такій фразі у всіх виданих доси 30 томах сього видання, отже се не цитат, а видумка самого п. Верхратського, а властиво його „віц“, що стоїть зовсім на тім самім рівні дотепу, як коли малий вуличник покаже вам язик.

Відкривши щасливо, що В, се Володимир Гнатюк, п. Верхратський підпускає на його адрес цілу низку епітетів в роді: „паплюжеме моєї особи“, „пристрасть, брак вихованя і всякого поміркованя“, „розмахуючись учено по європейськи блиндає таке“, „пусте говірканє“, „п. В. молод чоловік, зарозумілий так як і всі гуртковці“ і т. д. П. Верхратський, ображений троха іронічним

тоном деяких уступів рецензійки ЛНВістника повинен би, здасться, присоромити „молодика“ спокійним і чисто річевим тоном своєї статі, а не пускати ся в такі присюди, які йому зовсім не до лиця. Навіть хоч би в увагах п. В. не було ані слова правди (сього п. Верхратський мабуть і сам не схоче сказати), то й се ще не увільняло би п. Верхратського говорити спокійним, науковим, а не глумливим тоном, уже хоч би тому, що він дійсний і почесний член Наук. Тов. ім. Шевченка, а в прилюдній полеміці в противнику шануємо поперед усього свою власну честь.

Але п. Верхратському не так ходить о д. В. Бючи на нього він бє через його голову на когось більше, на якусь невиразно зазначену силу чи фалангу, яку він зве „гуртковцями, гуртковими письменниками, поверховцями, плиткими ділетантами (себто авторітетами)“ і т. д. і на яких зводить у своїй статі тяжкі обвинуваченя. Вони страшенно зарозумілі, притім „непослідовні“, вони „думають, що в одну мить схопили все людске знанє і зухвало випорскують недоважені свої думки“, вони „з нечуваною дерзкістю беруть ся всіх і все критиковати, поганити і обмазовати болотом“, вони „кладуть себе всезнайками і порікають безусловно всякі інші праці не по їх вибуялій мисли“, вони нарешті „сіють роздор і ненависть межі народоцями“. Хто вони такі, ті інтригантв та шкідники народовецької гармонії, п. Верхратський не каже виразно, і дуже жаль. Бо як би він замісь воювати отак із за плота, пускати стріли до незнаної для публики мети, виступив отверто і сказав: тих і тих людей маю на думці, те і те їм закидаю, то справа від разу станула б ясно, обвинуваченням дано би можливість відправи, а громадї можливість безсторонного осуду. А так, не називаючи обвинуваченого по імя і бючи в темне, п. Верхратський має можливість кидати підозріня й інсинуації, приписувати „гуртковцям“ злочини, в яких вони може й невинуваті, і ніхто, ані гуртковці ані ширша громада не може сконтролювати його.

Супроти того я не піду за ріжними зячними слїдами в статях п. Верхратського і не буду догадувати ся нічого, а зажду, аж п. Верхратський, як слід поважному мужеві і дійсному та почесному членови Наук. Тов. ім. Шевченка, виступить явно і отверто, сформулує свої закиди і попре їх фактами. А тепер, аби його підбадьорити до сего одиноко достойного способу боротьби, піднесу ще одно його обвинуваченє, найтяжшу гармату, яку він викочує против „гуртковців“ у нотці на стор. 7 своєї полеміки. Вписавши там свої заслуги на

полі нашої лексикографії д. Верхратський пише дословно: „Те все парокком промовчує гурток певних літератів, бо захвалюючи з „богачох“ причин на всі заставки нераз саму пустійшу січку своїх приверженців, постановив мене вбити мовчанкою так, щоби вишло на те, що лишень они, хоть і безавторитетники, с. є. не признаючи ніякого авторитета, такої виключно самі авторитети на всю Русь, а окрім них ніколи не було і тепер нема нікого і нічого“. Хоч і як сильно насувають ся тут питання: чи п. Верхратський коли будь у своїм життю признав чиї иньші заслуги окрім своїх власних, і чи „гуртковці“ мають якийсь обовязок ширити славу його імени, — то все таки ми лишимо сі питання на боці і попросимо п. Верхратського виказати ясно і виразно: де, коли і хто з „гуртковців“ повзяв згадану ним постанову? де, коли і хто з них в потоцтанем історичної вірности промовчав його заслуги? де, коли і хто з них захвалював саму пустійшу січку своїх приверженців? Коли п. Верхратський ясно і без викрутів не відповість на сі питання з названем осіб і фактів, то може бути певний, що „гуртковці“ зададуть собі праці, заглянуть до його власної термінології і винайдуть відповідну номенклатуру для схарактеризованя такого рода полеміки.

На думку п. Верхратського лежить велика небезпека в тім, що ті гуртковці займають ся наукою не посідаючи такої вчености, як він сам. „Если так дальше наука буде у нас розвивати ся, то мимо всякого трубленя, що она „українсько-європейська“, „поступова“, стане хиба між народами притчюю недолугости і млавости, недбальства і неуміня“. Диво тільки, що в тому „трубленю“ винуваті такі люди, як проф. Ягіч у Відні, проф. Брікнер у Берліні, як петербурська Академія наук, що вибрала того самого „гуртковця“ Гнатюка своїм членом-кореспондентом, або чеська Академія в Празі, що таким самим вибором почтила мене і Гнатюка. Чи й ті вчені та корпорації належать до „гуртка“, що „постановив“ промовчувати заслуги п. Верхратського? Він кпить собі з праці д. Гнатюка про „розлуку межи словаччиною а малорусчиною“, називаючи її „протецно“ „клінтаниною поверхню“, хоч ся праця стала ся вихідною точкою дуже цікавої наукової дискусії, в якій забирали голос дуже поважні вчені словацькі, чеські і російські, висловляючи ся з признанем про працю нашого товариша, і в головному признаючи йому рацію. З жадною із глибоко-нау-

кових праць п. Верхратського такої пригоди не було. Чи се також вина „гуртка“?

„Тай ніт чудности, — міркує далі п. Верхратський, — що таке у нас діє ся. Рух літературний схопив у нас гурток людей, котрі в певнім напрямі працюючи могли би бути для загалу пожиточними, хоть відай собі самим менше користними. Та ті гурткові літерати кладуть себе всезнайками і порікають безусловно всякі иньші праці не по їх вибуялій мисли, дарма хоть показує ся, як багато їм хибує і під зглядом науковим і під зглядом знання язикового нераз навіть у річах елементарних“. Отже бачите, „гурток захопив у свої руки рух літературний“. Яким способом се стало ся, п. Верхратський не пояснює і ледви чи вмів би пояснити. І чим проявляєть ся те захоплене? Чи „гурток“ боронить писати і публікувати тим, що не належать до нього? Ні. Чи по за виданнями гуртка нема ніяких иньших? Ні. Чи видання „гуртка“ принаймні творять більшість руської преси, надають їй тон? Мабуть ні. Отже як розуміти слова п. Верхратського? Не знаю; може пояснить він сам. Далі „гуртковці“ ак би працювали „в певнім напрямі“ (може величаючи заслуги п. Верхратського?), могли би бути для загалу (таких як п. Верхратський) пожиточними, хоть відай собі самим менше користними (певно, бо би їх усі висьміяли!); а що не працюють у тім напрямі, то вони для загалу шкідливі, а за те загібають усякі користи лопатою — чи се Ви схотіли сказати, пане Верхратський? Скажіть отверто і вкажіть тих злочинників, що напихають ся плодами своїх злочинів. А нарешті „гуртковці“ кладуть себе всезнайками, критикують иньших, а самим багато бракує і під зглядом науковим і під зглядом язиковим. Не буду виступати в обороні „гуртковців“, може вони справді таки круглі незнайки, але запитаю одно: з яким же науковим апаратом виступає против них п. Верхратський? Я не буду входити в його слововиводи, а зупиню ся лише ось на яким загальнім реченю, що вповні виявляє фільольогічну мудрість нашого вчителя: „Задачію граматики єсть види язикові, о скілько се можливим. управильнити і усталити“. Хоч я не спеціяліст по граматиці, та все таки слухав граматичних викладів пок. Огоновського, яквій так само як і п. Верхратський — увесь стояв на Міклошічу, а також викладів проф. Ягіча і Пастрнка у Відні, і можу сказати, що в тім своїм принципіальнім реченю п. Верхратський помиляєть ся. Граматика, се не фармакопея, що має управильняти і усталяти язи-

кові пігулки та мікстури; вона зовсім анальоґічно до інших історичних і природничих наук має троха ширшу мету — доходити до зрозуміння росту і перемін у живих формах мови і в її реформаціях, слідити насамперед фізіолоґію, а далі й онтоґенезу чи етимолоґію язика. Новочасна грамати́ка не диктує, не усталює, вона слідить, віднаходить законність у вічно рухливим і змінним організмі людської мови. Для неї органічні язикові новотвори та фальзіфікати форм, втворені на підставі тав. людських етимолоґій та фальшивих анальоґій, так само важні й цікаві, як і форми бездоганно правильні. Управильняти та усталювати язикові форми, се не діло наукової граматики, се лише сумна привілеґія язикових пуристів та схолястів, у яких ідеал — мертва латина, де справді все управильнене і усталене, бо закамєніле.

Що за величезними претензіями п. Верхратського криється іноді та сама сьвята іґноранція, якою він так часто докоряє „гуртковцям“ і від якої ніхто в сьвітї не забезпечений, маємо найкращий приклад у тій самій полеміці. Як відомо, в своїй критиці на „Дарвінізм“ Феррієра п. Верхратський твердив, що наш церковний спів званий „самоїлкою“ походить від якогось дяка Самуїла, про якого п. Верхратському буцім то оповідав якийсь „старенький сьвященник, тепер уже покійник“. Д. В. в ЛНВістнику справедливо висловив сумнів шо до такого висновка і твердив, що самоїлка, се те саме, що „самовілка“, спів без нот. П. Верхратський обсилав сю думку своїми компліментами в роді „недоварених дотепів“, „вітрогонних шустиків, котрі гомонять о всім, а не знають нічого“ і обстоює далі при своїм дяку Самуїлі, який „мабуть перший заложив школу безнотного співу“. І все се на те, щоб при кінці своєї статі подати уступ із листу справді компетентного в тій справі о. Порфирія Бажанського, який заявляє, що про такого дяка Самуїла нема ніяких письменних документів, тай назва самоїлка походить не від Самуїла і не від самоволі, а є се перетворене слово „самолівка“, себ то спів з наслуху, ловлячи вухом мелодію. П. Верхратський страшенно тріумфує, що так цупко „вхопив“ д. В., а того й не бачить, що він властиво сам себе висік, бо показав, що його давнійші категоричні твердження про компетентних людей, сьвященників і істориків церкви, що піддержували його віру в дяка Самуїла, були простою блягою.

Щоб показати свою вченість, а неукість гуртковців, п. Верхратський кілька разів (стор. 2, 13) коле їх у очи докором, що

якийсь „всезналь гуртковий“ переложив „Aequivalent“ на „рівнобіжник“. Де сей влочин був сповнений і ким саме, п. Верхратський не подає; а цікаво було би знати, чи так се слово було перекладено в книжці систематично, чи лише раз (в такім разі міг се бути простий друкарський блуд зам. рівноважник!). П. Верхратський у своїм обуреню на сю помилку доходить аж до патосу і запитує: „Яка користь із такого популярного дільця, де Aequivalent віддає ся терміном „рівнобіжник?“ На се трагічне питанє можна би сказати, що коли се зроблено лиш раз, помилкою, то вартість того дільця буде така самісінька, як його оригіналу. А п. Верхратському слід би тямити, що від таких або й ще гірших помилок не свободний ніякий учений на сьвітї, і ніхто такими помилками не мірить їх вартости. Що сказав би прм. п. Верхратський, як би хтось його „Знадоби до словаря южноруского“ видані 1877 року, назвав „недоладною клінтаниною“ за те тільки, що там слово „гаргара“ перекладено „ein grosses, schlecht eingerichtetes Zimmer“ (стор. 9), а шушеренка — „Morchel“? Або як назвав би він моє поступованє, як би я почав докоряти йому неуцтвом за те, що в своїм перекладі Ваканової драми „Перед сьвітом“ (ЛНВ. 1900, ч.) переклав Розон на Познань зам. Прешбурга і тільки на моє представленє дозволив поправити сю і декілька иньших помилок? Я не сумніваю ся, що коли б я із за сього бундючив ся та шпигав йому в очи, він назвав би таке поступованє дїтвацьким або штубацьким. А якже назве своє власне? Я бажав би, щоб він щиро взяв собі до серця свої власні слова: „Дійсно учений дослідник ніколи не буде зарозумілим, бо чим більше заглиблює ся в науці, тим мирнійшим стає і обачнійшим“. Як би то сей дух вступив у п. Верхратського, то ми певно не бачили би більше в друку його полемічних цьвітків!

Та годї докорів! Закінчимо свої уваги компліментом. Остатній уступ у статі п. Верхратського дуже нам подобав ся; віє в нього дух мужньої рішучости. „Годї нам з заложеними руками страдно приглядати ся, як порядять у нас панове гуртковці, як в нечуваню дерзкостію беруть ся всіх і все критиковати, поганити і обмазувати болотом. Ми дальше мовчати не будем (спації п. В—ого). Не пора людей дурити. Час вже знати полуду в очий нашої добрячої публики і виказати, о скілько основним єсть знанє певних гурткових літератів, і чи дійсний патріотизм, чи самолюбна ціль спонукує „себтоавторитетів“ сїяти роздор і нена-

висть межи народовцями". Кінцеве, нічим немотивоване підозрінє, що „гуртковці“ роблять свою роботу для якихось самолюбних цілей, записуємо в рубрику тих *debet'ів*, із яких зажадаємо від п. Верхратського рахунку тоді, як він виступить в повні свого уоруженя і розкривати не всі злочини гуртковців. Але його рішучости і твердій постанові мусимо приплеснути. Так, панове антигуртковці, не мовчіть! Виходіть у повній зброї, розкривайте все, що знаєте, виказуйте, здіймайте полуду! І будьте певні, що ваш противник не злякаєть ся, чесно достоїть вам кроку і дасть відповідь на ваші закиди. Що більше, захочений вашим прикладом він певно і до вас приложить ту саму міру, якою ви грозите йому. Він зробить що зможе, щоб вимести стухлятину, фарисейство, заскорузлість та надуте неучтво коли не з усеї нашої суспільности, то бодай із тих інституцій, що повинні бути храмом чистої наукової праці та безоглядного служеня правді й розвоєви нашого народа.

Ів. Франко.

Елізе Реклі.

В Туру, малім місточку Фляндрії, помер 5 липня 6. р. на 75 році життя Елізе Реклі славновісний географ і горячий пропагатор комуністичного анархізму.

Реклі родив ся 1830 р. в малому місті Сент Фуа ля Гранд у департаменті Жіронди у Франції; батьком його був протестантський пастор, а се походжене та домашнє вихованє — по запевненням знайомих Реклі — вплинули дуже рішучо на його вдачу: він, вольнодумець, атеїст, що освободив ся від усіх традиційних вірувань, зберіг на ціле своє жите так характеристичну для Гугенотів моральну строгість властиву протестантам. По скінченю університетських студій вернув він до Франції, де саме Наполеон III. виконав свій замах державний на республіку. Реклі разом із иньшими французькими демократами протестував горячо проти Наполеона III. та мусів наслідком сего протесту покинути Францію; мандруючим студентом перейшов він Англію, Ірляндію, Північну Америку, друкуючи описи своїх подорожий та свої географічні висліди в „Revue de deux mondes“ і в „Tour de Monde“. Вернувши до Парижа береть ся Реклі за основні праці географічні та публікує як прелюдію до свого великого геогр. твору, малу книжечку „Історію одного потока“, яка вважаєть ся ученими в своїм роді архитвором. По тім пішла більша праця „La terre“, що була швидко перекладена на багато європейських мов. Як член „Інтернаціоналки“ (міжнародного соціалістичного союзу) брав Реклі діяльну участь у париській Комуні 1871 р., попав із оружем у руці в полон та тільки завдяки енергічним протестам учених (з Карлом Дарвіном на чолі) не пішов на депортацію, а був „улашквлений“ на вигнанє з Франції. Від тоді жив Реклі в малою

перервою постійно за межами Франції; наслідком амністії уділеної бувшим „комунардам“ він у 1874 р. вернув був до Парижа, але швидко мусів знов за пропаганду анархізму тікати з вітчизни. Тепер осів у Швейцарії, де познайомився з найвизначнішим теоретиком комуністичного анархізму Петром Крапоткіним і з М. Драгомановим. В 1892 р. перенісся до Бруксели, де обняв на вільнім університеті катедру порівнюючої географії. Тут і дожив спокійно свого віку.

В науковім світі має Реклі визначне місце як автор 19-томової (кождий том по 2000 сторін друку) праці „Nouvelle Géographie Universelle“, якої перший том вийшов 1875 р., останній 1901 р. Є се поки що найліпша в науковій літературі всесвітня географія. В праці над поодинокими партіями сего твору користувався Реклі помічю різних людей, які найліпше знали дані країни, між иньшими також помічю Крапоткіна і Драгоманова, якому в партії „La Russie d' Europe“ належить майже вся статистична, етнографічна і політична часть і який сам у передмові до V книги „Громади“ каже, що в творі Реклі „письменний світ знайшов у перший раз доволі широке описання й України“.

Скінчивши свою „географію“, взяв ся Реклі до нової праці „L' Homme et la Terre“, яку ще встиг скінчити перед смертю і якої частина вже вийшла друком.

Хоч наукова праця Реклі на полі географії така велика, що просто дивно, як одному чоловікови стало на неї сил і часу, то вона ще не виповнила всего його життя. Сей велитень, перед яким схилився голови весь учений світ, не замкнув ся перед пекучими питаннями сучасного життя в кабінеті вченого, наукові досліди не зробили його серця байдужим на долю народніх мас і ми бачимо його від вчасної молодости аж до останніх днів життя в рядах найскрайніших, найбільше революційних, найбільше зненавиджених, найбільше очорнюваних і найбільше переслідуваних борців за зволенє народніх мас, у рядах анархістів-комуністів.

Ставши під впливом Бакуїна анархістом, Реклі аж до смерти брав визначну участь в анархістичнім руху. Коли Крапоткін із припорученя Юрської Федерації заложив у Женеві „Le Révolté“, якого перше число появило ся 22 січня 1879 р., Реклі, що проживав тоді на вигнаню в Швейцарії, став горячим прихильником і співробітником сеї анархістичної газети. В 1885 р. задля переслідувань швейцарського правительства перенесено „Le Révolté“

до Парижа, в 1887 р. переіменено назву сеї газети на „La Révolte“, в 1895 р. на „Les Temps Nouveaux“, які й виходять доси як тижневник під редакцією Жана Грва, що завдяки своїм природним здібностям із шевця, а потім друкаря став звисним анархістичним письменником. За весь той час Реклі не переставав працювати для сеї анархістичної газети і аж до кінця свого життя містив у ній свої статі. Брав також участь в устній агітації, виступав на анархістичних конгресах, — на останній із них, який мав відбутися в Парижі 1900 р., одначе наслідком заборони поліції і її терору на властителей публичних льокалів не міг відбутися, надіслав реферат „Анархія і церков“, виготовлений разом із Ж. Гійо, — а також у житю старався проводити свої принципи, о скільки се, очевидно, можливе в теперішнім устрою. Так пр. його дочка, виховані в його принципах, повиходили заміж не заключаючи ніякого, ані церковного, ані цивільного шлюбу.

Годі нам тут вичисляти всі праці Реклі, розкинені, часто безіменно, протягом звиш четвертини столітя в різних анархістичних публікаціях, яких більшість стала тепер уже незвичайною бібліографічною рідкістю. Окремими публікаціями вийшли між иньшими брошури: „A mon frère le paysan“ (Женева 1893), „L' anarchie“ (Париж 1896; отся брошура вийшла також по великоруськи й по німецьки) і книга „L' évolution, la révolution et l' ideal anarchique“ (Париж 1898). Крім того видав він (1888 р.) із своєю передмовою книгу „Paroles d' un Révolté“, збірку передових статей Крапоткіна, друкованих в „Le Révolté“ від 1879—1882 р., і написав передмову до книги Крапоткіна „La conquête du pain“.

„Еволюція — каже Реклі — се безконечний рух усього існуючого, се невисипуща переімена вселенної, всіх її частин, від відвічних починів через безконечні часи. Революція наступає все після еволюції, аби проломити дорогу дальшій еволюції“. Реклі, як і всі анархісти-комуністи, був прихильником генерального страйку, який став би прольогом соціальної революції; до поодиноких страйків, як до способів вибореня деяких поліпшень для робітників, не прикладав великої ваги, знаючи, що капіталісти все вміють користи таких страйків довести до зера, підвишуючи ціну продуктів.

Та його значіне для розвитку анархістичної доктрини і для анархістичного руху загалом не так у тих вількох окремих публікаціях, як радше в його цілім співробітництві в анархістичній

пресі, в помочи при вироблюваню анархістичної доктрини, в особистій участі у всяких проявах анархістичного руху, в кінці в моральній підпорі, яку давала бідним, очорнюваним і гірше найгірших злочинців переслідуваним робітникам-анархістам та ясна, висока постать їх товариша, того велитня науки, якого не посьміла острійше діткнути ся рука правительства навіть підчас найлютіїших переслідувань анархізму, перед якого чистим характером хилили ся за життя і хилять ся по смерті навіть найлютіїші вороги анархізму.

Реклі, се незвичайний тип великого вченого і горячого революціонера, тип, яких не багато в історії людськості. Сей велитень науки зумів ухопити за оружжя і як простий рядовий бороти ся за свободу, вмів бути анархістичним публіцистом і агітатором, умів оперти ся покусі парламентаризму і працювати для визволення народніх мас не на посольськїм фотелі, тільки серед самої народньої маси, наражуючи ся на всі консеквенції такої праці, мав відвагу голосити явно свої принціпи, коли над головами нечисленної групи анархістів увесь сьвіт, почавши від найреакційніїших консерватистів і клерикалів аж до соціально-демократичних „революціонерів“ вив згідним хором: „Смерть анархістам!“ — пр. підчас лютих переслідувань анархістів у Франції 1891—1895 р.

М. Лозинський.

Що тикаєть ся соціяльних переконань Реклі, то варто зацитувати тут слова його товариша по професурі та знайомого, Вандервельда („Die Neue Gesellschaft“ Nr. 16. за 1905). „Не можемо не згадати, що між науковою докладністю й незрівняною вченістю прегарних географічних викладів Реклі, а поражаючою односторонністю його соціологічних заключень, якими все кінчили ся його виклади, пробивала ся ярка дісгармонія. Подібно більшості анархістів, був Реклі учеником Руссо та вірив глибоко у вроджену доброту людини, яка зіпсувала ся тільки лихим ладом суспільним... По його викладам Осети в Кавказу перевисшають морально Европейців, Ескімоси-ж перевисшають Осетів, а Ескімосів — може — тюлені“. І кінчить Вандервельд некрольоґ Реклі прошенєм, аби йому вибачити сей невинний жарт: йому хотіло ся тільки підкреслити те почуте горячої симпатії, яке вязало Реклі з усіми „його братами по людству“.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Російська школа суспільних наук у Парижі закінчила в другій половині червня б. р. виклади за літний піврік. Ся школа сама по собі — вплив ненормальних обставин, серед яких живе тепер російський народ: ініціативу до її основи далеко за межами Росії дали професори й учені російські, яким задля їх „неблагонамірених“ переконань царський уряд зробив неможливим викладати на університетах у Росії. Для нас ся школа тим інтересніша, що в ній беруть участь і наші земляки з України — чи як професори, чи як студенти. Користуючи ся париською кореспонденцією „Русских Вѣдомостей“ (Ч. 161 за сей рік), подаю тут декілька звісток про розвиток тої школи взагалі, а з особна про її діяльність у минулому шкільному році.

Спершу по заснованю обмежувала ся Р. Ш. С. Н. у Парижі на самих професорів рос. університетів, які з'їжджали на якийсь час до Парижа задля викладів;

згодом успів заряд школи згуртувати коло неї майже всіх визначнійших російських учених, що займають університетські катедри в західній Європі. Се вплинуло корисно на постійність і програмовість викладів у школі. Лекторів, що в минулім році викладали в париській школі, було 28; їх виклади заповнили собою 656 годин. Спеціальну увагу присвячено в тім році виучуваню Росії, її історії, літератури, державного й соціального ладу: все те з тою метою, аби по змозі відповісти своїм студентам на питання й домагання, які висуває тепер російське жите; політичні науки, квестії державного права здобули собі — супроти широкого суспільного руху в Росії — важне місце в програмі викладів. Як перед тим, так і того року вів усім напрямі перед наш земляк, Максим Ковалевський, що прочитав разом біля 100 викладів із суспільних і політичних наук. Из иньших лекторів згадаю тут тільки професора оксфордського університету Виноградова, голосночого рос. вченого Мілюкова, про-

фесора париської Сорбонни Сеньобоса (останній, знаний і нашій публіці з укр. перекладів, темою своїх викладів поклав паралелю між станом Росії в 1905 і Франції в 1789 році); згадаю ще знаного й нам із кількох курсів викладів у Львові нашого вченого проф. Хведора Вовка: він вибрав за предмет своїх викладів за той рік антропологию й етнографію Славян у Росії, а крім того познайомив своїх слухачів з результатами своїх етнографічних дослідів серед Гуцулів.

Число студентів Школи росте що року та доходить уже до 300. Видатків мала школа в мин. році біля 14 тисяч франків. Закликаючи семестер, подав проф. Ковалевський, що на будучий рік зголосили для Школи свої виклади окрім давніших — ще й нові лектори, а деяких запросила школа, між ними американського соціолога Лестера Уорда і дра Ів. Франка для короткого курсу історії української літератури. **В. П.**

Новоутворена народна пісня. Всім у тямці ще „бунт“ Гуцулів у минулім році, що відбився широким відгомном по цілій Європі і скінчився досить соромно для тих, що хотіли його за всяку ціну викликати, розпустивши в перед поголоски, що на Юра мають підняти всі Гуцули і вирізати панів та Жидів. Безпосередню причиною тих поголосок було організоване по Гуцульщині, яка до того часу не мала майже ніяких організацій, гімнастично-пожарних товариств „Січій“, які й упали першою жертвою переполоху. На поручення намісництва „Січи“ порозв'язувано, січовикам повідбира-но відзнаки, багато з них ареш-

товано, між ними і двох організаторів гуцульських „Січій“, о. Івана Попеля, пароха з Довгополя, та Юру Соломійчука, кошового „Січи“ в Жабю. Соломійчука арештовано в часі отворення „Січи“ в Полянках. Нарід прибрав грізку поставу і могло прийти до розливу крові, як би не інтервенція о. Попеля, за яку опісля й його арештовано. Отсей факт творить тло пісні, якої текст дїстав я з Довгополя Горішного.

Треба дати їсти, пити сірому бикови,
Треба вдати заспівати Соломійчукови.
Єла зима ізгибати, весна наставати.
Та зачели на Україні зазулі кувати.
Та зачели на Україні зазулі кувати,
Зачели си в Галичині козаки збирати¹⁾.
Ой кує ми зазулице на зеленій гілї.
А они си ізбирают, брате, в Красноїлі.
А они си ізбирают та легонько дїшут,
Ай у кожду недїленьку до козаків пишут²⁾.
А пишїм си до козаків, пишїм си, пи-
[шїм си,
Єк си пани куши держет, так і ми дер-
[жїм си.

Ой кує ми зазулице, сїдає на бучок,
А хто щїсе іспїсує? Федїр Крамарючок³⁾.
А кує ми зазулице, сїдат на корїне,
А як було на Поленкох, брате, отворїне.
А кували зазулицї, а кували, вили,
Жебївского гошового з отворїня вєзли.
А у мене у городци розвила си шюка⁴⁾,
А й узели на дарабку таї Соломїйчука.
З високої гори, гори та глину качєют;
Та я своє товариство на Бога лишєю.
А у мене у городци горїшок розвив си,
Загнали го до арешту, а він засмутив си.
А єк єго та загнали, а він Бога просив,
Та лиш тїлько він обїдав, кїлько Кулик⁵⁾
[носив.

Ой кує ми зазулице, сїдат на калїну,
Кєгнут пани протокули три рази на днину.
Ой кує ми зазулице, кує, не вгавас,
Він протокул ізложис та все си держас⁶⁾.
Ой кує ми зазулице, кувати не може,
Та ми з цєго щє вийдем, чєй нам Бог
[поможє.

¹⁾ Січи завязувати. Членів Січїй називають подекуди козаками, подекуди січовиками. ²⁾ До козаків записують ся. ³⁾ Осаул Січи в Красноїлі. ⁴⁾ Зїлє. ⁵⁾ Др. Кулик, адвокат у Кутах. ⁶⁾ Держас — здержуєть ся.

Ой у мене у городци зелена тополя,
А узели два шандари ксьондза з Довго-
[поля⁷⁾.

Ой у мене у городци зелена нати́на,
Заплакала ба й за ксьондзом найменша
[дитина.

Але коби то тай дитина, а то й старі люди,
Не було такого ксьондза, тай уже не буде.
Плачут старі люди, плачут, ши й малень-

[кі діти:
Та уже ми свого ксьондза не будем ви-
[дїти.

Та уже ми свого ксьондза не будем ви-
[дїти,
Та вони нашого ксьондза можуть затроїти.
Плачут діти, плачут діти, тай люди са-

[раки,
Пішов Микула Вугринів⁸⁾ Жидам дати
[знати.

Жиди того як учули, плешют у долоні,
Ой не вїйди ксьонц селенцкый у гори
[ніколи.

А кус ми зазулице, сїдає на камнь,
Пішов, пішов ксьонц селенцкый бай на
[віки амінь.

Ой у мене у городци тігін укотив си⁹⁾,
Та най буди Жидам амінь, ксьонц не за-
[барив си.

А на третім ба й місяци та дала си
[чутка,
За славного гошового, за Соломійчука.

Та сонечко уже зайшло, а місяць пі-
[дійшов,
Подекуйте Пану Богу, Соломійчук вїйшов.

Подекуйте Пану Богу, що повиходили,
Та вни своє отворіне новим потвердили¹⁰⁾.
(Довгополе).

Новітні фарисеї. Унгварська
„русская“ газетка „Наука“, ви-
давана для просвічуваня „угро-
русского народа“, як значить ся
на її наголовку, а в дійсности
для його оглуплюваня, розплака-
ла ся в 26 ч. с. р. над несвіт-

⁷⁾ Довгополе, Полянки, Красноїля — се сусідні села гуцульські в Косівськїм повіті. Давнійше Довгополе звало ся просто »селом«, тому »ксьонц селенцкый« — довгопільський духовник ⁸⁾ Сільський поліціант із Красноїлі, що сповняє роль міслєгої газети, бо як »урядова« особа має найшвидші відомости з найліпшого джерела. ⁹⁾ Тютюн уродив ся. ¹⁰⁾ Порозвязувані Сїчи позавязували ся на ново.

лими результатами шкільної нау-
ки в угро-руської молодіжи. Їй
стидно признавати ся, що аналь-
фбетизм закорінений між наро-
дом страшенно (додамо від себе,
що він більший, ніж у иньших
націй Угорщини). А хтож тому
винен? питає вона і відповідає:
Ми самі. Хоч закон дозволяє вчи-
ти рідної мови по школах, ми її
не вчимо. Наслідком того вихо-
дить, що дитина не навчить ся
ні своєї мови, ні чужої, яка для
неї за трудна, ні не зрозуміє і не
скористає з викладаних предметів
у чужій мові. Не ліпше дієть
ся і в середних школах та в ду-
ховній угварській семінарії, з
якої виходять сьвященники, що
не знають навіть читати по ру-
ськи. Се все правда. Але чому
„Наука“ не розгляняєть ся за при-
чинами таких невідрадних обста-
вин і не постараєть ся усунути
їх? І чи не причиняєть ся й во-
на до теперішного положеня угор-
ських Русинів? Чиж не вона ве-
личала шкільні закони, проєкто-
вані недавно малярським міністром
просвіти, обчисленим на мадя-
ризацію угорських народностей,
хоч усї иньші нації протестували
проти них і то не без результа-
ту? Чому вона друкуєть ся та-
ким язичієм, яке не лиш нікого
не може нічого навчити, але мо-
же кожного охочого відстрашити
навіть від проби студіюваня бу-
цім то „угроруської“ мови. Я на-
веду для прикладу одну таку по-
етичну перлину угроруського по-
ета, надруковану в 29 ч. „Науки“:

Утраченний платокъ.

Вишла Даря въ городъ Садокъ
Утратила свой платокъ,
На немъ ея монограммъ —
Призналась въ томъ молодцамъ.

Сыскайте мой карманэжк!
 Просила вь явь молодежь,
 Находчикь-чу! счастливый
 Дворильчикь будь мой милый.
 Хорошая бывь собой —
 Подался вь сыскь парней рой,
 Красивы, безобразны,
 Текла рѣчь и проказы.
 Розбрелся по мостовой
 Добрыхь молодчиковь строй,
 Горбунь, косою вь нихь и хромь —
 Красивыхь же большой комь.
 По Дарьѣ пробѣгла дрожь
 Зрить: вь дали бѣлизны брожь
 Красавець-ли находчикь?
 Иль съ тѣхь трехь... бррь! поднощикь?!
 Съ надеждой робкой зрить вь даль...
 »Горбунь съ карманэжомь! Жаль!«
 Съ усмѣшкой шепчуть ей вслухь —
 »Вотъ сердца твоего другь!«
 А Даренька любезна
 Краснѣла и блѣднѣла,
 Стыдась упрыснула вь домь...
 Горбунь вь ея слѣдъ съ платкомь!
 Со словомь не играйтесь,
 Вь поступкахь умудряйтесь, —
 Не говоря — ни творя
 Что впрядь исправить нельзя.

Василій Матяцковъ.

І чи не стидно вам, панове
 Угроруси, дивлячи ся на тяжкий
 занепад рідного народу, строїти
 в себе блазнів та компромітувати
 ся отакими документами повної
 безтямности? В.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Мих. Грушевського. Т. LXV. Кн. III. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8^о. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Піонер української етнографії (Зоріян Доленга Ходаковський), написав Василь Доманицький. Ст. 1—43. — 2) Причинок до історії переселення „турецьких Запорожців“ на Кубань, подав Симон Петлюра. Ст. 1—11. — 3)

Матеріяли до історії торгівлі Львова, подає Іван Крип'якевич. Ст. 1—46. — 4) Miscellanea: а) „Люди в пенезех“, под. М. Грушевський; б) Вірша про отця Негребецького, под. Ів. Франко; в) недруковані вірші Марк. Шашкевича, под. І. Созанський. Ст. 1—20. — 5) Наукова хроніка: Етнографія в часописах за р. 1903, подає Зенон Кузеля (кінець). Ст. 1—17. — 6) Бібліографія (рецензії й справоздання). Ст. 1—55.

Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства імени Шевченка, т. VIII і IX. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62, видав Др. Кирило Студинський. У Львові 1905. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. 8-ка, стор. III+CLXI+592. Книга містить на 546 сторонах тексти листів (усіх 405 н-рів), від стор. 547—565 покажчик імен, стор. 566—571 покажчик річевий, стор. 572—592 спис листів, а надто в передмові на 161 сторонах розвідку про літературно-наукові та національні відносини Галицької Руси 1850—62 років.

Жорж Масперо, Старинна історія східних народів. Том перший. З французького переклав Онуфрій Пашук. Львів. Накладом українсько-руської Видавничої Спільки. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського. 8-ка, стор. 1—224. Ціна 2 кор. 80 сотиків. Се переклад прегарного підручника славного французького египтольога Жоржа Масперо, зроблений із найновішого французького видання, що вийшло в 1904 році. Не вва-

жаючи на те, або власне тому, що се праця першорядного спеціаліста, вона написана так ясно та приступно, що її в користю і приємність може прочитати не лише гімназіяльний ученик, але також кожний письменний селянин. Цілість обійме три томи. *І. Ф.*

Переписка Михайла Драгоманова з дром Теофілем Окуневським (1833, 1885—1891, 1893—1895). Зладив і видав М. Павлик. Ціна 3 кор. Львів. З друкарні Народової (Манецких) 1905 8-ка, стор. XXIV+280+XI. Сторони I—XXIV займає передмова, остатніх X сторін Покажчик. Всіх листів Драгоманова до дра Окуневського було 35, та з них заховало ся лише 23; так само пропало дещо і з листів дра Окуневського, за те надруковано тут не мало матеріалу посторонного, що має такий чи иньший звязок з історією того часу, до якого належить переписка.

Лесь Мартович. Стрибожий дарунок і иньші оповідання. Ціна 1 кор. 20 с. Львів 1905. Накладом Вячеслава Будзиновського. З друкарні Манецких. 8-ка, стор. 96. Зміст: Стрибожий дарунок ст. 3—34. Відміна ст. 35—46. Гарбата ст. 47—66. Пращальний вечір ст. 67—86. Грішниця ст. 87—95. З портретом автора. Остатнє з тих оповідань було друковане в ЛН. Вістнику, всі иньші в „Свободі“.

Платформа української радикальної партії. (Видання укр. рад. партії. Ч. 1). У Львові, 1905, З друкарні Народової Манецких. Ст. 16, 16⁰. — Недавно завязала ся на Україні нова партія, радикальна, яка розпочала відразу агітацію цілим рядом дуже

цікавих і цінних видань. Як черша книжочка надрукована її програма (платформа), якої появу ми зазначили вже в попередній книжці.

Чому у нас досі нема доброго ладу? Написав Леонид Яворенко. (Видання укр. радикальної партії. Ч. 2). У Львові, 1905. З друкарні Народової Манецких. Ст. 70, 16⁰ + карта України. — В отсій брошурці подано коротеньку історію України від найдавніших часів, з особливим натиском на еманципацийну боротьбу українського народу за свою автономію. В брошурці вказано й на причини безрезультатної боротьби та пороблено відповідні висновки на будуче.

Як люде прав собі добувають. Написав С. Ярошенко. (Видання укр. радикальної партії. Ч. 3). У Львові, 1905. З друкарні Народової Манецких. Ст. 34, 16⁰. В сій брошурці оповідаєть ся про боротьбу невеличкого кавказького народця, Гурийців, із російським урядом та ставить ся їх на приклад українському народови. Автор взиває одначе до спокійної і легальної боротьби — головно страйку та бойкоту. Він каже: „Не треба нічого івалтом та кривою робити: воно й не гарно це, не по правді, бо щож справді скотина винна, коли пан лизий? та й не помага це нічого. От і у нас дехто палить панів, хліб їм толочить і всяку иншу шкоду робить, а що з того? Чи поменшало панів, чи покинули вони свою землю людам і чи стало з того жити лекше простому народові? Ні! Або ще й так було недавнечко в Полтавщині та Харківщині, що живосилом одбирали люде хліб у панів та

проміж себе ділили, а начальство наслало салдатів, багато людей постреляно та покалічено, інших різками катовано, а з громад повивертали усю ту шкоду, що панам нароблено. От і не виграли нічого люде, а ще більш зубожіли. Треба забути оті старі гайдамацькі звичаї — палити та шкоду робити, а до нових способів брати ся“ (с. 22).

Швейцарська спілка. Написав Мих. Драгоманов. (Видання укр. радикальної партії. Ч. 6) Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 40, 16°. В сій брошурці описана популярно боротьба за волю Швайцарців і порядки, заведені в тій малій, але не в однім візрцевій країні. Ся брошурка повинна б і в нас бути передрукована, бо її все прочитає кожний з інтересом, чи простий селянин, чи інтелігент. В.

Лист до царя Миколи II. Л. Толстого. (Видання укр. радикальної партії. Ч. 6) Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 22, 16°. — Оголошений отут лист написав Л. Толстой 1902 р., коли був тяжко хорий і не сподівав ся вже більше встати. Він говорить у ньому про несправедливе поступуванє царя й його уряду з народом у Росії і про доконечні внутрішні реформи держави. В.

Червона квітка. Збірка віршів. (Видання укр. радикальної партії. Ч. 7). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 16°. — В сій брошурці надруковано 25 віршів різних поетів, з яких більша частина є сатирою на теперішні відносини в Росії. До найкрасших належать

вірші Сивенького (особливо: Щасливий край) та Іваненка, далі Яворенка та В—ого. Не вважаючи на політичний характер збірки, вона має також визначну літературну вартість. В.

Михайло Яцків. Душі кланяють ся і иньші оповіданя. Ціна 70 сот. Львів 1905. Накладом Вячеслава Будзіновского. З друкарні Манецких. 8-ка, стор. 88. Зміст: Душі кланяють ся, стор. 3—19. Під обухом ст. 20—34. Варіят чи народ? ст. 35—46. У милосерної богині з кам'яним серцем ст. 47—61. На дуброві ст. 62—70. Діточа забавка ст. 71—83. Христос у гарнізоні ст. 84—88. З портретом автора.

О. Олекса Бобикевич. (З помертих паперів). В небі. Львів. Накладом Вячеслава Будзіновского. З друкарні Манецких. (Без означеня року). 8-ка, 15 сторін. На стор. 5—7 передмова, далі відома вже поемка пок. Бобикевича про кроваві вибори в 1897 році. З портретом автора.

Др. Франц Опенгаймер. Соціальне значінє спілок. З німецького переклала Маруся Полтавка. (Бібліотека для суспільних наук Ч. 4). Чернівці, 1905. З друкарні тов. „Рускої Ради“. Ст. 40, 8°. Ціна 20 сот.

Забави і гри рухові. Часть II. (Вісімнайцять гор мячевих). Зладив І. Боберский. У Львові, 1905. Накладом Товариства „Сокил“. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 30, 8°.

Філарет Колесса. Кілька слів про збиранє і гармонізованє українських народних пісень з додаєм листів Миколи Лисенка. Львів, 1905. Накладом редакції „Артистичного Вістника“. З друкарні

Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8°. Ціна 30 сот.

Праці Українців у чужих мовах. В „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ (Heft III—IV, 1905, ст. 98—115) надрукований кінець статі дра І. Франка п. н. „Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland. Mit 14 Abbildungen im Text“.

В „Archiv f. sl. Philologie“ (Band 27, ст. 279—299) надрукована стаття проф. М. Грушевського п. н. „Erstes Dezennium wissenschaftlicher Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg“.

В ч. 161 і 189 час. Київські Отклики надруковано докінчення статей проф. М. Грушевського п. н. Къ польско-украинскимъ отноше-ніямъ Галиціи.

Україніца в чужих виданнях. В 26 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована стаття А. Іконнікова п. н. „О малорусской культурѣ“ (ст. 17—19) і відповідь на неї І. Личка п. н. „List der Vernunft“.

В ч. 2277 газети „Сѣверо-Западное Слово“ надруковано статтю Дмитра Дорошенка п. н. „Очерки украинской литературы“.

В берлінськїм літературнім двотижневнику „Das litterarische Echo“ (з 15 мая, ч. 16) надрукований огляд нашої літератури за р. 1902—1904, владжений дром Юрієм Адамом п. н. „Ruthenischer Brief“ (с. 1204—1208).

Тарас Шевченко. Кобзар для малих дітей. Видане друге. Львів, 1905. Накладом Руского Товариства Педагогічного. З друк. Н. Т. ім. Шевч. Ст. 64, мал. 8°. Ціна 30 с.

Боротьба англійських кольоній американських за волю. Написала М. Загірня. Коштом і захо-

дом товариства „Просьвіта“. (Видавництво тов. „Просьвіта“. Ч. 299—300). У Львові, 1905. З друк. Н. Т. ім. Шевч. Ст. 120, 8°. Ціна 70 сот.

Переклади з української мови. В газеті „Сѣверо-Западное Слово“ (ч. 2312) надруковано в перекладі оповідане В. Стефаніка „Май“. Переклад зладив Дмитро Дорошенко.

A. S. Petruszewicz, O pierwszym zawiązku familii u aryjskich narodów, w szczególności u Słowian na podstawie lingwistycznych badań. Lwów. Z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego pod zarządem M. Refcia. 1905, 8-ка, стор. 32+2. Праця присвячена Володиславови Федоровичу. В брошурі насипано всяких принагідних, часом вірних, частіше фантастичних уваг de omnibus rebus et quibusdam aliis; до фантастичних належать власне ті, що мають творити основу брошури — про початки сім'ї у Славян і иньших арийських народів. На підставі своїх глибоких лінгвістичних дослідів о. Петрушевич дійшов до того, що для завязання сім'ї конечно потрібні були з самого початку муж і жінка. А ми й не знали!

Die polnisch-ruthenischen Verhältnisse und die Teilnahme der österr. Regierung an denselben in einigen Illustrationen. (Ein Wort an den Sprecher des Polenklubs, Abg. Starzyński). Von Mychailo Petrycky, Herausgeber der Wochenschrift „Hajdamaky“. Wien, 1905 Selbstverlag des Verfassers. Druck von Gustav Röttig in Oedenburg. Ст. 12, 8°. — При сьогорічній бюджетовій дискусії в парламенті промовляв іменем клубу руських послів д.

Ю. Романчук, жалуючись на крайню сторониче поступованє Поляків із Русинами, при чім покликував ся на різні надужитя властей супроти Русинів. По нїм промовив іменем „Koła Polskiego“ проф. львівського університету Старжинський і назвав факти, цитовані д. Ю. Романчуком. байками. Д. Мих. Петрицький постановив причинити ся до популяризації таких „байок“ і видав отсю брошуру, виказуючи в нїй різні надужитя властей, неможливі деінде. Цікаво, що польська преса не заговорила про неї. В.

III. Некрольоґ.

Д. 10 (23) червня помер у Кисловодску, на Кавказі, ветеран нашого письменства Данило Мордовець. Не довго перед тим відсвятковано якось тихо в Петербурзі ювілей його 50-літньої літературної діяльності, а пару неділь по тім і смерть та похорони його минули знов таки досить непомічено серед великої хуртовини, що стоїть тепер над Росією. Не місце тут оповідати докладно про його жите й заслуги, вригадаємо лише головні дати. Данило Мордовець, потомок козацького роду, родив ся д. 6 грудня 1830 р. в слободі Данилівці в землі війська Донського. Кінчив гімназію в Саратові, університет у Казані й Петербурзі, видав 1859 р. в Саратові разом з Костомаровим „Малорусскій літературный Сборникъ“, писав велику масу по московськи і опублікував тою мовою більше як 100 томів праць, переважно історичних повістей, описів подорожий та популярно-історичних розвідок

(Гайдамаччина, Самозванцы и низовая вольница, Политическія движенія русскаго народа), а надто розсипав багато публіцистичних статей по різних російських часописах. До українського письменства він належить своєю поемкою „Козаки та море“, кількома побутовими оповіданнями (Дзвонар, Старці, Салдатка), рядом лірично публіцистичних ескізів чи фантазій, полемічною статєю „За крашанку писанка“. Пробі історичного романа українською мовою „Дві долі“ (ЛНВ, річник I) та „Палій“ вийшли невдатні задля перестарілої манєри автора. З тим усім Мордовець належить до великих майстрів української мови, тай своїми симпатіями він усе був на боці України, хоча й не можна сказати, щоб усе був вірний тим симпатіям і щоб усе віддавав українській справі такі услуги, які міг би був віддавати завдяки своїм впливам у російській літературі. І. Ф.

IV. З громадського жита.

Знесене указу 1876 р. було предметом остатньої наради комітету міністрів 31 мая ст. ст., по чім наради замкнено. В російських газетах тоді появила ся була ляконічна звістка про се, без ніяких пояснень про вислід сеї наради. З приватних джерел доносять нам, що комітет міністрів в принципі рішив знести указ 1876 р., але з деякими обмеженнями. Причиною мабуть була опозиція одного з референтів — міністра освіти, що висловив ся против знесення, тим часом як другий референт, міністер внутрішніх справ, заявив ся за знесенням заборон і обмежень укра-

їнського слова. Реферат міністерства освіти був поручений „звісному“ славістови Ант. Будиловичу, провідникови петербурськ. товариства опіки над Галицькою Русею, заложеного з ініціативи галицьких емігрантів і їх російських приятелів; по давнішим виступам його проти українського слова можна судити, як випав той реферат. Але комітет міністрів не уважав можливим прийняти його точку погляду, що рішучо суперечила ореченням усіх інституцій, запитаних попередно обома референтами (Академії наук, університетів київського і харківського і київського генерал-губернатора). Лишається тепер справа „за малим“ — коли комітет міністрів візьметься до дефінітивного порішення справи і які обмеження полишить для українського слова на будуче? Тим часом усе лишається по давньому, і всі подання й меморіяли, внесені в справі допущення галицьких видань, лишаються без відповіді, хоч дотичні власті обов'язані були бодай відповісти на них. „Українське питання“ все ще „разсмотривається“. *М. Г.*

Св. Письмо на українській мові. В доповнення до поданого в попередній книжці можемо подати, що св. Письмо дефінітивно поручено Синодом редакції еп. Партенія подільського (Памфила Левицького); він має перевести ревізію тексту й під його доглядом він має друкувати ся потім. Для сього вложив він комітет з місцевих людей, обанайомлених з справою. Досі однак справа не пішла ще далі передступних робіт; нпр. не рішено ще правописи, котрою має друкувати ся св. Письмо: чи держати ся правописи

перекладчика (старої кулішівки), чи змінити відповідно до тепер прийнятої. Так стоїть справа з сею одинокою „концесією“ українству в Росії. *М. Г.*

Академічний Дім. Комітет „Академічного Дому“, докупивши в січні б. р. сусідній ґрунт, розписав на внесення свого фахового дорадника-члена проф. Левинського конкурс на пляни дому з речинцем 25 марта, зглядно 1 цвітня. З шести плянів, що вплинули на сей конкурс, жірі вложена з проф. Левинського, інж. Гавришкевича й Нагірного, не признала ні одного вповні відповідним, і нагородила три з них лише другими нагородами. Тому комітет в цвітні с. р. поручив, за рекомендацією проф. Левинського, інж. Філ. Левицькому і Тад. Обмінському виладження пляну по вказівкам комітету і зладження кошторису. На день 1/VII н. с. були ними виладжені пляни й кошториси двоповерхового будинка, 420 кв. метрів забудовання, з помешканнями на 64 студентів (пскої для одного, двох і трох, майже в рівнім числі), з великою ідальною залю в сутеренах, читальнею і сальоном у партері, і двома артистичними робітнями на стриху. Пляни сі, з деякими змінами, були потім апробовані комітетом і куратором Ак. Дому, проф. М. Грушевським, і внесені до затвердження магістрату, по чім комітет розписав конкурс на будову Ак. Дому „до ключа“, з речинцем для внесення оферт на 29 н. с. липня. Однак загальний страйк будівляних робітників, привівши до стагнації всяку будівляну роботу й зробивши непевними всі будівляні цінники, змушує

тепер Комітет продовжити речинець для оферт. До фонду „Ак. Дому“ вплинула за сей час жертва від проф. Ів. Горбачевського в Празі в квоті 300 кор.

На приватну семінарію в Коломиї вложили далі до адміністрації Літ. - Наукового Вістника: Проф. Ів. Горбачевський у Празі 200 кор. Із. Глинський з Буцнева 100 кор. Др. Денис Білинський з Відня 20 кор., Іван Олійник, учитель з Путилівки складку зібрану в часі учительської конференції в Збаражи від пп. Цюпрака, Пригоди, Дячуна, Борща, Бриняка, Гірки, Субтельного, Кирилюка, Цурковського, Лисого Ющишина, Стрільбицького, Редчука, Томашевського, Підгірного і від себе по 1 кор., Білинського 1 кор. 20 сот., Дра Білинського, лікаря в Збаражи 5 кор. — разом 22 кор. 20 сот. В перших днях липня вложили на руки курсора Наук. Товар. ім. Шевченка: Крилошанин Б. Шюрко 10 кор., сов. Т. Ревакович рату 10 кор., сов. Ів. Ясеницький рату 10 кор., о. Стеф. Юрик рату 5 кор. Субскрибували: о. Ст. Юрик 50 кор. в десяти місячних ратах (з того вложив 1 рату), о. Олександр Стефанович 50 кор., в ратах платних від вітворення семінарії, дир. Едв. Харкевич 36 кор., так само, крилошанин Ів. Чапельський 50 кор. по вітворенню, крилошанин Е. Білинський 50 кор. так само. Супроти того, що датки зголошувано доперва на евентуальність отворення, дальше обсилення курсора залишено. Така повдержливість субскрибентів ставить чималу перешкоду здійсненню пляну, на що звернула увагу суспільности коломиїська філія

Педагогічного товариства, й органі преси — ті самі, що перед кількома місяцями старанно сіяли недовіре в можливість закладання приватних шкіл, аби не допустити якоїсь конкуренції театральним проєктам, і дійсно встигли в значній мірі заціпити сей скептицизм суспільности.

Інтересна постанова „Александровської Думи“. „Рус. Вѣд.“ (ч. 13) умістили допис із Александровсько-Екатер. губ. про інтересну для нас постанову міської „Думи“ в справі прохання перед висшим урядом о допущення в бібліотеки всіх книжок і видань, написаних українською мовою; така постанова „Думи“ повсталася наслідком відповідного внеску адміністрації „громадської“ бібліотеки, яка порушила також і думку про конечність виписки з Галичини таких видань, як „Л. Н. Вістник“ і „Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка“. І в сій справі „Дума“ одноголосно ухвалила вдати ся до уряду в відповідним проханням — доси на дармо!

„Славянській Вѣкъ“ — упокієв ся. Др. Вергун не має щастя до своїх протекторів. Виданий ним ніби то для зближення Славян „Славянській Вѣкъ“ був, як тепер показуєть ся, органом „нікогого“ Черепи Спиридовича, що якийсь час грав видну ролю в російських славянофільських кружках, поки на подобу діавола в середньовікових містеріях не „щез зі смродом“. Сей Череп Спиридович був якийсь час сербським конзулем у Москві. Вже давнійше підносили ся проти нього голоси критики, і з кіпцем 1904 р. дійшло до того, що журналіст Дурновó назвав його пу-

блично в часописах дурисьвітом і ошуканцем. Череп-Спиридович зник десь нараз, а рівночасно з тим перестав виходити „Слав. Вѣкъ“. Появили ся статі про Череп-Спиридовича — особливо в „Русскомъ Богатствѣ“, і сербський уряд відібрав йому конзульство, аж тут у червні б. р. з'являєть ся ще одно число „Слав. Вѣка“ за грудень 1904 р. з величезною обороною Череп-Спиридовича і з заявою, що на час мусить перестати виходити, бо російська цензура... переслідуює його, сконфікувала в ньому портрет Фльоринського і т. д. ! А тимчасом правда ось де лежала: Череп-Спиридович як председатель „Слав. благотв. Об—а“ в Москві вилачував підмоги „Слав. Вѣкови“, який опісля розсилав ся поміж членів товариства. Се називало ся, що „Слав. Вѣкъ“ має передплатників у Росії. Колиж Череп-Спиридович пропав, пропали й „передплатники“, а др. Вергун не дурний ризикувати власним грошем і волів перервати видавництво. Аби показати читачам, хто такий був покровитель Вергуна і „Слав. Вѣка“, наведемо його характеристику за краківським місячником „Świat Słowiański“ ч. 3 (ст. 257 - 258): „Артур Череп-Спиридович, се просто ошуканець. Ми збирали про нього інформації з різних сторін. Він походить із вітебської губернії, з родичів Поляків і католиків, але вже за молоду почув себе „корінним Росіянином“. Помосковщениця Поляка належить до дуже рідких випадків, а що такий „Поляк“ варт, знають добре і Поляки й Росіяни. Спиридович був зразу моряком, потім займав

ся ріжними „підприємствами“ на велику скалю, обертав тисячами, хоч не мав власного майна; оженив ся з Росіячкою, але не жие з нею. Був усе добрим пискачем, тому зроблено його (перед 2—3 роками) председателем Слав. благ. Об—а. Відкомендеровано його до полудневої Славянщини і до Парижа, аби відограв відому комедію з кельто-славянським союзом, що було потрібне для одного біржевого маневру. Виїздячи „позичив“ в одної вдови-купчихи пів мільона рублів під покривкою обіцянки подружя. В Парижі пробував заложити „латинську агенцію“, з якої вийшли між иньшим дві телеграми: буцїм то страйки викликали.. Янаці, що вел. князь Сергій казав розплякувати в Москві і що Гапон здефравдував касу робітничого союзу. Нараз Череп-Спиридович пропав із виднокруга; по смерти в. кн. Сергія він стратив плечі! І ось триестенська „Slavenska Misao“ надрукувала 8 марта звістку, що Спиридович утік до Америки, а „С. Пет. Вѣдомости“ оголосили, що він спроневірив пів мільона рублів, зложених у нього на якісь інтереси богачкою Соловйовою. Отже почесний председатель кельто-славянського союзу в 7½ мільоновою армією і фльою в 700 кораблів був спеціалістом від бабських грошей У Спліті випрягано коні з його повоза, а славний хорватський поет був йому адютантом у тріумфальній подорожі по Дальмації! Справді, як би міглу прибрати в мундур чиновника, надавано би їй почесні горожанства славянських міст“. От і покровителі наших „русскихъ“ та їх органів! В.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

отворило в лютім с. р.

❁ КНИГАРНЮ ❁

===== У ЛЬВОВІ =====

== ПРИ УЛИЦИ ТЕАТРАЛЬНІЙ, Ч. 1, ==

ЯКА МАЄ НА СКЛАДІ КРИМ

УСІХ УКРАЇНСЬКИХ КНИЖОК

ТАКОЖ ВЕЛИКИЙ ВИБІР КНИЖОК

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ РОСИЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ,
НІМЕЦЬКОЇ, ФРАНЦУСЬКОЇ І ИНЬШИХ.

ЧЕРЕЗ НЕЇ МОЖНА ЗАМОВЛЯТИ

КНИЖКИ І ЧАСОПИСИ

В УСІХ ЕВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ.

